

20 am
Joseph Karner
Ergesini HB

B
Sale
10

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

026000285734

CAII CRISPI
SALLUSTII
OPERA

NOVISSIME RECOGNITA

EMENDATA ET ILLUSTRATA

PRÆMITTITUR NOTITIA LITERARIA

STUDIIS SOCIETATIS BIPONTINAE.

EDITIO ACCURATIOR
ET AUCTION.

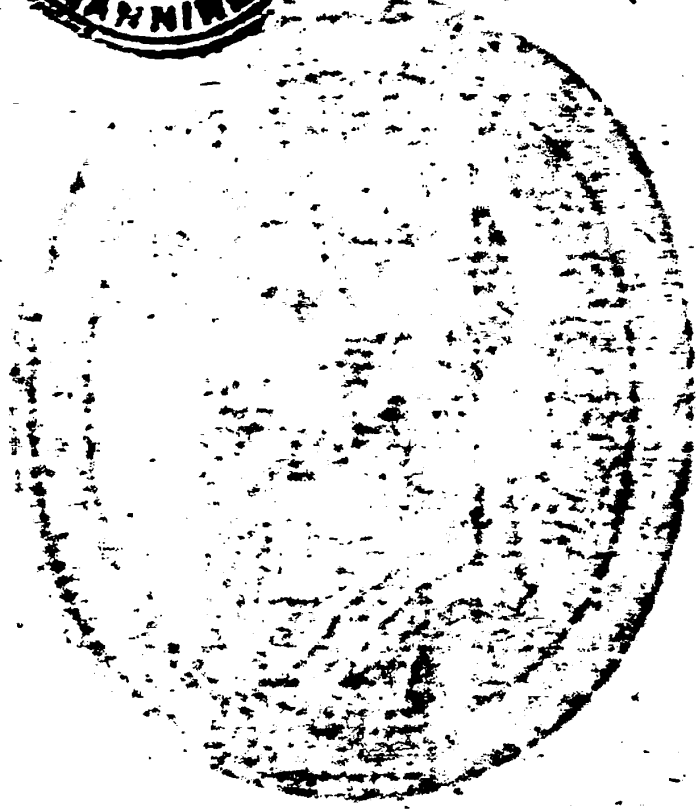
BIPONTI

MDCCCXVII.

1807

AS. DOK. NOMB. 40014

NOTITIA LITERARIA

DE

C. CRISPO SALLUSTIO

NOTITIA LITERARIA

DE

C. CRISTO SALTUSTIO

Joseph Karner

C. CRISPI SALLUTII

VITA

AUCTORE

IOANNE CLERICO.

C. CRISPUS SALLUTIUS natus 1) Amiterni, in Sabinis, apud quos extant etiamnum antiquæ severitatis reliquiæ, anno ab Urbe condita 2) 136 L. Cornelio Cinna III. et Cn. Papirio Carbone Coss. Hi Sullæ infensi bellum civile concitarunt, quod non desit, nisi postquam Sulla, triennio post, rerum potitus est. His annis, omnis generis flagitia in Italia commissa, plebeiaque et nobiles familiæ gravissimas calamitates passæ sunt; unde intelligere licet, miserrimo et flagitiosissimo ævo, natum esse *Sallustum*, et quo multo plura, quæ vitaret, quam quæ sequeretur, videbat. Parentes tamen eius inculpata vitæ fuisse credibile sit, quod priscus Declama-

Omnes exordium in modum chriolæ scriptum, neque Clerico dignum, quo is Sallustum gravius reprehendit, quod ipse virtutis defensor vitis omnibus contaminatus fuerit. Siquidem vera sunt, quæ de eius moribus fort communis aut vulgaris opinio, facilius hodie ferimus Sallustum bonarum artium patronum, quam eum tulere ob pravitatem morum suæ ætatis homines. Sed et sunt, qui Sallustum a iactis in ipsum probris defendant: quam operam sibi sumit doctissimus interpres Sallustii Gallicus, Thyvonijs, in notis vitæ a Clerico scriptæ subditis.

1) Videt Euseb. in Chr. ad An. MDCCCXXXI.

2) A. C. LXXXV.

tor, qui nomine *Ciceronis* in *Sallustium* invecus est, omniaque conquisivit, quæ in eum dici possent, nihil in fama rumoribusque subsequens ætatis invenit, quod iis exprobraret. Patrem certe *Sullustii* se præterire ait; qui si, inquit, nunquam in vitâ suâ peccasset, tamen maiorem iniuriam *Republicae* facere non potuisset, quam quod eum talem filium genuerat. Subiicit, se non exsequi, si qua in pueritia peccasset *Sallustius*, ne parentem eius accusare videretur, qui eo tempore summam eius potestatem habuit. Quæ verba satis ostendunt, probra nulla in Historici nostri parentes tunc temporis iacta; neque enim iis vehemens declamator pepercisset, ut *Sallustii* nequitiam credibiliorem redderet.

Plebeiam eius familiam, non patriciam, ut nonnulli volunt, fuisse liquet, ex eo quod tribunus plebis fuerit; ac sane ubique in nobiles invehitur, præsertim in *Historia Belli Ingurthini*, et posteriore *Epistola ad C. Cæsarem de Republica ordinanda*.

A teneris annis excultam eloquentiam, et operam diligentem litteris a *Sallustio* datam, satis ostendunt eius scripta; neque enim ita scribunt, qui ferius se ad litterarum studia contulerunt. Ideo fidem ei minime detraxerim dicenti *Epist. II ad Cæsarem*, postquam sibi aetas, ingeniumque adolevisset, se haud ferme armis atque equis corpus exercuisse, sed animum in litteris agitare; et quod natura firmiter erat, ingenium in laboribus habuisse. Sed et hoc diserte testatur *Suetonius*. 1) Præceptorum enim eius fuisse docet *Atteium prætexatum*, nobilem *Grammaticum Latinum*, qui se *Philologum* vocavit, et qui *Sallustium* familiarissime coluit. Vix tamen videtur, more aliorum, causas actitasse, ut gratiam ac famam sibi actionibus forensibus compararet. Nulla certe memoria eius rei, apud veteres; nec *Cicero*, qui tot æqualium suo-

1) In lib. de Illustribus Grammaticis cap. 10.

rum, qui operam suam venditarunt in foro, meminit, *C. Crispi Sallustii* mentionem ullam usquam fecit. Si quis silentii causam fuisse inimicitiam, quæ inter eos fuit, suspicetur, doceat, cur *Cicero* eius saltem obiter non meminerit, ut vituperarit. Ac sane genus eloquentiæ Sallustianæ minus aptum foro fuit; aptissimum Historiæ, quæ ab otiosis legitur. Quare 1) *Quintilianus*, vitari oportere iudicat in causis agendis illam Sallustianam (quamquam in ipso virtutis locum obtinet) brevitatem, et abruptum sermonis genus, quod otiosum fortasse lectorem minus fallit, audientem transvolat,

Declamator, 2) quem dixi, turpissimam adolescentiam *Sallustio* exprobrat, nefantarumque voluptatem amorem obiicit; quæ criminationes, ut falsæ esse possunt, non omnino incredibiles ob sequuta flagitia videntur. *Domum paternam*, si accusatori credimus, *vivo patre, turpissime venalem habuit, ac vendidit?* morique coëgit ex mœrore patrem, quo nondum mortuo, iam pro herede omnia gerebat. nec ætatis tirocinio lapsus, postea se corripuit, sed abiit in sodalitium sacrilegi nescio cuius *Nigidiani*; bis accusatus est apud iudices, bis absolutus; verum ita ut non innocens esse; sed iudices peierasse viderentur.

Cum ad capessendos Reipublicæ honores contenderet, 3) *Questuram* est consequutus, quam si petiit legitimo anno, hoc est, vigesimo quinto, quaestor fuit. A. U. C. 4) 1069civ Quinto Cæcilio Metello Celere et L. Afranio Coll. Aliosne honores ambiverit, an difficultatibus deterritus ad privatam vitam, his missis, concesserit, non satis liquet. Ab hoc certe tempore nullos honores, ad *Tribunatum*

- 1) Lib. IV. c. 2.
- 2) Cap. 5.
- 3) Cap. 5.
- 4) A. C. LX,

usque Plebis, gessit. In ipsa adolescentia ardore videtur ea admisisse, quæ æternam nomini eius infamiam iusserunt. 1) *M. Varro* scriptor gravissimus, in libro, quem inscripserat *Pius*, aut *de Pace*, *C. Sallustium* in adulterio deprehensum cum *Fausta*, *Syllæ* filia, a Milone eius viro loris bene cæsum, et cum petuniam dedisset, dimissum fuisse prodidit.

Attamen A. U. C. MCCII 2) Tribunatum plebis adeptus est, tempore quo usque adeo turbata erat Respublica, ut eo deventum sit, ut Cn. Pompeius Magnus Consul, sine collega, crearetur. Cum autem paulo ante T. Annius Milo P. Clodium occidisset, Pompeiusque legem de vi tulisset, qua instituebatur quæstio de ea cæde; ulciscendi occasionem nactus *Sallustius*, sibi non desuit. Cum duobus aliis Tribunis plebis inimicissimas conciones, ut scribit *Asconius Pedianus* in *Ciceronis* Milonianam, de Milone habuit; invidiosas etiam de Cicerone, quod Milonem summo studio defenderet; eratque maxima pars multitudinis infensa non solum Miloni, sed ipsi etiam, propter invisum patrocinium, Ciceroni. Postea tamen cum de accusandi studio multum remisisset *Sallustius*, in suspitione fuit in gratiam rediisse cum Milone et Cicerone.

Crediderim, hisce temporibus, scriptam fuisse Historiam Catilinariæ coniurationis; cum *Sallustius*, exacto Tribunatus tempore, privatus ageret, nec Ciceroni esset infensus; rem enim ita narrat, ut ea lecta Historia, nemo non acta Ciceronis sit probaturus. Forte et bellum Iugurthinum, et civilia, quæ id insequuta sunt, aliaque cum iis connexa, eodem illo tempore concripit, aut aliquanto posterius. Certe non sunt ea scripta hominis adolescentis, testaturque ipse, initio coniurationis Catilinariæ, se

1) Ap. Aul. Gell. Lib. XVII. c. 18. Vid. et veterem Scholiam Horatii ad Sat. II. Eb. 1.

2) A. C. N. LII.

tum demum Historiam aggressum scribere, 1) *ubi animus ex multis miseriis atque periculis requievit, et sibi reliquam aetatem a Republica procul habendam decreverit; quod vix ante Tribunatum, quem anno ætatis XLI gessit, fieri potuit. Tum vero statuit res gestas Populi Romani carptim (sic ipse loquitur) ut quæque memoria digna viderentur perscribere; eo magis quod ei a spe, metu, partibus Republicæ animus liber erat.* Hæc sunt verba hominis honores nullos amplius sperantis, aut certe ambitionem egregie dissimulantis. At nec ante dissimularat honorum cupiditatem; nec postea, rerum potente Cæsare, eorum contemptum præ se tulit.

Itaque ante omnia Catilinariam coniurationem, quæ contigerat anno eius vitæ xxx, ac proinde cuius testis fuerat, scribere undecim circiter post annis aggressus est, si calculos recte ponimus. Tum Iugurthinum bellum, quod diu ante quam nasceretur, et civile, quod eo puero gestum est, conscripsit. Periiit postremum opus, si fragmenta quædam excipias, quæ tamen sat ampla ad nos pervenerunt, ut ex iis intelligere possimus, non minus accurate ac cetera perscriptum fuisse 2). Sed mihi videor ex loco *Ausonii* posse colligere tempora, quorum Historiam scripserat *Sallustius*, in iis libris qui perierunt. *Ausonius* in Idyllio xxxii, ad Nepotem, docet puerum, quos libros legere cum oporteat, et quos ipse, in gratiam eius, in manum iterum sumere sit paratus. Itaque memorato *Terentio*, sic loquitur de *Sallustii* libris:

Iam facinus, Catilina, tuum Lepidique tumultum,
Ab Lepido, et Catulo; iam res et tempora Romæ
Orsus, bis senos ~~scilicet~~ connecto per annos.
Iam lege civili missum Mavorte duellum,
Movit quod socio ~~Sertorius~~ exul Ibero.

1) Cap. 3.

2) Sueton. de Ill. Gram. Cap. 10.

Hæc sunt omnia opera *Sallustii*, excepto bello Iugurthino, quod cur omiserit *Ausonius*, non intelligo. Forte aliquot versus vetustate interciderunt. I. Occurrit bellum Catilianarium, de quo nihil necesse est dicere. II. Historia tumultus excitati a *Marco Aemilio Lepido*, anno urbis conditæ 1061, postquam anno superiori consul fuisset: is tumultus a Pompeio et Catulo oppressus est, eodem anno III. Inde *Sallustius* scripserat Historiam rerum in Republica Romana per duodecim annos gestarum, ante Lepidi tumultum; quorum duodecim annorum initium fecerim circiter ab anno U. C. 1061, quo bellum Marficum inchoatum. ab eo enim tempore, usque ad extremam Dictaturam Sullæ, duodecim circiter anni fluxerunt. Multa autem inveniuntur fragmenta *Sallustii*, ex quibus liquet eum res a Sulla gestas scripsisse: quæ ea temporis intercapedine continentur. IV. Bellum scripserat Sertorianum, quod cœperat sub finem vitæ Sullæ, proximeque duodecim annos memoratos consequebatur: Metellus enim in Hispaniam contra Sertorium missus est anno U. C. 1064, qui duodecim illorum annorum ultimus fuit. Si ea Historia ad receptas usque Hispanias pertexta est, quod credibile videtur, pertinuit ad annum 1076. nam eo demum anno, occisis Sertorio et Perperna, pacatæ sunt Hispaniæ.

Hinc videmus quamvis *Sallustius* carptim scripsisset Historiam Romanam, nec continua temporum serie lucubrationis suas edidisset, ex tribus postremo memoratis operibus potuisse contexi circiter octodecim annorum Historiam; quæ utinam sane exstaret! Fragmenta enim eius sitim nostram excitant, non restinguunt. Hi autem libri, quamvis ab auctore eo ordine, quem memorat *Ausonius*, editi, videntur postea a Grammaticis in ordinem quemdam redacti, ut ex tribus operibus una conflaretur Historia, librique eius perpetuo ordine a primo ad ultimum decerent, commodiusque ad testimonium citarentur. *Ajinius Pollio*, in libro quo *Sallustii*

scripta reprehenderat, ut nimia priscorum verborum adfectione oblita, tradebat, *In eam rem adiutorium ei fecisse maxime quemdam Atteium Praetextatum, nobilem Grammaticum Latinum, declamantium deinde adiutorem atque praeceptorem.* Ab hoc aiebat *Sallustium scribere aggressum, breviario rerum omnium Romanarum, ex quibus quas vellet eligeret, instructum fuisse, antiquaque et verba et figuras solitum eum esse colligere.* Videtur Grammaticus non ignobilis ea in re ingenio ac voluntati *Sallustii* gratificatus esse, potius quam suam ipsius iudicium sequutus. nam in praeceptis Rhetoricis ad *Asinium Pollionem*, ei nihil aliud suadebat, ut prodidit *Suetonius*, *quam ut noto, civilique et proprio sermone uteretur, vitaretque maxime obscuritatem et audaciam in translationibus.* Credibile est, *Sallustium* ea re gravitatem styli captaisse, et priscorum illorum Romanorum sermonem imitatum, quorum moribus erat dissimillimus, ut flagitiosae vitae maculas elueret, persuaderetque iis, quibus satis notus non erat, falsa esse omnia, quae de illo minus honesta iactabantur.

Verum haec artes belle homini non cesserunt. nam anno 1) U. C. MCCIV *Coll. L. Aemilio Paulo et C. Claudio Marcello, Appius Claudius Pulcher Censor, non repugnante Collega L. Calpurnio Pisone, omnes libertinos, ut docet Dio lib. XL multus etiam nobilium, atque inter eos Crispum Sallustium, qui Historiam conscripsit, Senatu eiecit.* Quod factum, si veteribus 2) Grammaticis credimus, propter adultera. dicitur enim ab iis *Sallustius tanto ardore insanivisse in libertinas, quanto moechus in matronas, quod cum illi in Senatu a Censoribus obiectum esset, respondit, se non matronarum, sed libertinarum sectatorem esse. Quare ex Senatu, inquit, eiectus est.* Hoc quoque ei

1) A. Chr. N. L.

2) Schel. in Sat. 11. Lib. 1. Hor.

exprobat personatus ille 1) Cicero, qui Declamatione in eius mores invectus est. Idem nos docet, postquam Censores Senatum more maiorem legissent, nusquam conspectum esse *Sallustum* Romæ, suspicaturque, tum se coniecisse in ea castra, quo omnis sentina Reipublicae confluxerat; hoc est, in Galliam ad Cæsarem se contulisse. Non minoribus 2) conviciis eum exagitavit *Lenæus*, Pompeii Magni libertus, ex amore erga patroni memoriam, quem *Sallustius* scripserat oris probi, animo inverecundo fuisse. Ideo *Lenæus* postea Historicum nostrum acerbissima Satira, ut docet *Suetonius*, lacerabit, laetaurum et lurconem et nebulonem popinonemque appellans, et vita scriptisque monstrosum, praeterea priscorum, *Catonisque* verborum inerudissimum forem. Qua ex occasione sic de Pompeio scripserat *Sallustius* post interitum eius Historiæ, coniecere non possumus; at constat Cæsarianis partibus e Senatu expulsus fuisse.

Certe posteaquam Respublica armis oppressa est, anno sequente, 3) U. C. 1000 C. Claudio Marcello et L. Cornelio Lentulo Coss. a Cæsare 4) est in Senatum reductus; Quæstura iterum accepta, ut honestus in amplissimum ordinem reciperetur. Eum autem honorem si adversa famæ credimus, ita gessit, ut nihil in eo non venale habuerit, cuius aliquis emtor fuit. Nihil non æquum ac verum duxit, quod ipsi facere collibuisse. Propter iteratam Quæsturam, priscus Declamator, cuius verba protulimus. bis Senatorem, bis Quæstorem factum ait. At *Dio* Lib. XLII vult, ut recuperaret dignitatem Senatorium, Prætorem creatum. Malim, Quæstura in eum collata, factum hoc esse; eo enim Magistratu capto, Romana iuventus ingrediebatur Senatum.

1) Cap. 5 et 6.

2) *Suetonius* de illustr. Gramm. c. 15.

3) A. C. N. XLIX. Idem c. 7.

4) Cic. in Sall. c. 6.

Hoc tempore, viris doctis videtur scripsisse ad Cæsarem duas illas Litteras, quæ perperam Orationes inscribuntur, *de Republica ordinanda*. Sed posteriores quidem, hoc tempore, scripsisse potuit; at priores non nisi propemodum confecto bello scripsit. Malim ergo hæc differre in annum 1337, aut certe ad finem anni antecedentis, cum victus esset Cn. Pompeius.

Igitur sub finem anni 1336, cum in Asia esset Cæsar, ab iis 1) qui Roma ad eum venerant cognovit, literisque urbanis animadvertit, multa Romæ male et inutiliter administrari, neque ullam partem Reipublicæ satis commode geri; quod et contentiohibus tribunitiis perniciosæ seditiones orirentur, et ambitione atque indulgentia Tribunorum Militum, et qui legionibus præerant, multa contra morem, consuetudinemque militarem fierent, quæ dissolvendæ disciplinæ, severitatilque essent. Hanc crediderim occasionem fuisse, scribendi iterum ad Cæsarem de ordinanda Republica; qua de re, cogitare serio non potuit, nisi post victum Pompeium. Antea quidem *Sallustius*, Cæsare nondum in Macedonia profecto, vigenteque bello, multa monuerat, ea de re, in Epistola, quæ II Oratio perperam dicitur, ubi de *M. Bibulo*, et *L. Domitio*, quasi viventibus loquitur, cum Bibulus mortuus sit ante pugnam Pharsalicam, et Domitius ex ea fugiens interfectus. Sed in altera Epistola, in qua de bello, quasi confecto, loquitur, rem eandem iterum aggreditur. Itaque, quæ prior est, eam oporteret esse posteriorem, quod etiam ipsum eius, quæ posterior est proœmium satis ostendit.

Antequam autem Cæsar contra Scipionem, Pompeii locerum, in Africam iret, anno U. C. 1337, quo Cæsar iterum Dictator fuit, M. Antonius Magister Equitum, Prætor factus est *Sallustius*; qui ho-

1) Hi r. de bello Alex. c. 65.

nor videtur non tam monitorum de Republica ordinanda, quam turpium adulationum iis admissarum præmium fuisse. At *Sallustio* propemodum fatalis fuit: 1) cum enim esset in Campania, apud Cæsarianos milites, mox in Africam transmittendos motaque ab iis esset seditio, quam frustra compescere tentavit, ab iis ferme est interfectus. Quin etiam cum Romam ad Cæsarem contenderet, ut hac de re certiores faceret, insequuti eum complures militum, obvios quosque occiderunt; ipsum si adipisci potuissent, e medio sublaturi.

Cæsar vero, placatis militibus, sub brumam in Africam, cum parte exercitus, traiecit, secumque *Sallustium* duxit, quem, paucis diebus postquam adpulisset, cum penuria annonæ premeretur, 2) ad Cercinam insulam, quam adversarii tenebant, cum parte navium, ire iussit, quod ibi magnum numerum frumenti esse audiebat. 3) Eius adventu C. Decimius Quæstorius, qui ibi cum grandi familiæ suæ præsidio præerat comætu, parvulum navigium nactus concendit, ac se fugæ commendavit. *Sallustius* interim a Cercinatibus receptus, magno numero frumenti invento, naves onerarias, quarum ibi satis magna copia fuit, complevit, atque in castra ad Cæsarem misit. Quid aliud in eo bello gesserit *Sallustius*, nemo prodidit, sed fidelem ac strenuum operam Cæsari navasse, ex præmio intelligere est. 4) Anno enim U. C. 1000VII, Africano bello, 5) Cæsar eum in Numidia recepta, verbo quidem administrandæ provinciæ causa, re ipsa autem expilandæ, pro Prætore reliquit. Itaque dona multa *Sallustius* accepit, multa rapuit, Romamque deinde reversus, cum a Numidis accusaretur, maximam infamiam retulit; quod cum liberos scripsisset, in quibus copiosa

1) Ex Dionē Lib. XLII.

2) Hirt. de bello Afr. c. 8.

3) Ibid. c. 34.

4) A. G. N. XLVI.

5) Dion. Lib. XLIII.

et acerba oratione invectus erat in eos, qui ex provinciis quæstum fecissent, rebus ipsis quod scripserat non expressisset: Ne 1) tamen causam diceret, 2) sestertio duodecies cum Cæsare pactus est, si credimus personato *Ciceroni*. Gravillimus certe Historicus *Dio*, prodidit eum, licet a Cæsare dimissum, suis ipsius scriptis perennem infamiam sibi creasse, quod vita ab iis profus disseutiret.

Ea præda, 3) qui modo ne paternam quidem domum redimere poterat, repente tamquam somnio beatus, hortos pretiosissimos, qui 4) *Sallustiani* ab eius nomine, dicti sunt, villam Tiburtinam, et alias possessiones sibi comparavit.

Qua ratione vitam postea traduxerit *Sallustius*, Veteribus tacentibus, nobis non liquet. Credibile est ornandæ domui, extruendis villis, deliciisque undequaque sibi parandis occupatum fuisse; ita ut saluberrimis præceptis, quæ in Historiis tradiderat, exemplo suo, vim pondusque detrahere pergeret. De eius oratione in *Ciceronem*, et *Ciceronis* in *Sallustium*, nihil addam; quia, licet antiquæ sint, nec infra ævum Tiberianum, animi causa, a Rhetore quopiam confictas nemo amplius dubitat.

Septuagesimo ætatis anno, facto functus est, quadriennio 5) ante bellum Actiacum, hoc est, anno 6) U. C. 1333 S. Pompeio et S. Cornificio Coss. Vir sane fuit memorabilis, si Historias eius spectes; quæ si nimium antiquioris styli studium excipias, nullis aliis postponendæ sunt, principemque locum inter Romanos Historicos, etiam iu-

1) *Cicer.* in *Sall.* c. 8.

2) Nonagesies mille ff. eoque amplius.

3) *Id.* *ibid.*

4) De iis vide *Fam. Nardium Vet. Romæ Lib. IV. c. 7.*

5) Vide *Euseb. in Chron.*

6) A. C. N. XXXV.

nor videtur non tam monitorum de Republica ordinanda, quam turpium adulationum iis admissarum præmium fuisse. At *Sallustio* propemodum fatalis fuit: 1) cum enim esset in Campania, apud Cæsarianos milites, mox in Africam transmittendos motaque ab iis esset seditio, quam frustra compescere tentavit, ab iis ferme est interfectus. Quin etiam cum Romam ad Cæsarem contenderet, ut hac de re certiore faceret, insequuti eum complures militum, obvios quosque occiderunt; ipsum si adipisci potuissent, e medio sublaturi.

Cæsar vero, placatis militibus, sub brumam in Africam, cum parte exercitus, traiecit, secumque *Sallustium* duxit, quem, paucis diebus postquam adpulisset, cum penuria annonæ premeretur, 2) ad Cercinam insulam, quam adversarii tenebant, cum parte navium, ire iussit, quod ibi magnum numerum frumenti esse audiebat. 3) Eius adventu C. Decimius Quæstorius, qui ibi cum grandi familiæ suæ præsidio præerat com meatui, parvulum navigium nactus concendit, ac se fugæ commendavit. *Sallustius* interim a Cercinatibus receptus, magno numero frumenti invento, naves onerarias, quarum ibi satis magna copia fuit, complevit, atque in castra ad Cæsarem misit. Quid aliud in eo bello gesserit *Sallustius*, nemo prodidit, sed fidelem ac strenuum operam Cæsari navasse, ex præmio intelligere est. 4) Anno enim U. C. 1000VII, Africano bello, 5) Cæsar eum in Numidia recepta, verbo quidem administrandæ provinciæ causa, re ipsa autem expilandæ, pro Prætore reliquit. Itaque dona multa *Sallustius* accepit, multa rapuit, Romamque deinde reversus, cum a Numidis accusaretur, maximam infamiam retulit; quod cum liberos scripsisset, in quibus copiosa

1) Ex Dionè Lib. XLII.

2) Hirt. de bello Afr. c. 8.

3) Ibid. c. 34.

4) A. C. N. XLVI.

5) Dion. Lib. XLIII.

et acerba oratione invectus erat in eos, qui ex provinciis quæstum fecissent, rebus ipsis quod scripserat non expressisset. Ne 1) tamen causam diceret, 2) tertio duodecies cum Cæsare pactus est, si credimus personato *Ciceroni*. Gravillimus certe Historicus *Dio*, prodidit eum, licet a Cæsare dimissum, suis ipsius scriptis perennem infamiam sibi creasse, quod vita ab iis prorsus dissentiret.

Ea præda, 3) qui modo ne paternam quidem domum redimere poterat, repente tamquam somnio beatus, hortos pretiosissimos, qui 4) *Sallustiani* ab eius nomine, dicti sunt, villam Tiburtinam, et alias possessiones sibi comparavit.

Qua ratione vitam postea traduxerit *Sallustius*, Veteribus tacentibus, nobis non liquet. Credibile est ornandæ domui, extruendis villis, deliciisque undequaque sibi parandis occupatum fuisse; ita ut saluberrimis præceptis, quæ in Historiis tradiderat, exemplo suo, vim pondusque detrahere pergeret. De eius oratione in *Ciceronem*, et *Ciceronis* in *Sallustium*, nihil addam; quia, licet antiquæ sint, nec infra ævum Tiberianum, animi causa, a Rhetore quopiam confictas nemo amplius dubitat.

Septuagesimo ætatis anno, facto functus est, quadriennio 5) ante bellum Actiacum, hoc est, anno 6) U. C. 1000 S. Pompeio et S. Cornificio Coss. Vir sane fuit memorabilis, si Historias eius spectes; quæ si nimium antiquioris styli studium excipias, nullis aliis postponendæ sunt, principemque locum inter Romanos Historicos, etiam iu-

1) *Cic. in Sall. c. 8.*

2) *Nonagesies mille II eoque amplius.*

3) *Id. ibid.*

4) *De iis vide Fam. Nardium Vet. Romæ Lib. IV. c. 7.*

5) *Vide Euseb. in Chron.*

6) *A. C. N. XXXV.*

dicio Veterum, ei pepererunt. Nec brevitatem ac efficaciam singularem dictionis duntaxat laudant, sed etiam veritatis studium; quod ita intelligendum, ut de aliis loquenti fides habeatur, de se ipsi nihil credatur, nisi quod re ipsa comprobatum est. Facile credo, cum se Reipublicæ longum valedixisse putaret, 1) *Consilium ei non fuisse, ut ipse dicit, socordia atque desidia bonum otium conterere, neque vero agrum colendo nec venando, servilibus officiis intentum, aetatem egisse, sed honestioribus studiis et scriptationibus operam dedisse.* At nec oblitum deliciarum ac voluptatum opinor; quibus et puer et adolescens et senex quasi Sirenibus quibusdam adhæsit; nec, ut puto, dum historias florente ætate scriptitaret, nuncium remisit.

Idem fecit, quod 2) plerique Philosophorum disertorum in convicium suum, quos si audias in avaritiam, in libidinem, in ambitionem perorantes, indicium profectos putes. adeo redundant ad ipsos maledicta in publicum missa! Interea eius Historia, ut ceteris omnibus, utamur oportet; quippe quæ non minus gravia ac utilia præcepta exempla que continet, quam si scriptor sanctitate morum priscos omnes Romanos superasset.

1) Coniur. Catil. c. 4.

2) Senec. ap. Lactant. Lib. III. c. 19.

NOTITIA LITERARIA

DE CRISPO SALLUSTIO

C. CRISPO SALLUSTIO

Ex Io. Alb. Fabricii Bibliotheca latina
a Io. Aug. Ernesti auctius edita.

Tom. I, Lib. I, c. 9.

C. Crispus Sallustius 1) natus Kal. Octobr. A. U. C. 668. secundum fastos Idat. Amiterni, oppido Sabinorum, ab Appio Censore A. C. 704. senatu eiectus 2) a Cæsare Dictatore Senatoriæ dignitati restitutus 3) evectusque ad præturam, et præfectus (sive potius, 4) expilator.) Numidiæ, Iuba victo 5) et occiso. vitæ ipse profligatæ 6), quantumvis in scrip-

1) Alius Crispus Sallustius nostri sororis filius inventor æris, quod ab eo Sallustianum est appellatum. Plin. XXXIV, 2. Ad hunc Hor. lib. II. Oda 2. Vide et Lips. ad 1. Taciti Annal. num. 35. Fuit præterea Crispus quidam Sallustius, qui Apuleii Milesiarum libros et Apologeticum recensuit, ut notatum est in antiquo cod. Floren. De aliis Sallustis vide si placet Suidam et Onomastic. Glandorpii. A Sallustio ludimagistro additam literam K legas in Vincentii Bellovacens. speculo Doctrinali lib. 2. c. 8. Inter recentos Medicos clarus est Sallustius Salvianus, cuius libri III varr. lectt. de re medica prodierunt Romæ a. 1588. 8. ut alia eius scripta præteream.

2) Dio lib. XL. p. 50.

3) Ad Hank V. C. de Rom. rer. scriptoribus lib. I. c. 6. quod est de Sall. vita, et Io. Nic. Funccium de ætate virili linguæ lat. parte 2. p. 181. sq. Sall. effigiem e nummo Reginæ Christianæ habes in T. III. thes. antiquitt. Græcar. Gronoviani, litera ddd.

4) Dio Cassius lib. XLIII. p. 217.

5) Apian. 2. Civilium bellorum p. 490.

6) Scholiast. vetus Horatii ad verba l. I. Sat. n. X. 41: ille flagellis. Hoc de Crisp. Sall. dicitur, qui depre-

tis veritatis studiosus et alienorum vitiorum, Cato-
nis ac Thucydidis, 1) exemplo, acerbissimus insec-
tator, obiit quadriennio ante pugnam Actiacam, quæ
commissa est an. urbis 723, ante Ch. 31. Numum orna-
tum Sallustii capite imberbi edidit primum Fulvius
Ursinus cum inscriptione *Sallustius Autor*. Annotat
porro Io. Faber, numum illum fuisse contorniatum,
authoris vero vocabulum aliter accipi quam ab ipso
Sallustio, qui c. 3. Catil. auctorem rerum a scrip-
tore distinguit. Inscriptiones etiam antiquiores et
ætati Sallustii vicinæ apud eundem Ursinum p. 90,
sicut et Quintiliani et Marciani Capellæ codices, et
Horatii nomen illud non cum simplici, 2) sed gemi-
nata litera LL efferunt: unde concludit Faber, il-
lum numum diu post Sallustii ætatem cūsum fuisse,
et fortasse tum, quum aliorum quoque ill. virorum
numi eadem forma sunt percusi. Constat autem eius-
cemodi numos, quibus memoriā veterum clarorum
virorum conservaretur, cæpisse cudi post Constanti-
num M. et maxime sub Honorio. Dolebat Gisbertus
Cuperus, non proditam ab Ursino partem numi aver-
sam, nisi nudam fortasse reperit. Etiam Car. Pati-
nus edidit numum, in quo circa caput viri, sed quod
male barbatum pro nudo exhibet, legitur *Sallustius
Autor*. Illum vero neutiquam referendum putat ad
scriptorum belli Iugurth. sed pertinere ad Sallustium,
qui cum Leontio Consul fuit A. U. C. 1096. Ch. 344.
imperantibus Constantino iuniore, Constantio et Con-
stante, qui Consul certe a Zabarella Sallustius Au-
tor cognominatur. In averſa parte tres viri togati,
e quibus medius manu tenet ædificium, sive, ut Si-
gebert. Havercampius (qui eundem numum offert
in libro de numis contorniatis p. 149.) hydraulicum

hensus ab Ann. Milone in adulterio cum uxore
Paula, Sullæ filia, flagellis cæsus esse dici-
tur, ut refert Asconius in eius (Milonis) vita.
adde Gellium XVII. 13. Suetonium de Grammatic.
c. 15. et Lactant. II, 12.

1) Thucydidis æmulum vocat Velleius II, 36.

2) In Plut. Dion. Stephani Byz. Suidæ et aliorum
Græcor. libris Σαλλουστios.

organon, ad oram adscriptis verbis: PETRONI PLACEAS. Quam Orsinus quoque adiunxit numi faciem tres figuræ decorant, sed feminarum, et verba MONE... GEAS. Apud Paulum vero Pedrusium T. V. p. 36. in averſa parte conſpicitur figura hominis ſedentis; viri, non feminæ: unde nec Numidiam, nec cum Pedruſio p. 39. Historiam ab illa denotari crediderim. Similis plane figura in numo Alexandri Severi, id. p. 286. ubi iterum Historiam Pedruſius vult intelligi parum veriſimiliter. Fuit et Criſpus Salluſtius iunior Rhetor, de quo intelligendum, quod in priſcis Taciti et Apuleii codicibus Florentinis aiunt reperiri: *Ego Criſpus Salluſtius legi et emendavi Romæ foelix, Olybrio et Probino Coſſ. in foro Martis controverſias declamans Oratori Endelechio.* Non plane intelligo, quid hæc verba ſibi velint, nec quo tempore Olybrius cum Probino conſulatum gesserit: licet Olybrium conſulem fuiſſe conſtet a. C. 526. ante Mavortium, quem in emendando Horatio Felix 1) orator urbis Romæ adjuvit. Alii Q. Salluſtius Hermes et Q. Salluſtius Felix in vet. epitaphio ap. Montfauc. Antiquitatis explicatæ T. 5 ſupplementi p. 65. tab. XXVIII et XXIX. De Sall. vet. Historico conferre licebit Dan. Guil. Molleri diſſertationem editam Altdorſii 1684. et orat. Chriſtoph. Coleri, Norimb. 1598. 8. Vitam ſcriptam a Io. Clerico et in Waſſii edit. obviam ſervavit in Sall. ſuo Caietan. Vulpius: etiam Thyvonus tranſlatam Gallicæ ſuæ adiunxit verſioni, ſed additis animadverſionibus, Salluſtii famam defendentibus. Citatur Sall. a Græco ſcriptore Io. Antiocheno in excerptis Peireſcianiſ p. 793. *Και Σαλλουſτιος ο Ρωμαιος ſυγγραφευς εφη καλοις αυτον (τον Συλλαν) εγχειρημασι κακιſτου επενηυſχεναι το τελου.* Codicem MS. Sall. repertum in cœnobio Benedictinorum Martisburgenſi Io. Riviuſ utendum ſe accepiffe teſtatuſ eſt a G. Fabricio. MSti ſui cod. qui Reineſii olim fuit, meminit Conr. Sam. Schurztleiſch præf. ad Orthogr. lat. Quatuor codd.

b 2

1) Vide Pet. Relandi ſaſtoſ Conſulareſ, p. 696.

MSS. Sall. Tegnagelius in Bibl. Cæsarea: duodecim Mediceos laudat Norisius in Cenotaphiis Pisanis pag. 463. ternos etiam nuper habebat Bibl. Rossguardiana p. 464. Habeo et ipse binos Sall. codd. non contemnendos, scriptos in membrana, atque in his unum antiquissimum. Ambo nactus sum e Bibl. V. C. Marquardi Gudii. Ex eadem ad me pervenerunt quoque 1) lectiones duorum codd. membranaceorum Cathedralis Eccles. Remensis, quas enotavit idem vir doctissimus, testatus priorem forma oblongiore, ut quartam paulo excederet, scriptum anno CIOCLXVIII, indictione prima. Liberarius nomen suum prodidit his verbis: *Omnes qui lecturi estis, orate pro Matthæum scriptorem, ut Deum semper habeat propitiorem.* Alter membranaceus in quarto, annorum amplius septingentorum. Omnino nullius alius scriptoris veteris tot codd. scripti extant, quam Sallustii, et auctoris librorum ad Herennium: unde patet, eos libros a multis lectos esse, ut opinor, propter brevitatem et acumen orationis et *καθαρ*: sed ea frequentia exemplarium peperit multitudinem mendarum, glossarum, interpolationum, quæ et in edd. primis reperiuntur. Laudat Quintil. X. 1. p. 886. *Sallustianam brevitatem*, qua nihil apud aures vacuas atque eruditas possit esse perfectius: et p. 914. *immortalem Sallustii velocitatem*, quam diversis virtutibus Livius sit assecutus: tamen Conciones a Crispo frequentiores longioresque, atque, ut ipsi quidem videtur, insipidiores Historiæ inspersas, moleste fert. V. C. Nic. Hier. Gundlingius præfat. ad Nic. Burgundi Hist. Belgicam. Fuit hoc ab aliis etiam reprehensum, sicut notum illud Senecæ Patris præf. lib. 3. controvers. *Ciceronem eloquentia sua in carminibus suis destituit: Orationes Sallustii in honorem historiarum leguntur.* Sed notum etiam est, quid excusando illi mori eloquentiam in historia ostentandi, lectoremque delectandi vel morandi ab aliis, responsum fuerit. Sane licebit properanti te-

1) Tres hosce codd. a. 1722. libenter mihi ad V. C. Cottl. Cortium; qui illis usus ad præclaram suam edit. Sall. adornandam.

trico et fastidioso lectori illas orationes veluti scopulos præternavigare, dum interim alii, quibus lectu dignæ et insignium documentorum plenæ videntur, ex iisdem voluptatem capere et fructum permiserint.

Exstant Thucydidea gravitate et aucta brevitate filii, Catonianæque 1) colore orationis ab *nobilissimo* hoc *historico* 2) descripta

1. *Bellum Ingurthinum*, contra Ingurtham Numidiæ regem anno urbis 643. sq. gestum, de quo consulendi sunt viri docti ad Flor. III, 1. ubi in editione Græviana lug. quoque in imaginem in numo Sullæ contemplari poteris. Ex libris Punicis *Hiempsalis* nonnulla, de situ Africæ tradit Sallustius belli lug. 17 sq. Orationem ex cap. 10, qua Micipsa filios ad pacem et concordiam hortatur, Severus Imp. morti vicinus commendavit Bassiano, filio suo natu maiori, ap. Spartianum c. XXI.

2. *Bellum Catilinarium* sive *de coniuratione Catilinæ* liber, quæ incidit in an. U. 691. quo Cic. consul fuit. Hunc librum, quem seperatim cum Comment. suo edidit *Theodorus I. F. Graswinkelius* Lugd. Bat. 1642. 12. prius scripsisse Sallustius videtur, sed Ingurthinum, quia prius gestum est, præmittere placuit.

3. *Ex sex libris Historiarum* 3) Populi Romani, a morte Sullæ, quæ contigit M. Lepido et Q. Catulo Coll. Anno U. 676. usque ad Catilinæ coniurationem, *Fragmenta* collecta a *Lud. Carrione* in sua Sall. edit. et ab *Ant. Riccobono* ad calcem libri de Historia, Venet. 1568. 8. et Basil. 1579. 8. p. 163-216. et ab Aldo Manutio, Pauli F. Sed Carrionis præstat industria, quam fere editores Operum Sall. sequuntur. Isaac. Vossius *Epist. ad Nic. Heinsium* data a. 1651 Holm. d. 12 Jul. *Hoc ipso die, quo*

1) Vet. epigramma ap. Quintil. VIII, 3. Et verba antiqui multum furate Catonis Crispo Ingurthinæ conditor historiæ.

2) Augustin. *Ep. V. ad Marcellin. c. 16. edit. novæ* T. 2. *Ep. 138.*

3) Male alii libros XI vel IX computant.

haec scribo, incidi in duo folia stupendae antiquitatis, quae postquam diligentius adspexi, statim coniecti esse fragmenta deperditarum Sall. Historiar. Continent illa bellum servile Grixi et Spartaci. Ob hoc potissimum opus, Lucullo inscriptum, Sall. Martiali XIV. 191 audit Romana primus in Historia. Reperiuntur fragmenta et in ed. Cortii.

4. Duae orationes (sive Epistolae potius,) de Rep. ordinanda ad Cæsarem missæ, cum in Hisp. proficisceretur contra Petreium et Afranium, victo Cn. Pompeio. Has Sallustii esse Lipsius, lib. 1. var. lect. c. 8. dubitavit, citra magnam causam negavit Carrio; ceterum de Sall. meritis haud male, quam non bene Iul. Pompon. Lætus. Quicquid enim ferme adversus Codd. fidem in Sall. immutatum est, id Pomponio huic tribui debere notat Vossius de Hist. latinis lib III p 615. Duas hasce Orat. separatim notis illustravit Christoph. Colerus, Ambergæ 1599. 8. Io. Loccenius Lips. 1673, 8. et cum orat. in Ciccr. Ciceronisque responsoria gallice vertit Petr. Saliat, Paris. 1537. 8. ap. Sim. Colineum. Hanc in Cic. quam cum declamatione in Catil. Porcio Latroni vel Vibio Crispo alii tribuunt (conf. Pet. Victorium xv, 3. var. lect. et Io. Sichardum in Quint. V, 13. p. 474.) ad Sall. auct. ex Quintil. IV. 1. Institut. Orator. refert Paulus Colomesius. Eidem sine controversia tribuunt Sanctius et ad eius Minervam p. 387. Perizonius.

5. Declamat. in Catil. et alia in Cic. Porcii Latronis potius, aut Vibii Crispi, vel alterius non insulsi Rhetoris antiqui, quam Sall. esse creditur a viris doctis. Vide Lips. Orat. VII. Voss. lib. III de vitiis sermonis c. VI. In cod. MS. Ulm. Ill. Raymundi de Kraft exstat hoc titulo: Sallustii in Ciceronem controversia et huius in illum. Minime tam despicibilis, quam Carrioni videtur, qui ineptissimum Sophistam vocat, etsi tam antiquus non est, quam videri cupit iudice Barthio xxxiv, 16 adversar. Veterem interpretem in Sall. Catilinariam ex

membranis Paul. Steph. laudat Goldastus notis ad Eginhard. p. 175.

Sall. Historias e vett. Gramm. illustraverant *Asper* et *Statilius Maximus*, laudati a Charisio. Historiar. pariter libros et bellor. Jug. et Catil. (ita enim intelligo vocab. βελλων) *Græce* interpretatus est Zenobius, Suida teste. Sed hæc omnia hodie desiderantur, perinde ut Asinii Pollionis liber, quo Sallustii scripta, ut nimis priscorum verborum affectatione oblita, reprehendit, teste Suet. in Gramm. c. 20. *Iunium Maximum* Sall. Historias in *compendium* misisse, innuit Statius IV, 4 Silvar. Græca Sall. versione usus est Steph. Byz. in αξιλις 1).

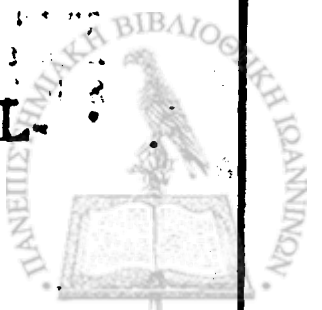
1) His adde: Turcii Rufi Aproniani notas ex antiq. lib. scripto insertas notis in Sall. Angeli Mariæ Peverati sepe ratim edit. Ferar. 1731. 4.

Hæc secunda editio nostra novis per totum ac diligentioribus curis recognitum et emendatum textum habet, in quo constituendo neque superstitione, qua plerique editores laborant, ulli priorum editionum ita adstringi nos passi sumus, ut etiam errores propageremus, et vel ab ipsa nostra prima, ubi nondum satis examinata vel emendata videbatur, discedere nostrum duximus. Quicquid igitur boni priscos editores Aldus, affinis Fr. Asulanus, Rivius, Glareanus, Carrio, Ciacconius, Putschius, A. Popma, Gruterus, Pareus, Rutgers, Hermannides, Wallius; Cortius, alii, ex melioribus Codd. dederunt, aut ex eorum et priscarum editionum vestigiis sui ingenii ope invenere, id quidem recepimus, vel probavimus: alia, quæ affixerant magis, quam vere coniecerant, modeste refutavimus: ac si quæ præterea minutius quærebant, qualia admittunt maxime hoc ævo nonnulli, verborum magis aucupes, quam mentis antiquæ custodes, spreverimus. Ipsi vero etiam in pluribus locis, quæ aliis desperata erant, aut male sanata, novam invenimus emendandi et restituendi rationem, eamque, quantum decebat, munivimus: sæpissime aptiori interpunctione aut breviori expositione lectioni consulimus antea dubitatae vel male intellectæ. quod quidem ut facile videbunt, quibus auctorem perlegere dulcius est, quam carpere aut circumrodere, ita nec loca, quibus subvenisse nobis videmur, hoc loco indicare, nos animus monet. Neque ab ipsis historiarum fragmentis, ceterisque, quæ Sallustio affingi solent, recognoscendis omnino abstinuimus, sed

iis, quibus tantum otii est, ut in uno auctore, curando annos consumant, relinquendum duximus ut in fragmentis denuo ordinandis illustris viri de Brosse, interpretis Sallustiani, qui et ipse historias reparare molitus est, ratione vel ingenio utantur. Gravius vero his, qui in minimis magnam doctrinae laudem quaerunt, et scribendi ratione, quam veteres libri nonnulli offerunt, reddenda vim ingenii ac sermonis antiqui ponunt, seniliter vel pueriliter peccasse videbimur, quod nunc inanem illam speciem, studiosis haud raro officientem, post Manutium, aliosque sapientiores Latii procuratores, remisimus. Ita quidem Priscianus L. VII. p. 775 docuit: „Omnia, quae tam nominativum quam genitivum similem habunt, eorum accusativus raro in es, frequenter in is solet terminari, ut hic et haec omnis, huius omnis, nos et has omnis. Sallustius Catil. Omnis homines, qui sese student. Terentius in Andria omnis nos gaudere. Virgilius etc.” et sic sane MSS. Virgilii ac lapides veteres multi habent. Sed et veterum alii, quos Gruterus in Ciceronis libris a se castigatis, et editores Terentii maxime sequuntur, illud is longum maluerunt per eis scribere, ut omneis, civeis, forteis: et alii regulam egressi eam transulere etiam ad alia, ut maioreis, monteis, de quo vide apud Sosp. Charisium p. III; et P. Consentium p. 2040, qui tamen ipse monet, pleraque ex istis regulis consuetudine esse immutata, neque earum vim perpetuo custoditam. In qua inconstantia maluimus in libello praeter ceteris iuventuti hodie destinato usitatiorum rationem sequi, ex praecipuo Quintiliani l. 7, 17, ne quid iis praecipue, qui ad lectionem instituentur, impedimento sit. Pariter, cum mox verito, versus, vester aliaque similia, mox verito, versus, vester, in ipsis editionibus κακοζήλιαν praesertim legerentur, suaviorum formam, quam et Gellius et alii veteres in excitandis Sallustii locis admiserunt, praetulimus, facilius diversam ferentes in vocibus, in quibus veteres geminam V fugiebant ut vulgus, vulnus, pro vulgus, vulnus. In compositione verborum euphonia, scilicet quem iunctae efficiunt sonum praepositiones, cum aliis prudentioribus sequi maluimus, quam cum Cortio, aliisque prioribus, quem separatae habent, certe non perinde in omnibus secundum. Alia tacemus, nisi quod nos magis consulendum duximus studiis iuvenum, eoque etiam notulas aspersimus, quo minus haerant.

... BEL

BELLUM
CATILINARIUM

SIVE

DE CONIURATIONE CATILINAE
EIVSQUE SOCIORUM.

BELGIUM
CATHOLICARUM
SIVE
DE COMMUNATIONE CATHOLICAE
EUROPE SOCIORUM

SALLUSTII
CATILINA.

Omnes homines; qui sese student præstare ceteris 1) animalibus, summa ope niti decet; vitam silentio ne transeant, veluti pecora, quæ natura prona atque ventri obediens finxit. Sed nostra omnis vis in animo et corpore sita 2) est: animi imperio, corporis servitio magis utimur. alterum nobis cum dis, alterum cum belluis commune est. Quo mihi rectius 3) esse videtur, ingenii, quam virium opibus gloriam quærere; et, quoniam vita ipsa, qua fruimur, brevis est, memoriam nostri quam maxime longam efficere, nam divitiarum & formæ gloria fluxa atque fragilis est: virtus clara æternaque habetur. Sed diu mag-

A 2

1. Alii Codd. & edd. animantibus, quomodo citat Charisius; & Cic. homines passim diversos facit a ceteris animantibus.

2. Est delet Cort. in vitis Codicibus. Sed id, sapius ab eo iniuste resectum est.

3. Alii omittunt esse.

num inter mortales certamen fuit, vine corporis, an virtute animi res militaris magis procederet. nam et prius, quam incipias, consulto; et, ubi consulueris, mature facto opus est. 1) Ita utrumque per se 2) indigens, alterum alterius auxilio veget. 2) Igitur initio Reges (nam in terris nomen imperii id primum fuit) diversi, pars ingenium, alii corpus exercebant: 3) etiam tum vita hominum sine cupiditate 4) agitabatur, sua cuique satis placebant. Postea vero quam in Asia Cyrus, in Græcia Lacedæmonii et Athenienses cœpere urbes atque nationes subigere, libidinem dominandi causam belli habere, maximam gloriam in maximo imperio putare; tum deum periculo atque negotiis compertum est, in bello plurimum ingenium posse. Quod si regum atque imperatorum animi virtus in pace ita, uti in bello, valeret; æquabilius atque constantius sese res humanæ haberent; neque aliud alio ferri, neque mutari ac misceri omnia cerneret. nam imperium facile his artibus retinetur, quibus initio partum est. Verum ubi pro labore desidia, pro continentia et æquitate

1) Consultum s. consilium est animi, sed celeritas magis corporis.

2) s. viget; al. eget; al. augetur.

3) h. e. usque tunc l. tunc adhuc. Similiter Cicero de Orat. II, c. 22. s. 193; in Verrem IV, c. 30. s. 97. Inverse Tac. Ann. III, 61. quæ tum etiam maneat. Sic et solenne est etiam nunc. Non igitur opus cum Cortio dividere et iam tum; aut cum aliis tentare etiam dum s. cum.

4) int. habendi s. alieni; quam mox libidinem dominandi dicit.

lubido atque superbia invasere; fortuna 1) simul cum moribus immutatur. ita imperium semper ad optimum quemque a minus bono transfertur. 2) Quæ homines arant, navigant, ædificant, virtuti omnia parent. Sed multi mortales dediti ventri atque somno, in docti incultique vitam, sicuti peregrinantes, 3) transegere: quibus, profecto contra naturam, corpus voluptati, anima oneri fuit. eorum ego vitam mortemque iuxta æstumo, quoniam de utraque fietur. Verum enim vero is demum mihi vivere a que frui anima videtur, qui aliquo negotio intentus, præclari factoris aut artis bonæ famam quærit. Sed in 3 magna copia rerum aliud alii natura iter ostendit. pulchrum est bene facere reipublicæ: etiam bene dicere haud absurdum est. vel pace, vel bello clarum fieri licet: et qui fecere, 4) et qui facta aliorum scripsere, multi laudantur. Ac mihi quidem, tametsi haudquaquam par gloria sequatur scriptorem et auctorem rerum; tamen in primis arduum videtur, res gestas scribere: primum quod facta dictis sunt exactanda: dehinc quia plerique, quæ delicta reprehenderis, malivolentia et invidia 5) dicta putant: ubi de magna virtute et gloria bonorum memores, quæ sibi quisque facilia factu putat, æquo animo

1) Scil. principum.

2) Sic ab Assyriis ad Persas, a Persis ad Græcos, a Græcis ad Romanos. Boni autem maxime sunt sortes.

3) Sic scripti & editi plurimi, & Don. ad Terent. Phorm. IV, c. 15. int. vero ævum. alii transire.

4) Int. bene reip.

5) Cor. expunxit dicta; male.

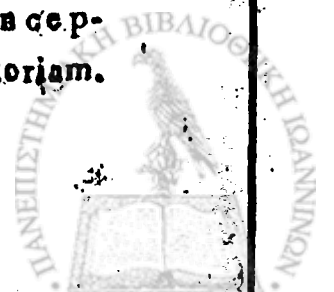

accipit; supra ea, veluti ficta, pro falsis ducit. Sed ego adolescentulus initio, sicuti plerique; studio ad rempublicam latus sum, ibique mihi adversa multa fuere. nam pro pudore, pro abstinentia, pro virtute; audacia, largitio, avaritia vigeant. Quæ tamen animus aspernabatur, insolens malarum artium; tamen inter tanta vitia imbecilla ætatis ambitione corrupta tenebatur: ac me, quum ab 1) reliquis malis moribus dissentirem, nihilo minus honoris cupido, eadem, 2) qua ceteros, fama atque invidia, vexabat. Igitur ubi animus ex multis miseriis atque periculis requievit, et mihi reliquam ætatem republica procul habendam decrevi; non fuit consilium se cordia atque desidia bonum otium conterere: neque vero agrum colendo, aut venando, servilibus officiis intentum, ætatem agere; sed a quo 3) incepto studio me ambitio mala detinuerat, eodem regressus, statui res gestas populi Romani carptim, ut quæque memoria digna videbantur, perscribere: eo magis, quod mihi a spe, metu, partibus reipublicæ animus liber erat. Igitur de Catilinæ coniuratione, quam verissime potero, paucis absolvam. nam id facinus in primis ego memorabile existumo, sceleris atque periculi novitate. De cuius hominis moribus pauca prius explananda sunt, quam initium narrandi faciam.

1) Alii reliquorum.

2) Ita I. F. Gron. & Iselin. ap. Cortium. Aliiquæ. Al. omittunt, quæ ceteros.

3) Ita Cortius restituit. Maxima Codd. pars & vulg. incepto studioque. Intelligit vero; studium scribendi historiam.

LUCIUS CATILINA nobili genere 1), natus, 5
 fuit magna vi et animi et corporis, sed ingenio ma-
 lo pravoque. Huic ab adolescentia bella intestina,
 cædes, rapinæ, discordia civilis grata fuere: ibique
 iuventutem suam exercuit. corpus patiens inediæ,
 vigiliæ, alioris, supra quam 2) cuiquam credibile
 est. animus audax, subdolos, varius, cuiuslibet rei
 simulator ac dissimulator, alieni appetens, sui profu-
 sus, ardens in cupiditatibus: satis 3) loquentiæ, sa-
 pientiæ parum. vastus animus immoderata, incre-
 dibilia, nimis alta semper cupiebat. Hunc post do-
 minationem Lucii Sullæ libido maxuma invaserat
 reipublicæ capiundæ: neque id quibus modis adse-
 queretur, dum sibi regnum pararet, quidquam pensi
 habebat. agitabatur magis magisque in dies animus,
 ferox inopia rei familiaris & conscientia scelerum:
 quæ utraque his artibus auxerat, quas supra memo-
 ravi. Incitabant præterea corrupti civitatis mores,
 quos 4) pessima ac diversa inter se mala, luxuria
 atque avaritia 5), vexabant. Res ipsa hortari vide-
 tur, quoniam de moribus civitatis tempus admonuit,
 supra repetere; ac paucis, instituta maiorum domi
 militiaeque, quomodo Rempublicam habuerint, quan-

1) Gentis Sergiæ ultimus fuit. *ut supra*

2) Grut. frustra præfert cuique; cumque Curt. sequitur.

3) Sic Gellius I, 15. MSS, plerique eloquentiæ.

4) Scil. mores. Vexantur, huc illuc trahuntur non
 homines solum, sed & res, divitiæ humanaque, viti. for-
 tunæ, pudor: hoc noster infra c. 20. pecuniam omnibus
 modis trahunt, vexant.

5) Altera profundit, altera rapit; hinc diversa dixit.

tamque reliquerint, 1) utque paulatim immutata, ex pulcherrima pessima ac flagitiosissima facta sit, dilere.

6 Urbem Romam, sicuti ego accepi, condidere atque habere initio Troiani, qui, Aenea duce, proflugi, sedibus incertis vagabantur: cumque his Aborigines, genus hominum agreste, sine legibus, sine imperio, liberum atque solutum. Hi postquam in una moenia convenere, dispari genere, dissimili lingua, alius alio more viventes; incredibile memoratu est, quam facile coaluerint. Sed postquam res eorum, civibus, moribus, agris aucta, satis prospera satisque pollens videbatur; sicuti pleraque mortalium habentur, invidia ex opulentia orta est. Igitur reges populique finitimi bello tentare: pauci ex amicis auxilio esse. nam ceteri metu 2) percussi a periculis aberant. At Romani, domi militiaeque intenti, festinare, parare 3) alius alium hortari, hostibus obviam ire, libertatem, patriam parentesque armis protegere. post, ubi pericula virtute propulerant, sociis atque amicis auxilia portabant: magisque dandis, quam accipiendis beneficiis amicitias parabant. Imperium legitimum 4), non enim imperii regum habebant: delecti, quibus corpus annis infirmum, ingenium sapientia validum erat, reipublicae consulta-

1) Certe ut paul.

2) Al. percussis.

3) Int. ea quae defensionis aut bello usui essent.

4) Imperium legibus circumscriptum, quod opponitur imperio absoluto, dominationi.

bant. hi vel ætate, vel curæ similitudine Patres 1) appellabantur. Post, ubi regium imperium, quod initio conservandæ libertatis atque augendæ reipublicæ 2) fuerat, in superbiam dominationemque convertit 3); immutato more, annua imperia, binosque imperatores 4) sibi fecere. eo modo minime posse putabant per licentiam insolescere animum humanum. Sed ea tempestate cœpere se quisque 5) extollere, 7 magisque ingenium in promptu habere 6). nam regibus boni quam mali suspectiores sunt, semperque his aliena virtus formidolosa est. Sed civitas, incredibile memoratu est, adepta libertate, quantum brevi creverit, tanta cupido gloriæ inceserat. Iam primum iuventus 7), simul laboris ac belli patiens erat, in castris 8) usu militiam discebat: magisque in decoris armis et militaribus equis, quam in scortis atque conviviiis lubidinem habebant. Igitur talibus viris non labor insolitus, non locus ullus asper aut arduus erat, non armatus hostis formidolosus:

1) C. primo delecti; quorum progenies Patricia dicta deinde alii adlecti.

2) Int. causa s. ergo.

3) Eleganter pro convertitur. Factum id sub Tarquinio superbo.

4) i. e. consules.

5) Al. inserunt magis; cui alii et superaddunt magis quo.

6) Virtutes animi proferre.

7) Ab anno XVII. ad XLVI. Ante illum pueri; post hunc seniores dicebantur, cf. Gellium X, 28.

8) Vulg. per laborem usu mil. redundat glossemate. hinc Cort. dedit per usum mil. d. Sed sequimur Rupertum MSS. usum, cui et accedit Hotting.

virtus omnia domuerat. Sed gloriæ maxumum certamen inter ipsos erat: 1) sic quisque hostem ferire, murum adscendere, conspici, dum tale facinus faceret, properabat: eas divitias, eam bonam famam magnamque nobilitatem putabant: laudis avidi, pecuniæ liberales erant: gloriam ingentem, divitias honestas 2) volebant. Memorare possem, quibus in locis maxumas hostium copias populus Romanus parva manu fuderit, quas urbes, natura munitas, pugnando ceperit; ni ea res longius 3) nos ab incepto traheret. Sed profecto Fortuna in omni re dominatur: ea res cunctas ex lubricine magis, quam ex vero celebrat obscuratque. Atheniensium res gestæ, sicuti ego æstumo, satis amplæ magnificæque fuere; verum aliquanto minores tamen, quam fama feruntur. Sed quia provenere ibi scriptorum magna ingenia, per terrarum orbem Atheniensium facta pro maxumis celebrantur. ita eorum, qui fecere, virtus tanta habetur, quantum verbis 4) ea potuere extollere præclara ingenia. At populo Romano numquam ea copia fuit: quia prudentissimus quisque negotiosus maxime erat. ingenium nemo sine corpore exercebat: optimum quisque facere, quam dicere; sua ab aliis bene facta laudari, quam ipse aliorum narrare ma-

1) Plerique Codd. sic se. Sed Cort. præfert se se. Alii neutrum habent & Ciaccon. delet.

2) h. e. ex virtute, quæ & finem habet cupiendi & modum statuit utendi.

3) Cortius omittit nos.

4) Ea int. facta. Cortius mavult eam scil. virtutem. Sed facta in maius laudata augent virtutis gloriam.

lebat. Igitur domi militiæque boni mores colebantur. concordia maxuma, minuma avaritia erat: 1) ius bonumque apud eos non legibus magis, quam natura valebat. iurgia, discordias, similtates cum hostibus exercebant: cives cum civibus de virtute certabant. in 2) suppliciis Deorum magnifici, domi parci, 3) in amicis fideles erant. Duabus his artibus, audacia in bello, ubi pax evenerat, æquitatē, seque remque publicam curabant. Quarum rerum ego maxuma documenta hæc habeo, quod 4) in bello sæpius vindicatum est in eos, qui contra imperium in hostem pugnaverant, quique tardius, revocati, 5) prælio excefferant, quam qui signa relinquere, aut pulsi, loco cedere ausi erant; in pace vero 6) quod beneficiis magis, quam metu imperium agitabant, et, accepta iniuria, ignoscere, quam persequi malebant. Sed ubi labore atque iustitia respublica crevit, reges magni 7) bello domiti, 8) nationes feræ et populi ingentes vi subacti; Carthago, æmula im-

1) s. iustum, & honestum. Iustus civem non lædit. Honestus cuique & reip. benefacit.

2) Tam victimis & sacrificiis, quam precibus & supplicationibus.

3) Sic Cort. ex 2 Codd. dedit pro vulg. amicos & infra c. 52. noster misericordes in furibus.

4) Cort. delet in bello male.

5) Cort. bello contra codd.

6) Quod deest in Cod. Erlang. & mox alii codd. omittunt, magis.

7) Perses Macedoniæ, Iugurtha Numidiæ, Mithridates Ponti.

8) Natio latior est, quam populus unius civitatis.

perii Romani ab stirpe interiit, cuncta maria terræque patebant; sævire Fortuna ac miscere omnia cepit. Qui labores, pericula, dubias atque asperas res facile toleraverant, iis otium, divitiæ, optandæ aliis, oneri miseræque fuere. Igitur primo pecuniæ, dein imperii cupido crevit: ea quasi materies omnium malorum fuere. namque avaritia fidem, probitatem, ceterasque artes bonas subvertit; pro his superbiam, crudelitatem, deos neglegere, omnia venalia habere edocuit. ambitio multos mortales falsos fieri subigit; aliud clausum in pectore, aliud in lingua promptum habere; amicitias inimicitiasque non ex re, sed ex commodo æsumare; magisque vultum, quam ingenium bonum habere. hæc primo paulatim crescere, interdum vindicari 1), post ubi contagio 2) quasi pestilentia, invasit; civitas immutata, imperium ex iustissimo atque optumo crudele intolerandumque factum. Sed primo magis ambitio, quam avaritia, animos hominum exercebat: quod tamen vitium propius 3) virtutem erat. Nam gloriam, honorem, imperium bonus, & ignavus æque sibi exoptant: sed ille vera via nititur; huic quia bonæ artes defunt, dolis atque fallaciis contendit. Avaritia pecuniæ studium habet, quam nemo sapiens concupivit. ea, quasi venenis malis imbuta, corpus animumque virilem effeminat: semper infinita, insatiabilis, neque copia, neque inopia minuitur. Sed passi-

1) Lege de ambitu, de pecuniis repetundis.

2) Int. vitiorum.

3) Sic Curt. ex Codd. & Prisciano. Vulg. virtuti.

quam L. Sulla, armis recepta Republica, 1) ex bonis iniitiis malos eventus habuit; rapere omnes, trahere 2), domum alius, alius agros cupere; neque modum, neque modestiam victores habere, fœda crudelique in 3) civibus facinora facere. Huc accedebat, quod L. Sulla exercitum, quem in 4) Asia ducayerat, quo sibi fidum faceret, contra morem maiorum, luxuriose nimisque liberaliter habuerat. Lœca amœna, voluptaria, facile in otio feroces 5) militum animos molliverant. ibi primum insuevit exercitus populi Romani amare, potare; signa, tabulas pictas, vasa cœlata mirari, ea privatim ac publice rapere; delubra spoliare, sacra profanaque omnia polluere. Igitur hi milites, postquam victoriam adepti sunt, nihil reliqui victis fecere. quippe secundæ res sapientium animos fatigant 6): 7) nedum illi corrup-

1) Sic Gruterus dedit et multi Codd. habent ex bonis in quod fere magis placet, quam cum Cortio bonis iniitiis daandi casu dictum credere. An malis boni iniitii? Initia quidem bona erant, oppressio Marianæ factionis ne vindicata resp. Sed his non consentiebat exitus. Lenius autem in Syllam dicit, qui eventus malos (non effecta) habuerit. Eventus sunt fortunæ.

2) h. e. violentius (non dolo) rapere, diripere. Sic Tacitus: pagos trahere.

3) Sic Wallius invenit et Cortius dedit pro vulg. cives cf. sup. c. 9.

4) Sic codd. optimi, sed Cort. prætulit Asiam.

5) h. e. duros, strenuos.

6) h. e. corrumpunt. Galba ap. Tac. H. l. 15. miseris tolerantur, felicitate corrumpimur.

7) Alii pro nedum affectant ne eodem sensu, quod quidam Codd. habent.

12 tis moribus victoriæ temperarent. Postquam divitiæ honori esse cœpere, & eas gloria, imperium, potentia sequebatur: hebescere virtus, paupertas probro haberi, innocentia pro malivolentia duci cœpit. Igitur ex divitiis iuventutem luxuria atque avaritia cum superbia invasere: rapere, consumere; sua parvi pendere, aliena cupere; pudorem, pudicitiam, divina atque humana promiscua, nihil pensi atque moderati habere. Operæ pretium est, cum domos atque villas cognoveris in urbium modum exædificatas, visere templa deorum, quæ nostri majores, religiosissimi mortales fecere. Verum illi delubra deorum pietate, domos 1) suas gloria decorabant, neque victis quidquam præter iniuriæ licentiam eripiebant. At hi contra ignavissimi homines, per summum scelus, omnia ea sociis adimere, quæ fortissimi viri victores 2) hostibus reliquerant: proinde quasi iniuriam 13 facere, id demum esset imperio uti. Nam quid ea memorem, quæ nisi iis, qui videre, nemini credibilia sunt: a privatis compluribus subversos montes, maria 3) constructa esse. quibus mihi videntur ludibrio fuisse divitiæ: quippe, quas honeste habere licebat, abuti per turpitudinem properabant. Sed lubrico stupri, ganæ ceterique cultus, non minor in- cesserat: 4) viri pati muliebria, mulieres pudicitiam

1) Cort. præfert sua.

2) Contra fidem optimorum codd. alii præeunte Ci acc. omit-
tunt hostibus.

3) Alii male confrata.

4) Cort. defendens quod est in aliis Codd. viris, sumit ζευγμα
a priore verbo inceserat.

in propatulo habere; vescendi causa terra marique omnia exquirere; dormire prius, quam somni cupido esset; non famem aut sitim, neque frigus, neque lassitudinem opperiri, sed ea omnia luxu antecapere. Hæc iuventutem, ubi familiares opes defecerant, ad facinora incendebant. animus imbutus malis artibus haud facile lubricinibus carebat: eo profusus omnibus modis quæstui atque sumtui deditus erat. In tanta tamque corrupta civitate Catilina, id quod factu facillimum erat, omnium flagitiorum atque facinorum circum se, tamquam stipatorum, catervas habebat. Nam quicumque impudicus, adulter, ganeo, quique alienum æs grande conflaverat, quo flagitium aut facinus redimeret; præterea omnes undique parricidæ, sacrilegi, convicti iudiciis, aut pro factis iudicium timentes; ad hoc, quos manus atque lingua periurio aut sanguine civili aiebat; postremo omnes, quos flagitium, egestas, conscius animus exagitabat, si Catilinæ proximi familiaresque erant. Quod si quis etiam a culpa vacuus in amicitiam eius inciderat; quotidiano usu atque illecebris facile parsimilisque ceteris efficiebatur. Sed maxime adolescentium familiaritates appetebat: eorum animi molles & ætate fluxi, dolis haud difficulter capiebantur. nam uti cuiusque studium ex ætate flagrabat, aliis scorta præbere; aliis canes atque equos mercari; postremo neque sumtui, neque modestiæ suæ parceret, dum illos obnoxios tidosque, 1) faceret. Scio, fuisse nonnullos, qui ita æstumarent, iuventutem,

1) Vulg. addit sibi, quod Wallonius omisit, Curtius expunxit auct. quibusdam Codd. et Livio XLII. 46.

quæ domum Catilinæ frequentabat, parum honeste pudicitiam habuisse; sed ex aliis rebus 1) magis, quam quod cuiquam id compertum foret, hæc fama
 15 valebat. Iam primum adolescens Catilina multa nefanda supra fecerat, cum virgine nobili, cum sacerdote Vestæ, alia hujuscemodi contra ius factæ. Postremo captus amore Aureliæ Orestillæ, cuius præter formam, nihil unquam bonus laudavit; quod ea nubere illi dubitabat, timens privignum adulta ætate, pro certo creditur, necato filio, vacuum domum sceleris nuptiis fecisse. Quæ quidem res mihi in primis videtur causa fuisse facinoris maturandi. namque animus impurus, diis hominibusque infestus, neque vigiliis neque quietibus sedari poterat: ita conscientia mentem excitam 2) vastabat. Igitur colos exsanguis, fædi oculi, citus modo, modo tardus incessus; prorsus;
 16 in facie vultuque 3) vercordia inerat. Sed iuventutem, quam, ut supra diximus, illexerat, multis modis mala facinora edocebat. Ex illis testes signatoresque falsos commodare; fidem, fortunas, pericula vilia habere. post, ubi eorum famam atque pudorem attriverat; maiora alia imperabat, si causa peccandi in præsens minus suppetebat, nihilo minus insontes, sicuti fontes circumvenire, iugulare. scilicet, ne per otium torpescerent manus aut animus,

1) Vide quæ signa impuditiæ affert cap. sq. extr.

2) Alii vexabat: Grut. præfert versabat Sed Cortius defendit vastabat; tanquam sit gemma latinitatis: et exponit: sed excutiebat plane et vercordem reddebat.

3) Facies est corporis, maxime oris species h. l. incessa. in facie vultus ostendit affectum animi.

gratuito potius malus atque crudelis erat. His amicis sociisque confusus Catilinā, simul quod æs alienum per omnes terras ingens erat, et quod plerique Sullani milites, largius suo usi, rapinarum et victoriæ veteris memores civile bellum exoptabant; opprimundæ reipublicæ consilium cepit. In Italia nullus exercitus: Cn. Pompeius in extremis terris 1) bellum gerebat: ipsi consulatum 2) petendi magna spes: Senatus nihil sane intentus 3): tutæ tranquillæque res omnes. Sed ea prorsus opportuna Catilinæ 4) erant. Igitur circiter Kalendas Iunias L. Cæsare & C. Fulgulo Consulibus primo singulos appellare: hortari alios, alios tentare: opes suas, imparatam rempublicam, magna præmia coniurationis docere. Ubi satis explorata sunt, quæ voluit; in unum omnes convocat, quibus maxuma necessitudo, et plurimum audaciæ 5) inerat. Eo convenere Senatorii ordinis P. Lentulus Sura, P. Autropius 6), L. Cassius Longinus, C. Cethegus, P. et Servius Sullæ, Servii filii, L. Vargunteius, Q. Annius, M. Porcius Læca, L. Bestia, Q. Curius: præterea ex equestri ordine M. Fulvius Nobilior, L. Statilius, P. Gabinius Capito, C. Cornelius: ad hoc multi ex coloniis et municipiis 7),

1) Contra Tigrahem et Mithridatem.

2) Gruter. potiundi. Cod. Guelf. s. petenti. Urfinus expungit petundi.

3) Scil. nil tale metuens.

4) Cortius omisit erant.

5) Grut. et Cort. invitis Codd. delent inerat.

6) Cogn. Pactus.

7) Cives Rom. coloni s. in aliam civitatem traducti infra institutaque P. R. non sui arbitrii habebant. Cives ex municipiis

domi nobiles. Erant præterea complures par-
 lo occultius consilii huiusmodi participes 1) nobiles,
 quibus magis dominationis spes hortabatur, quam in-
 opia, aut alia necessitate. Ceterum iuventus plera-
 que, sed maxime nobilium, Catillæ inceptis fave-
 bat, quibus in otio vel magnifice, vel molliter vi-
 vere, copia erat, incerta pro certis, bellum, quam
 pacem, malebant. Fuere item ea tempestate, qui
 crederent, M. Licinium Crassum non ignarum eius
 consilii fuisse: quia Cn. Pompeius invitus ipsi mag-
 num exercitum ducitabat, cuiusvis opes voluisse con-
 tra illius potentiam crescere; simul consilium, si con-
 iuratio valuisset, facile apud illos principem se fore 2).
 Sed antea item coniuravere pauci contra republi-
 cam, in quibus Catilina de 3) quo, quam verissime
 poterò, dicam. L. Tullo, M. Lepido consulibus,
 18 P. Anronius et P. Sulla designati consules legibus
 ambitus 4) interrogati 5) poenas dederant. Post paulo

Ino iure et suis legibus crebantur, civitatis Rom. honore
 quidem capiebant (unde municipes dicti) sed negotiis atque
 operibus immunes erant. Coluberum, consilio quo magis
 adaricta erat et obnoxia, hoc potior et præstantior habebat-
 tur ob maiestatem P. R. cf. Gellium XVI, 13. Domi
 nobiles non item Romæ erant.

1) Alii omittunt nobiles, forsitan bene. Cæsar enim in se-
 spiciosem venerat, teste Suetonio.

2) Scilicet Romanorum erat ditissimus.

3) Cort. præfert de qua ist. coniuratione. Quædam id est.

4) LL. de ambitu erant, ut qui largitionibus aut captivitate con-
 secutus Magistratum abiret, poenas daret. Notandum adhuc,
 in Cortiana ed. per mendam omisa à l. verba de l. consi-
 lio postulati, cf. infra c. 31. Liv. XXIV, 5, Velle

Catilina, pecuniarum repetundarum 1); reus, prohibitus erat consulatum petere; quod intra 2) legitimos dies profiteri 3) nequiverit. Erat eodem tempore Cn. Piso, adolescens nobili, summæ audaciæ, egeus, factiosus, quem ad perturbandam rempublicam inopia atque mali mores simulabant. Cùm hoc Catilina et Autronius, 4) circiter Nonas Decembres consilio communicato, parabant in Capitolio Kalendis Januariis L. Cottam et L. Torquatium Consules interficere; ipsi, fascibus correptis, Pisonem cum exercitu ad obtinendas duas Hispanias mittere. Ea re cognita, rursus in Nonas Februarias consilium cædis transulerunt. Iam tum non consulibus modo, sed perisque Senatoribus perniciem machinabantur, quod nisi Catilina maturasset, pro 5) curia signum locis dare; eo die, post conditam urbem 6) Romanam, pessimum facinus patratum foret, quia nondum frequentes armati convenerant; ea res consilium diremit. Postea 19 Piso in citeriorem Hispaniam Quæstor pro Prælore missus est, adnitente Crasso; quod cum infestum 7)

B 2

1) Quorum accusare licebat provincialibus et sociis eos, qui dum præsides fuissent, alienas pecunias aut vi aut dolo suas sperant, sic Catilina Africam diripuerat.

2) XXX. illos dies, qui ante comitia centuriata essent proximi, trinundinum vocant.

3) Int. se candidatum.

4) Cort. et affecte omittunt circiter Non. Dec.

5) Pro h. l. ante.

6) Cort. male Romanam.

7) Al. inferunt inimicum; quod Manutius recte ut glossa averfatus est.

Cn. Pompeio cognoverat. Neque tamen Senatus provinciam invitus dederat; quippe foedum hominem a republica procul esse volebat: simul, quia boni quam plures praesidium in eo putabant: et iam tum potentia Cn. Pompeii formidolosa erat. Sed is Piso in provincia ab equitibus Hispanis, quos in exercitu ductabat, iter faciens occisus est. Sunt, qui ita 1) dicant, imperia eius iniusta, superba, crudelia barbaros nequivisse pati: alii autem, equites illos, Cn. Pompeii veteres fidosque clientes, voluntate eius Pisonem adgressos: numquam Hispanos praeterea tale facinus fecisse, sed imperia saeva multa antea perpessos. Nos eam rem in medio relinquemus. De superiore coniuratione satis dictum.

20 Catilina ubi eos, quos paulo ante memoravi, convenisse videt, tametsi cum singulis multa saepe egerat; tamen in rem fore credens, universos appellare et cohortari, in abditam partem aedium secedit atque ibi, omnibus arbitris procul amotis, orationem huiusmodi habuit:

Ni virtus fidesque vestra 2) satis spectata mihi forent, nequidquam opportuna res cecidisset; spes magna, dominatio in manibus frustra fuissent, neque ego per 3) ignaviam, aut vana ingenia, incerta pro

1) Sic et Grut. Par. et Wasseus. Sed Cort. praetulit dicunt, quod non permittit mos Sallustii et latinitas; neque nos movent exempla contraria poetae Venul. et auctoritates Apul. et Melae.

2) Cort. ex suis Codd. emittit satis. Sed vulg. praestat. Mox alii foret.

3) Cort. mavult ignava aut v. ign. Ignavia virtuti, vanitas fidei contraria.

certis captarem. Sed quia multis et magnis tempestatibus vos cognovi fortes fidosque mihi; eo animus ausus, maximum atque pulcherimum facinus incipere: simul quia vobis cadem, 1) quae mihi, bona malaque intellexi, nam idem velle atque nolle, ea demum firma amicitia est. Sed, ego quae mente agitavi, omnes iam antea diversi audistis. Ceterum mihi in dies magis animus accenditur, quum considero, quae conditio vitae futura sit, nisi nosmet ipsi vindicamus in libertatem. Nam postquam res publica in paucorum 2) ius atque ditionem concessit; semper illis reges, tetrarchae 3) vectigales esse: populi, nationes stipendia pendere: ceteri omnes, strenui, boni, nobiles atque ignobiles, vulgus fuimus, sine gratia, 4) sine auctoritate; his obnoxii, quibus, si respublica valeret, formidini essemus. Itaque omnis gratia, potentia, honos, divitiae apud illos sunt, aut ubi illi volunt: 5) repullas nobis reliquere, pericula, iudicia, egestatem. Quae quousque tandem patiemini, fortissimi viri? nonne timori per virtutem praestat, quam vitam miseram atque inhonestam, ubi alienae superbiae ludibrio fueris,

1) Corti temere delet quae, ad aucupandum graecissimum.

2) Al. addunt potentium.

3) In gente, in quatuor partes distributa, singulari parti praerant. Postea id nomen iis impositum, qui parti terrae praerant, etiam si non tres alii aliis partibus praepositi erant. dignitate fere erant, regia, quibuscum saepissime coniunguntur. Cort.

4) Qua quis gratus est hominibus, et sic quaelibet facile efficere potest.

5) Ita Cort. praesentibus Codd. Vulg. nobis reliquerunt repullas, per. etc.

per dedecus amittere? Verum enim vero, pro Deum
 atque hominum fidem! victoria 1) in manu nobis est.
 viget aetas, animus valet: contra illis, annis atque
 divitiis, omnia consenuerunt. tantummodo incepto
 opus est: cetera res expediet. Etenim quis mortalium,
 cui virile ingenium, tolerare potest, illis divitias ju-
 perare; quas profundant in extruendo mari & monti-
 bus coaequandis; nobis rem familiarem etiam ad ne-
 cessaria deesse? illos binas, aut amplius, domos con-
 tinuare; nobis larem familiarem nusquam ullum esse?
 Quum tabulas, signa, toreumata emunt; nova di-
 raunt, alia aedificant; postremo omnibus modis pecu-
 niam trahunt, vexant: tamen summa lubidine divitias
 vindere nequeunt: at nobis domi inopia, foris aes
 alienum; mala res, spes multo asperior: denique,
 quid reliqui habemus, praeter miseram animam?
 Quin igitur expergiscimini? En illa, illa, quam saepe
 optastis, libertas, praeterea divitiae, decus, gloria
 in oculis sita sunt: fortuna 2) omnia victoribus prae-
 mita posuit. Res, tempus, pericula, egestas, belli
 spolia magna magis, quam oratio 3) mea, vos hor-
 tentur. Vel imperatore, vel milite me utimini: neque
 animus, neque corpus a vobis, aherit. Haec ipsa, ut
 spero, vobiscum consul agam: nisi forte 4) me magis
 animus sallit, et vos servire 5) magis, quam impera-
 re, parati estis.

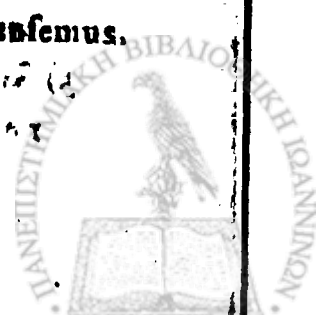
1) Cort. suo more dedit nobis in manu. 2) Cort. 3) Cort. contra omnes fere. Codd. omittit me a. 4) Cort. temere expungit me, cui res vos respondere censemus. 5) Cort. gratiam querit, dolendo magis.

2) Vulgo ea omnia.

3) Cort. contra omnes fere. Codd. omittit me a. 4) Cort. temere expungit me, cui res vos respondere censemus. 5) Cort. gratiam querit, dolendo magis.

4) Cort. temere expungit me, cui res vos respondere censemus.

5) Cort. gratiam querit, dolendo magis.

Postquam accepere ea homines, quibus mala²¹ omnia abunde erant, sed neque res neque spes bona una; tametsi illis, quietam movere, magna merces videbatur: tamen postulare plerique, uti proponeret, quæ conditio belli foret, quæ præmia armis peterent, quid ubique opis aut spei haberent. Tum Catilina polliceri tabulas novas 1), proscriptionem locupletum, magistratus, sacerdotia, rapinas, alia omnia, quæ bellum atque libido victorum fert, præterea esse in Hispania citeriore Pisonem, in Mauretania cum exercitu P. Sittium Nucerinum, consilii sui particeps: petere consulatum C. Antonium, quem sibi collegam fore sperare, hominem et familiarem et omnibus necessitudinibus circumventum: 2) cum eo se consulem initium agendi facturum. 3) ad hoc maledictis increpat omnes bonos: suorum unumquemque nominans, laudare: admonebat alium egestatis, alium cupiditatis suæ, complures periculi aut ignominie, multos victoriae Sullanæ, quibus ea prædæ fuerat. Postquam omnium animos alacres videt; cohortatus, ut petitionem suam curæ haberent 4), conventum dimisit. Fuere ea tempestate, qui di-²²gerent, Catilinam, oratione habita, quum ad iurandum populages 5) sceleris sui, adigeret, huma-

1) LL. de re alieno debitoribus remittendo.

2) Ceterum illud, auctori, faciens, ex solo ingenio eo, (prepter id) consulem (scil. Ant.) in ag. f. Alii cum ipse consule (l. consule se) etc.

3) Alii ab huiusmodi maxime septem vel octo annis (A)

4) Petitionem consulatus sui suorumque adiuvaret, suffragiis.

5) Socios s. conscios.

ni corporis sanguinem, vino permixtum, in pateris circumtulisse; inde, quum post execrationem omnes degustavissent, sicuti in solennibus sacris fieri consuevit, apperuisse consilium luum: atque eo, 1) dictitare, secisse, quo inter se fidi magis forent, alius alii tanti facinoris conscii. nonnulli ficta 2) et hæc, et multa præterea, existimabant ab his, qui Ciceronis invidiam, quæ postea orta est, leniri credebant atrocitate sceleris eorum, qui pœnas dederant. Nobis ea res pro magnitudine parum comperta est. Sed in ea 3) conventionem fuit Q. Curtius, natus haud obscuro loco, flagitiis atque facinoribus coopertus; quem Censores Senatu probri gratia 4) moverant. Huic homini non minor vanitas, quam audacia 5) inerat: neque reticere, quæ audierat, neque saumet ipse scelera occultare; prorsus neque dicere, neque facere quicquam pensi habebat. Erat ei cum Fulvia, muliere nobili, stupri vetus consuetudo; cui quum minus gratus esset; quia inopia minus largiri poterat, repente glorians maria montesque polliceri

1) Ita Curtius ex Codd. pluribus dedit pro vulg. dictitabant; fere eodem sensu (l potus, pro dictitabant, idque pluribus contra Wallium desedit, qui male dictitare ad Catilinam refert. Sed dictitabant iudem illi, qui priora dixere, secisse hæc Catil. ob id. quo, cet.

2) Cert. delet utrumque et. Maximus his, pro iis. illud melius.

3) Al. coniuratione.

4) Sic Riv. maluit tatezque quidam Codd. et ed. Bas. 1563 etc. Vulg. amoverant.

5) Corte invidis Codd. delet inerat.

cœpit; minari interdum ferro, nisi obnoxia foret: postremo ferocius agitare, quam solitus erat. At Fulvia, insolentiæ Curii causa cognita, tale periculum rei publicæ haud occultum habuit; sed, sublato auctore 1), de Catilinæ coniuratione quæ quoque modo audierat, compluribus narravit. Ea res inprimis studia hominum accendit ad consulatum mandandum M. Tullio Ciceroni. Namque antea pleraque nobilitas invidia æstuabat, et quasi pollui consulatum credebant, si eum, quamvis egregius, homo novus 2) adeptus foret. sed ubi periculum advenit, invidia atque superbia post fuere. Igitur comitiis habitis, 24 Consules declarantur M. Tullius et C. Antonius, quod factum primo populares coniurationis concusserat. neque tamen Catilinæ furor minuebatur; sed in dies plura agitare; arma per Italiam locis opportunis parare; pecuniam sua aut amicorum fide sumtam mutuum, Fæstulas ad Manlium quemdam portare, qui postea princeps fuit belli faciundi. Ea tempestate plurimos cuiusque generis homines adscivisse 3) dicitur; mulieres etiam aliquot, quæ primo ingentes sumtus supro corporis toleraverant, post, ubi ætas tantummodo quæstui, neque luxuriæ modum fecerat, æs alienum grande conflaverant. per eas se Catilina credebat posse servitia urbana sollicitare, urbem in-

1) Sublato scil. de narratione, h. e. haud nominato auctore; uti Cic. ad Att. II, 24. Cepionem de oratione sua suscipit, quem in Senatu acerrime nominarat.

2) Cuius parentes atque maiores non suere honoribus in rep. cogniti; ex se natus.

3) Al. inserunt sibi.

cendere, viros earum vel adiungere sibi, vel interficere. Sed in his erat Sempronia, quæ multa sæpe virilis audaciæ facinora commiserat. Hæc mulier genere atque forma, præterea viro ac liberis, satis fortunata: literis Græcis atque Latinis docta; psallere 1) saltare elegantius, quam necesse est probæ; multa alia, quæ instrumenta luxuriæ sunt. sed ei cariora semper omnia, quam decus atque pudicitia fuit: pecuniæ an famæ minus parceret, haud facile 2) decerneres: 3) lubidine sic accensa, ut sæpius peteret viros, quam peteretur. sed ea sæpe antehac fidem prodiderat, creditum abiuraverat, cædis conscia fuerat, luxuria atque inopia præceps abierat. Verum ingenium eius haud absurdum: posse versus facere, iocum movere, sermone uti vel modesto, vel molli, vel procaci: profus multæ facetiæ multusque lepos 26 inerat. His rebus comparatis, Catilina nihilo minus in proximum annum consulatum petebat; sperans, si designatus foret, facile se ex voluntate Antonio usurum: neque interea quietus erat, sed omnibus modis insidias parabat Ciceroni. Neque illi tamen ad cavendum dolus, aut astutiæ deerant, namque a principio consulatus sui, multa pollicendo, per Fulviam effecerat, ut Q. Curius, de quo paulo ante memoravi, consilia Catilinæ sibi proderet. ad hoc

1) Et hi infinitivi, et mox accus. multa alia pendent a
aut docta. 2) ab inchoatione. 3) Ille dicitur: Dicitur

2) Quod Corte rationibus Gronovii motus præfert vulg.
discerneret et Codd. decerneret.

3) Cort. præfert lubido, sed ea non petit viros, nec petitur.

collegam suum Antonium pactione provinciæ 1) per-
pulerat, ne contra rempublicam sentiret. circum se
præsidia amicorum atque clientium occulte habebat.
Postquam dies comitiorum venit, et Catilinæ neque
peditio, neque insidiæ, quas 2) Consuli in campo fe-
cerat, prospere cessere, constituit bellum facere et
extrema omnia experiri: quoniam quæ occulte ten-
taverat, aspera sædaque evenerant. Igitur C. Man-
lium Fulvum atque in eam partem Etruriæ, Septi-
mium quemdam Camertem in agrum Picenum, C.
Iulium in Apuliam dimisit; præterea alium alio,
quem ubique opportunum 3) credebat. Interea Ro-
mæ multa simul moliri; Consuli insidias tendere, pa-
rare incendia, opportuna loca armatis hominibus

1) Macedoniam, commercio Orientis divitem, illi sine sorte
concessit Cicero; hinc accepit Galliam, quam tamen pro-
vinciam, mox, in consensu depoluit; Metello cæsuram; cf.
Cic. ad div. V, 2, et in P. II. 9, 2.

2) Cor. ex pluribus suis, et optimis Gruterianis, rescripsit
consulibus; ut non modo intelligatur Cicero, sed si C. si
designati, Silanus et Murena, competitors Catilinæ.
Atque ipse Cic. in Cat. 5. dicit. Cum proximis co-
mitiis consularibus me consulem in campo, et
competitores tuos interficere voluisti etc. Haud
tamen placet pluralis numerus. Neque enim Antonius
C. insidiatus erat, et competitors non cum C. sed con-
fundendo esse credimus. Auctor maxime h. l. respicit Cili-
ceronem. Aldina et alii etiam simplicius legunt; quæ
loque consules fuerat.

3) Vulgo addunt tibi fore, quod bene expunxisse videtur
Corlius.

obsidere; ipse cum telo 1) esse; item alios iubere, hortari, uti semper intenti paratique essent; dies noctesque festinare, vigilare, neque infomniis, neque labore fatigari. Postremo ubi multa agitanti nihil procedit, rursus intempesta nocte coniurationis principes convocat per M. Porcium Læcam, ibique multa de ignavia eorum questus, docet, *se Manlium praemississe ad eam multitudinem, quam ad capiunda arma paraverat; item alios in alia loca opportuna, qui initium belli facerent, seque ad exercitum proficisci cupere, si prius Ciceronem oppressisset: eum* 28 *suis consiliis multum officere.* Igitur perterritis ac dubitantibus ceteris, C. Cornelius, eques Romanus, operam suam pollicitus, et cum eo L. Vargunteius Senator, constituere ea nocte, paulo post cum armatis hominibus, sicuti salutatum, introire ad Ciceronem, ac de improvviso domi suæ imparatum confodere. Curius ubi intellegit, quantum periculi Consuli impendat, propere per Fulviam 2) Ciceroni dolum, qui parabatur, enunciat, ita illi, ianua prohibiti, tantum facinus frustra susceperant. Inter ea Manlius in Etruria plebem sollicitare, egestate simul, ac dolore iniuriæ, novarum rerum cupidam, quod, Sullæ dominatione, agros bonaque omnia amiserat; præterea latrones cuiusque generis, quorum in ea regione magna copia erat; nonnullos ex Sullanis colonis 3), quibus lubido atque luxuria ex magnis ra-

1) Cives Rom. domi sine telo agebant. Telum, omne quod manu mittitur, sæpissime gladii minores et sic.

2) Cort. unius Codd. auctoritate delet vocem Ciceroni.

3) Sullæ militibus, quibus tributis fuerunt agri Etruscorum, quod hi Marianis partibus favissent.

pinis nihil reliqui fecerant. Ea quum Ciceroni nun- 29
 ciarentur; anticipiti 1) malo permotus, quod neque
 Urbem ab insidiis privato 2) consilio longius tueri
 poterat, neque exitus Manlii quantus, aut quò con-
 silio foret, satis compertum habebat; rem ad Sena-
 tum refert, iam antea volgi rumoribus exagitatam.
 Itaque, quod plerumque in atroci negotio solet. Se-
 natus decrevit, *darent operam Consules, ne quid*
Respublica detrimenti caperet. Ea potestas per Sena-
 tum, more Romano, magistratui maxuma permitti-
 tur: exercitum parare, bellum gerere, coërcere om-
 nibus modis socios atque cives, domi militiæque
 imperium atque iudicium summum habere; aliter, si-
 ne populi jussu, 3) nulli earum rerum consuli ius est.
 Post paucos dies L. Sænius senator in Senatu lite- 30
 ras recitavit, quas Fæsulis allatas sibi 4) dicebat:
 in quibus scriptum erat. *C. Manlium arma cepisse,*
cum magna multitudine, ante diem VI. Kalendas
Novembris. Simul, id quod in tali re solet, alii
portenta atque prodigia nunciabant; alii conventus
fieri, arma portari, Capuae atque in Apulia servile
bellum moveri 5). Igitur 6) Senati decreto Q. Mar-

1) Sc. intra et extra urbem.

2) Per amicos et clientes. nullo publico auxilio adiutus.

3) Al. nullius.

4) Vulg. inserunt: a Quinto Fabio; quod ex Marti-
 niano cod. primus insarfit Popma.

5) Servos ad bellum concitari.

6) Cort. post Ciacccon. ubique hunc antiquum genit. rescri-
 bit pro Senatus, auctore Nonio VIII, 10. cf. Quintil.
 l. 6, 27. et sic ipse Cic. declinasse traditur.

cuius Rex 1) Fæfulas, Q. Metellus Creticus in Apuliam circumque loca missi (ii utrique ad urbem Imperatores erant; impediti, ne triumpharent, calumnia paucorum 2), quibus omnia honesta atque inhonestia vendere mos erat); sed Prætores Q. Pompeius Rufus Capuam, Q. Metellus Celer in agrum Picenum: iisque permissum, uti pro tempore atque periculo exercitum compararent. ad hoc 3) decrevere, si quis indicavisset de coniuratione, quæ contra rempublicam facta erat, præmium servo liberatam et sestertia centum 4), libero impunitatem eius rei et sestertia ducenta: itemque uti gladiatoriae familiae 5) Capuam et in cetera municipia distribuerentur, pro cuiusque opibus: Romæ per totam urbem vigiliæ haberentur, hisque minores magistratus præessent.

31 Quibus rebus permota civitas, atque immutata urbis facies: ex summa lætitia atque lascivia, quæ diuturna quies pepererat, repente omnes tristitia invasit. festinare, trepidare, neque loco, nec homi-

1) Rex cognomen gentis Marciae cf. Cic. ad Helenn. III, vi. Sueton. Cæs. 6. Neque igitur nota regem sacrorum, quod vult Guido Ferrarius ad h. l.

2) Malitiose et falso obicientium, eos triumphum non meruisse.

3) Verbum hoc in vulg. desideratur, sed post præmiu[m] l. post itemque additur. Nos illud in æquiori loco reponimus. Curtius id ubique expungi volens non consulit orationi.

4) Sestertium est mille sestertium s. 250 denarii. Centum igitur efficiunt 25000 seu attos s. ducatos, s. proventus philippeos.

5) Quæ a lanifis alebratur.

ni cuiquam satis credere; neque bellum gerere, neque pacem habere; suo quisque metu pericula metiri. ad hoc mulieres, quibus reipublicæ magnitudine, belli timor insolitus 1), afflictare sese, manus supplices ad cœlum tendere; miserari parvos liberos; rogare, omnia pavere; superbia atque deliciis omissis, sibi patriæque diffidere. At Catilinæ crudelis animus eadem illa movebat: tametsi præsidia parabantur, et ipse lege Plautia 2) interrogatus erat ab L. Paulo. Postremo dissimulandi causa 3) et quasi sui expurgandi, sicuti iurgio 4) laceffitus foret, in Senatum venit. Tum M. Tullius Consul, sive præsentiam eius timens, seu ira commotus, orationem habuit luculentam atque utilem reipublicæ, quam postea scriptam edidit. Sed ubi ille adfedit, Catilina, ut erat paratus ad dissimulanda omnia, demisso volu, voce supplici postulare 5), *Patres Conscripti ne quid de se temere crederent: et familia ortum, ita*

1) Vulg. additur 'incesserat', quod a librariis ingestum est.

2) Qua tenebantur qui adversus rempubl. coniurassent, insidias senatui fecissent, magistratibus vim attulissent, qui cum telo fuissent in publico etc. denique qui l. aperte l. per vim taliter vim intulerant; cf. Sig. de Iudic. II; 39.

3) Sic Aldina, Crispinus alique. Alii et scripti et editi aut sui, alii et sui. Gruterus, eiusque sequaces et ut sui. Cortius lectionem Aldinam dissimulans fecit atque sui.

4) Leniori hoc vocabulo interrogationem illam notat.

5) Aldina etc. postulare a patribus cepit; Nostrum coniecit Gruterus firmatque Cortius. Bini eius Codd. agnoscunt Patres, et cepit male ortum videtur ex scribendi nota P. C. ita ut C. in illud vertetur.

ab adolescentia vitam instituisse, ut omnia bona in spe haberet: ne aestumarent, sibi, patricio homini, cuius ipsius atque maiorum plurima beneficia in plebem Romanam essent, perdita Republica opus esse, quum eam servaret M. Tullius, inquilinus 1) civis urbis Romæ. Ad hoc maledicta alia quum adderet; obstrepere omnes, hostem atque parricidam vocare. Tum ille furibundus, quoniam quidem circumventus, inquit, ab inimicis praeceps agor, incendium meum 32 ruina restinguam 2). Dein se ex curia domum proripuit. ibi multa secum ipse volvens, quod neque insidiæ Consuli procedebant, et ab incendio intelligebat urbem vigiliis munitam, optimum 3) factum credens, exercitum augere, ac prius quam legiones scriberentur, 4) antecapere, quæ bello usui forent; nocte intempesta cum paucis in Manliana castra profectus est. Sed Cethego atque Lentulo, ceterisque, quorum cognoverat promptam audaciam, mandat, quibus rebus possent, opes factionis confirmant, insidias consuli maturent, caedem, incendia, aliaque
bel.

1) Inquil. proprie est qui in alieno habitat l. peregrinum s. novum hominem notat. Irridentis fuit, se dicere patricium hominem, illum inq. civem. Verba urbis Romæ merito suspecta Grutero; Cortio etiam civis peregrinum videtur.

2) Cic. pro Mur. 25. id responsum Catoni a Catilina dicit; Val. Max. IX, c. 11. n. 3. Ciceroni. Incendium meum est l. a me l. in me excitatum.

3) Al. factu.

4) Codd. alii multa (al. multo) antec, utrumque illatum censet Cortius.

belli facinora parent: sese propediem cum magno exercitu ad urbem accessurum. Dum hæc Romæ geruntur, C. Manlius ex suo numero 1) ad Marcium Regem mittit, cum mandatis huiuscemodi:

Deos hominesque testamur, Imperator, non arma neque contra patriam cepisse, neque quo periculum 2) aliis faceremus, sed uti corpora nostra ab iniuria tuta forent; qui miseri, egentes, violentia atque crudelitate foeneratorum plerique 3) patriæ, sed omnes fama atque fortunis expertes sumus. neque cuiquam nostrum licuit, more maiorum, lege uti; neque amisso patrimonio, liberum corpus habere: tanta sævitia foeneratorum atque Praetoris fuit. Sæpe maiores 4) vestrum, miseriti plebis Romanæ, decretis suis inopiæ opitulati sunt 5): ac novissime memoria nostra, propter magnitudinem aeris alieni, volentibus omnibus bonis, argumentum acre 6) solutum est. Sæpe ipsa plebes, aut dominandi studio permota, aut superbia magistratum, armata a pa-

1) Vulg. legatos ad Q. Marc. R. mittit. Sed legatos abest in quibusdam Codd. et prænomen in nullo visum Gudio et Cortio ideo hic illa omisit.

2) Sic fere omnes Codd. Unicus Remensis alieni; unicus Guelf. 3. homini; quod Cortius rescripsit pro aliis.

3) Al. patriæ. Sed illud et Codd. melioribus nititur, et arripet Cortio ob elegantem casuum varietatem.

4) Jam Gellius XX, 6. extr. in plerisque exempl. Sallustii vocem hanc corruptam fuisse in Vestri refert.

5) Diminuto scenore per tribunorum rogationem.

6) Argentum (h. e. denarius s. sestertius) solutum est tere (h. e. asse), quarta parte denarii, ita ut pro omni debito quadrans solveretur.

tribus secessit. At nos non imperium, neque divitias petimus, quarum rerum causa bella atque certamina omnia inter mortales sunt; sed libertatem, quam nemo bonus, nisi cum anima simul, amittit. Te atque Senatum obtestamur, consulatis miseris civibus; legis praesidium, quod iniquitas Praetoris eripuit, restituatis; neve eam necessitudinem imponatis, ut quaeramus, quonam modo, uli maxime sanguinem nostrum, percamus.

34 Ad hæc Q. Marcius: *Si quid ab Senatu petere vellent, ab armis discedant, Romam supplices profiscantur: ea mansuetudine atque misericordia Senatum Populumque Romanum semper fuisse, ut nemo unquam ab eo frustra auxilium petiverit. At Catilina ex itinere plerisque Consularibus, præterea optumo cuique, literas mittit: Se falsis criminibus circumventum, quoniam factioni inimicorum resistere nequiverit, fortunae cedere, Massiliam in exilium proficisci: non quo sibi tanti sceleris conscius esset; sed uti respublica quieta foret, neve ex sua contentione seditio oriretur. Ab his longe diversas literas Q. Catulus in Senatu recitavit, quas sibi nomine Catilinæ reditas dicebat. earum exemplum infra scriptum:*

35 *L. Catilina Q. Catulo S. Egregia tua fides recognita 1) gratam in magnis periculis fiduciam commendationi meae tribuit. Quamobrem defensionem in novo consilio non statui parare; satisfactionem 2) ex nulla*

1) Sic recidit vulg. grata mihi, magnis in meis p. Cortius, cuius rationes vide apud ipsum.

2) i. e. excusationem. Supple vero, sed satisf. Sape enim sed omittitur.

conscientia de culpa proponere decrevi, quam me Dius fidius 1) veram licet cognoscas 2). Iniuriis contumeliosisque concitatus, quod fructu laboris industriaeque meae privatus, statum dignitatis non obtinebam, publicam miserorum causam, pro mea consuetudine, suscepi: non quin aes alienum meis nominibus ex possessionibus solvere possem; cum alienis nominibus liberalitas Orestillae 3) suis filiaeque copiis persolveret: sed quod non dignos homines 4) honore honestatos videbam, meque falsa suspicione alienatum 5) sentiebam. Hoc nomine satis honestas pro meo casu 6) spes reliquae dignitatis conservandae sum sequutus. Plura quam scribere vellem, nunciatum est, vim mihi parari. Nunc Orestillam 7) commendo tuacque fidei tra- do. eam ab iniuria defendas, per liberos tuos rogatus, habeto.

C 2

1) Adverb. a Graeco ortum, (oro per Diem fidium, uti apud Plaut. *Asin.* I. 1, 8.) h. e. per Deum fidei, Iovem, filiumve eius Herculem.

2) Seu, cognoscas velim.

3) Plenius nomen Aureliae Orest. est in paucis, non melioribus libris.

4) Ciceronem iunuit ut novum hominem.

5) s. repulsum ab honore Cons.

6) Casum dicit repulsum illam et generatim adversam sibi fortunam.

7) Voculam tibi, quod abest in pluribus, recidit Curtius. Atque verbum commendare etiam absolute dici, praesertim in re desperata, constat ex Caes. de B. C. II, 41. extr.

36 Sed ipse paucos dies commoratus apud C. Flaminium Flammam in agro 1) Arretino, vicinitatem, antea sollicitatam, armis exornat. cum fascibus atque aliis imperii insignibus in castra ad Manlium contendit. Hæc ubi Romæ comperta, Senatus Catilinam et Manlium hostes iudicat; ceteræ multitudini diem statuit, ante quam sine fraude 2) liceret, ab armis discedere, præter rerum capitalium 3) condemnatis. præterea decernit, uti Consules 4) dilectum habeant; Antonius cum exercitu Catilinam persequi maturet; Cicero Urbi præsidio sit. Ea tempestate mihi imperium populi Romani multo maxime miserabile visum est. cui quum ad occasum ab ortu Solis omnia, dormita armis, 5) parerent; domi otium atque divitiæ, quæ prima mortales putant, affluerent: fuere tamen cives, qui seque remque publicam obstinatis animis perditum irent. namque duobus Senati decretis, ex tanta multitudine neque præmio inductus coniurationem patefecerat, neque ex castris Catilinæ quis-

1) Vulg. Reatino. Oppidum Reate in Sabiis hodie Rieti. Sed cum contenderit via Aurelia ad Manlium, seque Massiliam proficisci dictaverit, verius est, quod ex aliis Codd. et ed. vet. rescripsit Corte. Arretium antiquum Etruriæ oppidum.

2) h. e. impune.

3) Nonnulli codd. condemnatos, ex librariorum imperitia, qui non viderunt, condemnatis dandi casu ab liceret pendere, et præter adverbialiter positum esse pro præterquam.

4) Vulg. delectum. Sed promiscue scribi, viri docti dudum monuere.

5) Cort. paterent.

quam omnium discesserat. tanta vis morbi, 1) uti
tabes, plerosque civium animos invaserat. Neque³⁷
solum illis aliena mens erat, qui conscii coniuratio-
nis 2) fuerant; sed omnino cuncta plebes novarum re-
rum studio Catilinæ incepta probabat. Id adeo more
suo videbatur facere. nam semper in civitate, quis-
opes nullæ sunt, bonis 3) invident, malos extollunt;
vetera odere, nova exoptant; odio suarum rerum
mutari omnia student; turba atque seditionibus sine
cura 4) aluntur, quoniam egestas, facile habetur sine
damno. Sed urbana plebes, ea vero præceptis ie-
rat 5) multis de causis. primum omnium, qui ubi-
que probro atque petulantia maxime præstabant;
item alii, per dedecora patrimonii amissis; postre-
mo omnes, quos flagitium aut facinus domo expu-
lerat, si Romam, sicuti in sentinam, confluxerant.
deinde multi memores Sullanæ victoriæ, quod ex
gregariis militibus alios Senatores videbant, alios ita
divites, uti regio victu atque cultu ætatem agerent,
sibi quisque 6), si in armis forent, ex victoria talia

1) Vulg. atque uti. Sed abest a 5. Codd. quos Grut. et
Wass. memorant, copula; itemque ab edit. Gymnici Co-
lon. 1536. Omittimus igitur cum Cort.

2) Cort. frustra omittit fuerant.

3) h. e. ditioribus, qui honore et opibus fortunati sunt, eoque
boni habentur. Mali sunt inopes; humiles.

4) Scil. rerum suarum, ut nihil habentes et de raptis viventes.

5) In Catilinæ partes.

6) Cort. ex duobus MSS. forent - sperabant induxi
pro foret, sperabat. Sed et alii lectionem Aldinam,
pridem damnatam a melioribus MSS. et edd. priscis, reti-
nent: si victoria in armis foret, talia sperabat.

x. quis, v. quibus.

sperabant. præterea iuventus, quæ in agris, manuum mercede, inopiam toleraverat, privatis atque publicis largitionibus excita, urbanum otium ingrato labori prætulerat; eos atque alios omnes malum publicum alebat; quo minus mirandum, homines egestes, malis moribus, maxuma spe, rei publicæ iuxta ac sibi consuluisse. præterea quorum, victoria Sullæ, parentes proscripti, bona erepta, ius libertatis imminutum erat 1), haud sane alio animo belli eventum expectabant. ad hoc, quicumque aliarum atque Senati partium erant, conturbari rempublicam, quam minus valere ipsi malebant. id adeo magnum multos post annos in civitatem reverterat. Nam postquam Cn. Pompeio et M. Crasso Consulibus tribunitia potestas restituta est 2); homines adolescentes summam potestatem 3) nacti, quibus ætas animusque ferox 4) erat, cœpere, Senatûm criminando, plebem exagitare; dein largiundo atque pollicitando magis incendere; ita ipsi clari potentesque fieri. Contra eos summa ope nitebatur pleraque nobilitas, Senati specie, pro sua magnitudine. Namque, uti paucis 5) verum absolvam, per illa tempora quicumque rempublicam agitavere, honestis nominibus, alii, sicuti

1) Scil. adempto iure, honores petendi.

2) cf. Vellei. II; 30. Cæsar B. C. I. 5. et 8.

3) h. e. tribunitiam. Sed Gruterus, traiecta suspicatur verba, sum. pot. nacti, melius mox locanda ante cœpere. Cortius vero eadem a glossatore profecta putat; quod nobis non videtur.

4) Cort. omisit. erat: melius forsitan, quod et Waffius censuit, omisisset cœpere, quod in MSS. locum mutat.

5) Corti more suo delet verum.

populi iura defenderent, pars, quo Senati auctoritas maxuma foret, bonum publicum simulantes, pro sua quisque potentia certabant, neque modestia, neque modus contentionis erat: utrique victoriam crudeliter exercebant. Sed postquam Cn. Pompeius ad 39 bellum maritimum atque Mithridaticum missus est; plebis opes imminutæ, paucorum potentia crevit. hi magistratus, provincias, alia omnia, tenere: ipsi innoxii 1), florentes, sine metu ætatem agere, ceteros iudiciis 2) terrere, quo plebem in magistratu 3) placidius tractarent. Sed ubi primum dubiis rebus 4) novandi spes oblata, vetus certamen animos eorum arrexit. Quod si primo prælio Catilina superior, aut æqua manu discessisset: profecto magna clades atque calamitas Rempublicam oppressisset: neque illis, qui victoriam adepti 5) forent, diutiùs ea utilicisset; quin defessis et exsanguibus, qui plus posset, imperium atque libertatem extorqueret. 6) Fuere tamen extra coniurationem complures, qui ad Catilinam initio profecti sunt. in his A. Fulvius, senato-

1) Innoxii (scil. a periculis) passive sumitur.

2) Accusationibus, et iudicii damnatorii periculis.

3) Quum tribunatum gererent.

4) Vulg. novandis. Nostrum voluit Grut. et Waffius in duobus codd. invenit.

5) Cort. male delet forent, quod Grutero displicebat.

6) Grutero odiosa est constructio: Fuere-qui-profecti sunt. Ferenda vero est, uti infra c. 52. in orat. Catonis media; Sed alia fuere, quæ illos magnos fecere. Scil. differunt hæc ab illo: Sunt, qui dicant etc. To fuere additur, h. l. peculiariter extra coni. compl. et alia.

ris filius: quem retractum ex itinere parens necari iussit. Iisdem temporibus Romæ Lentulus, sicuti Catilina præceperat, quoscumque moribus aut fortuna novis rebus idoneos credebat, aut per se, aut per alios sollicitabat; neque solum cives, sed cuiusque modi
 40 genus hominum, quod modo 1) usui foret. Igitur P. Umbreno cuidam negotium dat, uti legatos Allobrogum requirat, eosque; si possit, impellat ad societatem belli: existumans publice privatimque ære oppressos; præterea, quod natura gens Gallica bellicosa esset, facile eos ad tale consilium adduci posse. Umbrenus, quod in Gallia negociatus erat, plerisque principibus 2) civitatum notus, atque eos noverat. itaque sine mora, ubi primum legatos in foro conspexit, percontatus, pauca de statu civitatis, et quasi dolens eius casum, requirere cœpit, quem exitum tantis malis sperarent? Postquam illos videt queri de avaritia magistratum, accusare Senatū, quod in eo auxilii nihil esset; miseris suis remedium mortem exspectare: *At ego, inquit, vobis, si modo viri esse voltis, rationem ostendam, qua tanta ista mala effugiatis.* Hæc ubi dixit, Allobroges in maximam spem adducti Umbrenum orare, uti sui miseretur: nihil tam asperum, neque tam difficile esse, 3) quin cupi-

1) Codd. variant: bello, usui foret l. us. bello f. l. us. for. bello. vocem igitur subditivam delemus. Neque enim qui fortuna novis rebus idonei sunt, omnes bello usui.

2) Sic Grut. ex melioribus MSS. pro vulg. civitatum, quod Cortius frustra expungit.

3) Vulg. quod non cup. Sed Rivius ex Cod. Venet. protulit quin, quod Grut. Pareus, Wasse et Cort. secuti.

diffume facturi essent, dum ea res civitatem ære alieno liberaret. Ille eos in domum D. Bruti perducit; quod foro propinqua erat, neque aliena consilii, propter Semproniam: nam tum Brutus 1) ab Roma aberat. præterea Gabinium arcessit, quo maior auctoritas sermoni inesset: eo præsentem coniurationem aperit: nominat socios, præterea multos cuiusque generis innoxios 2); quo legatis animus amplior esset: dein eos, pollicitos operam suam, 3) dimittit. Sed Allobroges diu in incerto habuere, quidnam 4) consilii caperent. in altera parte erat æs alienum, studium belli, magna merces in spe victoriae: at in altera maiores opes 4), tuta consilia, pro incerta spe certa præmia. Hæc illis volventibus, tandem vicit fortuna Reipublicæ. Itaque Q. Fabio Sangæ, cuius patrociniò civitas plurimum utebatur, rem omnem, uti cognoverant, aperiunt. Cicero, per Sangam consilio cognito, legatis præcipit, ut studium coniurationis vehementer simulent; ceteros adæant, bene polliceantur; dentque operam, uti eos quam maxime manifestos habeant. Iisdem fere temporibus 42 in Gallia citeriore atque ulteriore, item in agro Piceno, Brutio, Apulia, motus erat. namque illi, quos antea Catilina dimiserat, inconsulte ac veluti per dementiam cuncta simul agere: nocturnis consiliis, armorum atque telorum portationibus, festinan-

1) Prisc. hoc exemplo usus, ut adfirueret, Urbinum nominibus sæpe, maxime ab historicis, addi præpos.

2) h. e. coniurationis inscios.

3) Vulg. domum (quod in quibusdam Codd. abest) diu.

4) Scil. resp. Rom.

do, agitando omnia, plus timoris, quam periculi effecerant. Ex eo numero complures Q. Metellus Celer Prætor, ex Senati consulto causa cognita, in vincula coniecerat; item in 1) ulteriore Gallia C. Murena, qui ei provinciæ legatus præerat. At Romæ, 43 Lentulus, cum ceteris, qui principes coniurationis erant, paratis, ut videbantur, magnis copiis, constituerunt, uti, 2) Catilina in agrum Fæfulanum quum venisset, L. Bestia tribunus plebis, concione habita, quereretur de actionibus Ciceronis, bellique gravissumi invidiam optumo Consuli imponeret; eo signo, proxima nocte cetera multitudo coniurationis suum quisque negotium exsequerentur. Sed ea divisa hoc modo dicebantur: Statilius et Gabinius uti cum magna manu duodecim simul opportuna loca urbis incenderent, quo tumultu facilior aditus ad Consulem, ceteros, quibus insidiæ parabantur, fieret: Cethegus Ciceronis ianuam obsideret, eum vi aggredere, alius autem alium; filii familiarum, quorum ex nobilitate maxuma pars, parentes interficerent; simul, cæde et incendio perculsis omnibus, ad Catilinam erumperent. Inter hæc parata atque decreta Cethegus semper querebatur de ignavia sociorum: illos dubitando, et dies prolatando, magnas opportunitates corrumpere; facto, non consulto 3), in tali periculo opus esse: seque, si pauci adiuvent, languentibus aliis, impetum in curiam facturum. Natura ferox,

1) Vulg. citeriore; male.

2) Sic. Cort. vulg. cum Catil. in agro F. cum exercitu ven. recte recidit.

3) An consultu h. e. consultando, tractando, consilia.

vehemens, 1) manu promptus, maximum bonum in celeritate putabat. Sed Allobroges ex præcepto Ci-44 ceronis per Gabinium ceteros conveniunt: ab Lentulo, Cethego, Statilio; item Cassio postulant iusiurandum, quod signatum ad cives perferant: aliter haud facile eos ad tantum negotium impelli posse. Ceteri nihil suspicantes dant: Cassius semet eo brevi venturum pollicetur, ac paulo ante legatos ex Urbe proficiscitur. Lentulus cum his T. Volturcium quemdam Crotoniensem mittit; uti Allobroges prius, quam domum pergerent, cum Catilina, data et accepta fide, societatem confirmarent. ipse Volturcio literas ad Catilinam dat, quarum exemplum infra scriptum 2):

Quis sim, ex eo, quem ad te misi, cognosces. Fac cogites, in quanta calamitate sis, et memineris te virum; consideres, quid tuae rationes postulent; auxilium petas ab omnibus, etiam ab infimis.

Ad hoc mandata verbis dat: Quum ab Senatu hostis iudicatus sit, quo consilio servitia repudiet? in urbe parata esse, quae iusserit: ne cunctetur ipse propius accedere.

His rebus ita actis, constituta nocte, qua proficiscerentur, Cicero per legatos cuncta edoctus, L. Valerio Flacco et Pomtino Prætoribus imperat, uti in ponte 3) Mulvius per insidias Allobrogum comitatus deprehendant: rem omnem aperit, cuius

1) Vulg. m. promptus erat: maximum.

2) Aliis verbis relatum legas ap. Cic. in Catil. III, 15.

3) Ita Putsch. rescribit pro vulg. Milvio, quod tamen frequentius est. hodie Ponte molle.

gratia mittebatur: cetera, uti factum opus sit, ita agant 1). Homines militares sine tumultu praefidiis collocatis, sicuti praecipuum erat, occulte pontem obsidunt 2). Postquam ad id loci legati cum Volturcio venere, et simul utrimque clamor exortus est; Galli, 3) cognito consilio, sine mora Praetoribus se tradunt. Volturcius primo, cohortatus ceteros, gladio se a multitudine defendit; dein, ubi a legatis desertus est, multa prius de salute sua Pomtinum obtestatus, quod ei notus erat; postremo timidius, ac vitae diffidens, veluti hostibus, sese
 46 Praetoribus dedit. Quibus rebus confectis omnia propere per nuntios Consuli declarantur. At illum ingens cura atque laetitia simul occupavere. nam laetabatur, coniuratione patefacta, civitatem periculis ereptam esse: porro autem anxius erat, in maximo scelere tantis civibus deprehensis, quid factum opus esset; poenam illorum sibi oneri, impunitatem perdundae reipublicae 4) fore. Igitur confirmato ani-

1) Gruter, ex MSS. ita agant: permittit illis h. Cort. delet illis et permittit prioribus conjungit. Nobis glossema videtur, et alius, ut Putschio, melius omittitur.

2) h. e. obsessum evat; et sic Cort. pro vulg. obsident.

3) Vulg. cito cog. Sed abest a quibusd. MSS. et a Putschio recte deletur.

4) Casus III (non II cui subesse putant causam) pendet a fore uti illud oneri. Sic solenne est gloriae, praefidio, detrimento etc. esse. Mox vulg. erat fore credebat. Palmer. Grut. alii recte supervacuum censuerunt credebat, quod ab interprete additum. Tenere autem Cortius hoc retinuit et expunxit fore.

mo, vocari ad sese iubet Lentulum, Cethegum, Stätium, Gabinium, item Q. Cœparium quemdam Terracinensem, qui in Apuliam ad concitanda servitia proficisci parabat. Ceteri sine mora veniunt: Cœparius paulo ante domo egressus, cognito indicio, ex Urbe perfugerat. Consul Lentulum, quod Prætor erat; ipse manu tenens 1) perducit; reliquos cum custodibus in ædem Concordiæ venire iubet. Eo Senatam advocat, magnaue frequentia eius ordinis, Volturcium cum legatis introducit: Flaccum Prætorum scrinium-2) cum literis, quas a legatis acceperat, eodem adferre iubet. Volturcius interrogatus 47 de itinere, de literis, postremo quid, aut qua de causa consilii habuisset? primo fingere alia, dissimulare de coniuratione; post ubi fide publica 3) dicere iussus est, omnia, uti gesta erant aperit: se paucis ante diebus a Gabinio et Cœpario socium adscitum, nihil amplius scire, quam legatos: tantummodo audire solitum ex Gabinio, P. Autronium, Servium Sullam, L. Vargunteium, multos præterea in ea coniuratione esse. Eadem Galli fatentur 4), ac Lentulum dissimulantem coargunt, præter literas, sermonibus, quos 5) habere solitus: *ex libris Sibyllinis*

1) Vulg. in Senatam per d. Sed abest a MSS. aliquot et add. in senatum, hinc Cort. delet. Perduxit, enim in sed. Concordiæ, quo reliquos venire iusserat, et Senatam vocabat.

2) h. l. capsula servandis gerendis chartis s. theca epistolaris.

3) Quam dabat consul, iubente Senatus et populo.

4) Al. at.

5) Vulg. contaminate illo habere solitus erat.

1) *regnum Romæ tribus Corneliis portendi; Cinnam atque Sullam antea, se tertium, cui fatum foret, urbis potiri; praeterea ab incenso Capitolio illum esse vigesimum annum, quem saepe ex prodigiis haruspices respondissent bello civili cruentum fore.* Igitur perlectis literis, quum prius omnes signa sua cognovissent; Senatus decernit, uti abdicatus 2) magistratu Lentulus, item ceteri in liberis 3) custodiis haberentur. Itaque Lentulus P. Lentulo Spitheri, qui tum Aedilis, Cethegus Q. Cornificio, Statilius C. Cæsari, Gabinus M. Crasso, Cæparius (nam is paulo ante ex fuga retractus) Co. Terentio Senatori traduntur. Interea plebes coniuratione patefacta, quæ primo cupida rerum novarum nimis bello favebat, mutata mente, Catilinæ consilia execrari, Cicero-nem ad cælum tollere; veluti ex servitute erepta gaudium atque lætitiā agitabat. namque alia belli facinora prædæ magis, quam detrimento fore; incendium vero crudele, immoderatum, ac sibi maxime calamitosum putabat, quippe cui omnes copiae in usu quotidiano & cultu corporis erant. Post eum diem quidam L. Tarquinius ad Senatum adductus erat, quem ad Catilinam proficiscentem ex itinere retractum aiebant. Is quum se diceret indicaturum de coniuratione, si fides publica data esset; iussus a

1) Quos in rebus arduis Romani per II viros modo, modo X viros, tandem XV viros consulebant, quia fata Romani imperii communi opinione continebant. C o r t.

2) Al. abdicato.

3) Scilicet rei illustriores Consulibus, Prætoribus, Aedilibus, aut Senatori tradebantur, custodiendi vel fideiussoribus committebantur.

Consule, quæ sciret, edicere, eadem fere, quæ Volturcius, de paratis incendiis, de cæde bonorum, de itinere hostium Senatum edocet: præterea se missum a M. Crasso, qui Catilinæ nunciaret, ne Lentulus, Cethegus, alii ex coniuratione deprehensi, terrerent: eoque magis properaret ad Urbem accedere, quo ceterorum animos resciceret, & illi facilius e periculo eriperentur. Sed ubi Tarquinius Crassum nominavit, hominem nobilem, maxumis divitiis, summa potentia; alii, rem incredibilem rati; pars tametsi verum existimabant, tamen quia in tali tempore tanta vis hominis leniunda 1) magis, quam exagitanda videbatur; plerique Crasso ex negotiis privatis, obnoxii, conclamant, indicem falsum, deque ea re postulant, uti referatur. Itaque, consulente Cicerone, frequens Senatus decernit: *Tranquini iudicium falsum videri, eumque in vinculis retinendum; neque amplius potestatem faciendam, nisi de eo indicaret, cujus consilio tantum rem mentitus esset.* Erant eo tempore, qui æstumarent, 2) illud a P. Autronio machinatum, quo facilius, appellato Crasso, per societatem periculi reliquos illius potentia teget. alii Tarquinium a Cicerone immissum aiebant, ne Crassus, more suo, suscepto malorum patrocínio Rempublicam conturbaret. ipsum Crassum ego postea prædicantem audivi, tantam illam contumeliam

1) Cortius, b. l. magis omittit, quod initio cap. tulerat.

2) Al. iudicium illud. Sed h. l. iudicium bene eiecit Cort.

49 sibi ab Cicerone impositam. Sed iisdem temporibus Q. Catulus et C. Piso neque gratia, neque precibus, neque pretio Ciceronem impellere potuerunt, ut per Allobroges, aut alium indicem C. Cæsar falso nominaretur. nam uterque cum illo graves inimicitias exercebant. Piso oppugnatus 1) in iudicio repetundarum, propter cuiusdam Transpadani supplicium iniustum: Catulus ex petitione pontificatus odio incensus, quod extrema ætate, maximis honoribus usus, ab adolescentulo 2) Cæsare victus discesserat. res autem opportuna videbatur; quod privatim egregia liberalitate, publice maximis muneribus grandem pecuniam debebat. Sed ubi Consulem ad tantum facinus impellere nequeunt, ipsi singulatim circumeundo, atque ementiundo, quæ se ex Volturcio, aut Allobrogibus audisse dicerent, magnam illi invidiam conflaverant; usque eo, ut nonnulli equites Romani, qui præsidii causa cum telis erant circum 3) ædem Concordiæ, seu periculi magnitudine, seu animi 4) nobilitate impulsæ, quo studium suum in rempublicam clarius esset, egredienti ex Senatu Cæsari gladio minitarentur. Dum hæc in Senatu aguntur, et dum legatis Allobrogum et Tito Volturcio, comprobato eorum indicio, præmia decernuntur:

liber-

1) Sed a Cæsare.

2) Si compararis ad ætatem Catuli. Cæsar iam tum circiter XXXV annos natus erat. Sæpe vero viri iuvenes hæc ætate Latinis dicuntur adolēscētes; scil. compartivos.

3) Cort. extruist a edem, uno cod. Mersburg præunte.

4) h. l. ferocia, magnanimitate. al. nobilitate. Nostrum Grut. Cort.

iturum se dixerat, quod de ea re, praesidiis additis referendum 1) censuerat. Sed Caesar, ubi ad eum ventum 2) (rogatus sententiam a Consule) huiusmodi verba locutus est.

51 *Omnes homines, Patres conscripti qui de rebus dubiis consultant, ab odio, amicitia, ira atque misericordia vacuos esse decet. Haud facile animus verum providet, ubi illa officiant: neque quisquam omnium lubricitati simul et usui paruit. Ubi intenderit ingenium 3), valet 4): si lubricitas possidet, ea dominatur; animus nihil valet. Magna mihi copia est memorandi, P. C. qui reges atque populi, ira aut misericordia impulsus, male consulerint: sed ea malo dicere, quae maiores nostri, contra lubricitatem animi, recte atque ordine fecerunt. Bello Macedonico, quod cum rege Perse gessimus, Rhodiorum civitas magna atque magnifica, quae populi Romani opibus creverat, infida atque adversa nobis fuit: sed postquam, bello confecto, de Rhodiis consultum est; maiores nostri, ne quis divitiarum magis, quam iniuriae causa bellum inceptum diceret, impunitos dimiserunt. item bellis Pu-*

verte sua pagina

1) h. e. non oportere ante ad Senatum referri, quam resp. praesidiis munita esset, quibus tutus Senatus, quae vellet, decernere auderet. cf. Caesar de B. G. I, 11.

2) Vel priora verba ubi a. e. v. est, vel quae sequuntur. rog. sent. a cons. otiosa sunt atque videntur ingesta a librariis. Malimus sequentia pro glossate habere, ut varietas sit; cum dein, cap. 52 dicatur: at Cato, rogatus sententiam, huiusmodi orationem habuit.

3) Int. in verum.

4) Int. animus, aut recte decernat, neque ex lubricitate.

nicis omnibus, quam saepe Carthaginenses, et in pace, et per inducias, multa nefaria facinora fecissent; nunquam ipsi per occasionem talia fecere; 1) magis quid se dignum foret, quam quid in 2) illos iure fieri posset, quaerebant. Hoc idem 3) vobis providendum est; Patres conscripti, ne plus valeat apud vos P. Lentuli et ceterorum scelus, quam vestra dignitas; neu magis irae, quam famae consulatis. Nam si digna poena pro factis eorum reperitur, novum consilium approbo: sin magnitudo sceleris omnium ingenia exsuperat; iis utendum censeo, quae legibus comparata sunt. Plerique eorum, qui ante me sententias dixerunt, compositae atque magnifice casum reipublicae miserati sunt: quae belli saevitia 4), quae victis acciderent, enumeravere: rapi virgines, pueros; divelli liberos a parentum complexu; matres familiarum pati, quae victoribus collibuisse; sana atque domos exspoliari; caedem, incendia fieri; postremo armis, cadaveribus, cruore atque luctu omnia compleri. Sed per Deos immortales, quo illa oratio pertinuit? an; uti vos infestos coniurationi faceret? scilicet quem res tanta atque tam atrox non permovit, eum oratio accendet. Non ita est: neque cuiquam

D 12

- 1) Supple, quod brevitate elegantior dimissum, sed.
- 2) Cortio aridet illis.
- 3) Cort. male sustulit vobis.
- 4) Vulg. addunt esset. Id ob varietatem Codd. delet Cort. nos accedimus, ita ut saevitia habeatur casus sortis, hoc sensu: quae per belli civilis saevitiam, et sortis illo, victoriae iure; victis acciderent.

mortalium iniuriae suae parvae videntur, multi eas gravius aequo habuere. Sed aliis alia licentia, Patres conscripti, qui demissi in obscuro vitam 1) habent, si quid iracundia deliquere pauci sciunt; fama atque fortuna 2) pares sunt: qui magno imperio praediti in excelsa aetate agunt, eorum facta cuncti mortales novere. Ita in maxuma fortuna, minima licentia est: neque studere, neque odisse, sed minime irasci decet. quae apud alios iracundia dicitur, 3) ea in imperio superbia atque crudelitas appellatur. Equidem ego sic 4) aestumo, Patres conscripti, omnes cruciatus minores, quam facinora illorum esse. sed plerique mortales postrema meminere; et in hominibus impiis sceleris 5) obliti, de poena differunt, si ea paulo severior fuit. D. Silanum virum fortem atque strenuum, certe scio, quae dixerit, studio reipublicae dixisse, neque illum in tanta re gratiam, aut inimicitias exercere. eos mores, eam modestiam viri cognovi. Verum sententia eius non mihi crudelis erat, (quid enim in tales homines crudele fieri potest?) sed aliena a re publica nostra videtur. Nam

1) Al. agunt. Nostri vident Grut. in melioribus et W a f. sius duobus, rec. Corte. Nunc accedimus, quod qui mox aetatem agere dicuntur, actuosi sunt; qui vita humili et obscura vivunt, eam pariuntur.

2) Vulg. additur eorum, quod a bonis Codd. abest; et magis abesse debet, si fama, fortuna in casu sexto habentur.

3) Corte. delet ea.

4) Al. existimo.

5) Corte. recte deletit eorum post sceleris.

perfecto aut metus, aut iniuria 1) te subegit, Silane, Consulum designatum, genus poenae novum decernere. De timore supervacuum est differere, quum 2) praesenti diligentia clarissimi viri Consulis tanta praesidia sint in armis. de poena 3) possumus eundem dicere id, quod res habet: in luctu atque miseris mortem aerumnarum requiem, non cruciatum esse; eam cuncta mortalium mala dissolvere; ultra neque curae neque gaudio locum esse. Sed per deos immortales, quamobrem in sententiam non addidisti, uti prius verberibus in eos animadverteretur? an quia 4) lex Porcia vetat? at aliae leges item condemnatis civibus animam non cripit, 5) sed exsilium permittit iubent. An quia gravius est verberari, quam necari? quid autem acerbum, aut grave nimis in homines tanti facinoris convictos? Sin, quia levius; qui convenit, in minore negotio legem timere, quum eam in maiore neglexeris? At enim 6) quis reprehendet, quod in parricidas reipublicae decretum erit? 7) tempus, dies,

1) Sceleris, gravissime scil. vindicandi.

2) Sic Putschius recte edidit ex MS. pro praesertim.

3) Sic bene Corto ex Codd. Grut. suisque rescribit pro vulg. possum.

4) Hanc legem tulit P. Porcius Laeca A. U. 454 et virgae ab omnium civium Romanorum corpore amovit. Liv. X. 9.

5) Cort. in exilium; male. Sic Tac. Ann. XI, 3 liberam ei mortis arbitrium permittit, et sic. mox p. 63. l. 12.

6) At enim inservit obiectioni, cui statim respondetur.

7) Responsum: reprehendent s. seram poenitentiam offerre possunt tempus, iras leniturum, dies, quae diem docet et saepe poenitentiam seram avertit.

fortuna, cuius libido gentibus moderatur. Illis merito accidet, quidquid evenerit: ceterum vos, Patres conscripti, quid in alios statuatis, considerate. Omnia mala exempla ex bonis 1) orta sunt: sed ubi imperium ad igneros 2) aut minus bonos pervenit; novum illud exemplum ab dignis et idoneis ad indignos et non idoneos transfertur. Lacedaemonii, devictis Atheniensibus, triginta viros imposuere, qui rempublicam eorum tractarent. Hi primo coepere pessimum quemque et omnibus invisum indemnatum necare: ea populus laetari et merito dicere fieri. post ubi paulatim licentia crevit, iuxta bonos et malos libidinoso interficere, ceteros metu terrere. Ita civitas servitute oppressa, stultae aeternae graves poenas dedit. Nostra memoria, victor Sulla quum Damasippum 3) et alios huiusmodi, qui malo reipublicae creverant, iugulari iussit; quis non factum eius laudabat? homines sceleratos, factiosos, qui seditionibus rempublicam exagitarant, merito necatos aiebant. Sed ea res magnam initium cladis fuit, nam uti quisque domum, aut vilam, postremo aut vas, aut vestimentum alicuius concupiverat, dabat operam, ut in proscriptorum numero

1) h. e. exemplis. Aldina post bonis insertum habet initiis, quod alii sequuntur. Grut. Wasse dedere quidem ex rebus domesticis orta sunt. Alii Codd. ex rebus bonis. Nobis placet, quod et Grut. Wasse et Corte invenerunt probantque.

2) Alii addunt cives, quod Riv. Carrio et Grut. Codd. suorum auctoritate pridem expunxere.

3) Hominem nullius pretii, qui Marli partes secutus ad huius nutum quosvis interfecerat

esset. Ita quibus Damascippi mors laetitiae fuerat, post paulo ipsi trahebantur: 1) neque prius finis iugulandi fuit, quam Sulla omnes suos divitiis explevit. Atque ego haec non in M. Tullio, neque his temporibus vereor; sed in magna civitate multa et varia ingenia sunt. Potest alio tempore, alio Consule, cui item exercitus 2) in manu sit, falsum aliquid pro vero credi; ubi hoc exemplo, per Senati decretum, Consul gladium eduxerit; quis finem statuet, aut quis moderabitur? Maiores nostri, 3) neque consilii, neque audaciae umquam eguere: neque superbia obstabat, quo minus aliena instituta, si modo proba 4) imitentur. Arma atque tela militaria ab Samnitibus, insignia magistratum ab Tuscis pleraque sumserunt: postremo quod ubique apud socios, aut hostes idoneum videbatur, cum summo studio domi exsequuntur: imitari quam invidere bonis malebant. Sed eodem illo tempore, Graeciae morem imitati, verberibus animadvertentibus in cives, de condemnatis summum supplicium sumebant. Postquam respublica adolevit et multitudo civium factiones valere; 5) circumveniri innocentes, alia huiusmodi fieri coepere. tum lex Porcia aliaeque paratae, quibus legibus ex-

1) Sc. ad supplicium. Rei protrahebantur in medium virgis caedebantur, securi denique percutiebantur.

2) Cort. pro suo more praesert in manus, delstque sit.

3) Vulgo inditum. h. l. P a t r e s c o n s c r i p t i, quod a Codd. Erlang. abest, nemoque h. l. desideret.

4) Al. addunt erant, quod est a glossa,

5) Quis cum Cort. praeserat circumvenire, quod est in codd. multis, nisi auceps syllabarum.

*filium damnatis permiffum. Hanc ego caufam; Patres
conscripti, quo minus novum confilium capiamus in
primis magnam puto. Profecto virtus atque sapien-
tia maior in illis fuit, qui ex parvis opibus tantum
imperium fecere, quam in nobis, qui ea bene parta
vix retinemus. Piacet igitur, eos dimitti, et augere
exercitum Catilinæ? minime. fed ita cenfeo: publi-
candas eorum pecunias, ipfos in vinculis habendos per
municipia, quae maxime opibus valent: ne quis de
his poftea ad Senatum referat, neve cum populo agat:
qui aliter fecerit, Senatum exiftumare, eum contra
republicam et falutem omnium facturum.*

Postquam Cæfar dicendi finem fecit, ceteri ver-
bo 1) alius alii 2); varie affentiebantur: at M. Por-
cius Cato, rogatus fententiam, huiuscemodi ora-
tionem habuit:

52) *Longe mihi alia mens eft, Patres confcripti,
quum res atque pericula noftra confidero, et quum
fententias nonnullorum mecum ipfe reputo. Illi mihi
differuiffe videntur de poena eorum, qui patriae; pa-
rentibus, aris atque focis fuis bellum puravere: res
autem monet, cavere ab illis magis 3); quam quid in
4) illos ftatuamus, confultare. nam cetëra 5) tum*

1) Pauciora dicendo.

2) I. Sillano, I. Neroni, I. Cæfari.

3) Exemplum a Cort. qui delet magis, allatum: securi-
tati ante, quam vindictæ confulendum, ipſi
non favet.

4) Corte illis; male.

5) Al. cet. malefacta, al. maleficia, unus mala
quæ e margine irrepiſſe videntur.

persequare, ubi facta sunt: hoc, nisi provideris, ne accidat; ubi evenit, frustra iudicia implores. capta urbe, nihil sit reliqui victis. Sed, per deos immortales, vos ego appello, qui semper domos, villas, signa, tabulas vestras pluris, quam rempublicam, fecistis: si ista, cuiuscumque modi sint, quae amplectamini, retinere, si voluptatibus vestris otium praeberere vultis; expergiscimini aliquando, et capeffite rempublicam. Non agitur de vectigalibus, non de sociorum iniuriis; libertas et anima nostra in dubio est. Saepenumero, Patres conscripti, multa verba in hoc ordine feci: saepe de luxuria atque avaritia nostrorum civium questus sum; multosque mortales ea causa adversos habeo, qui mihi atque animo meo nullius unquam delicti gratiam fecissem, haud facile alterius lubricini malefacta condonabam. Sed, ea, tametsi vos parvi pendebatis; tamen respublica firma 1), opulentia negligentiam tolerabat. Nunc vero non id agitur, bonis, an malis moribus vivamus: neque quantum, aut quam magnificentum impertum populi Romani 2); sed cuius haec cumque modi 3), nostra, an nobiscum una, hostium futura sint. Hic mihi quisquam mansuetudinem et misericordiam nominat. iampridem equidem nos vera rerum vocabula amisimus; quia bona aliena largiri; liberalitas: malorum rerum audacia fortitudo vocatur. eo respublica in extremo sita. Sint sane, quoniam ita se mores habent, liberales ex sociorum for-

1) Codd. inserunt erat; unus fuit, quam inconstantiam Cort. delet; et pulchre hoc loco omittitur.

2) Vulgo addunt sit, quod Cort. fide Codd. abesse iubet.

3) Vulg. subdit videntur.

tunis, sint misericordes in furibus aerarii; ne 1), sanguinem nostrum largiantur, et, dum paucis sceleratis parcunt, bonos omnes perditum eant. Bene et composita C. Caesar paulo ante in hoc ordine de vita et morte differuit; falsa; credo, existumans, quae de inferis memorantur: diverso itinere malos a bonis loca tetra, inculta, foeda atque formidolosa habere 2). Itaque censuit pecunias eorum publicandas, ipsos per municipia 3) habendos; videlicet 4) ne, aut a popularibus coniurationis, aut a multitudine conducta per vim eripiantur. Quasi vero mali atque scelesti tantummodo in Urbe, et non per totam Italiam sint; aut non ibi plus possit audacia, ubi ad defendendum opes

1) Aldina et sqq. h. l. ingerunt illis, al. illis. Neutrum admittit Cod. Fabric. ap. Corte. Delemus igitur, quod a glossa fit. Ne h. l. vim habet ne modo.

2) h. e. habitare.

3) Vulgo h. l. inferitur in custodiis; quod cum a vetustissimo MS. Commelin. abesse notet Grut. pro glossemate habendum. Et sane Cato lenius dicere voluit, ut quam anceps sententia Caesaris sit, ostenderet. Similiter absolute verbo utitur Tac. An. I, 62: Et Maroboduus quidem Ravennae habitus.

4) Videlicet, cum irrisione causam subdit. Vulgo additur timens, quod nec Basil. I. nec Guelf. II. ap. Cortium agnoscunt; et ipse Cato mox incertam relinquit. Sed et sqq. vulgo glossemate inserta leguntur: ne si Romae sint, aut a pop. etc. Expungimus verba si. R. l. quae teste Grut. a Codd. Nazari et Commelin. pariterque a Guelferb. 5. ap. Corte absunt. Idem suaserat Cortius; sed is etiam videlicet deleri cupiebat, quod retinemus, ne quid de vi orationis detrahamus.

minores. Quare vanum equidem hoc consilium, si periculum ex illis metuit. sin in tanto omnium metu solus non timet 1); eo magis refert; 2) mihi atque vobis timere. Quare quum de P. Lentulo ceterisque statuetis, pro certo habetote, vos simul de exercitu Catilinae et de omnibus coniuratis decernere. Quanto vos attentius ea agetis, tanto illis animus infirmior erit. si paululum modo vos languere viderint, iam omnes feroces aderunt. Nolite existumare, maiores nostros armis rempublicam ex parva magnam fecisse. Si ita res esset, multo pulcherrumam eam nos haberemus: quippe sociorum atque civium; praeterea armorum atque equorum, maior nobis copia, quam illis. Sed alia fuere 3), quae illos magnos fecere; quae nobis nulla sunt: domi industria, foris iustum imperium, animus in consulendo liber, neque delicto, neque lubricidini obnoxius. Pro his nos habemus luxuriam atque avaritiam; publice egestatem, privatim opulentiam; laudamus divitias, sequimur inertiam; inter bonos et malos discrimen nullum; omnia virtutis praemia ambitio possidet 4). Neque mirum, ubi vos separatim sibi quisque consilium capitis, ubi domi voluptatibus, hic pecuniae, aut gratiae servitis; eo fit, ut impetus fiat in vacuum 5) rempublicam. Sed ego haec omitto.

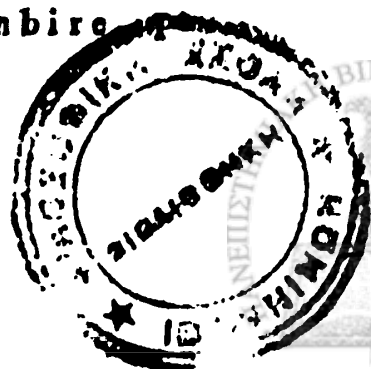
1) Sic oblique suspectum facit Cæs. societate consilii; certe terret.

2) Vulgo inserunt me.

3) Sed quae fecere, fuere alia.

4) Hinc Cato consulatum non adeptus, quia ambire pulo supplicare noluit.

5) Int. defensoribus.

tunis; sint misericordes in furibus aerarii; ne 1), sanguinem nostrum largiantur, et, dum paucis sceleratis parcunt, bonos omnes perditum eant. Bene et composita C. Caesar paulo ante in hoc ordine de vita et morte disseruit; falsa, credo, existumans, quae de inferis memorantur: diverso itinere malos a bonis loca tetra, inculta, foeda atque formidolosa habere 2). Itaque censuit pecunias eorum publicandas, ipsos per municipia 3) habendos; videlicet 4) ne, aut a popularibus coniurationis, aut a multitudine conducta per vim eripiantur. Quasi vero mali atque scelesti tantummodo in Urbe, et non per totam Italiam sint; aut non ibi plus possit audacia, ubi ad defendendum opes

1) Aldina et sqq. h. l. ingerunt illi, al. illis. Neutrum admittit Cod. Fabricianus ap. Corte. Delemus igitur, quod a glossa fit. Ne h. l. vim habet ne modo.

2) h. e. habitare.

3) Vulgo h. l. inseritur in custodiis; quod cum a vetustissimo MS. Commelin. abesse notet Grut. pro glossemate habendum. Et sane Cato lenius dicere voluit, ut quam anceps sententia Caesaris sit, ostenderet. Similiter absolute verbo utitur Tac. An. I, 62. Et Marobodus quidem Ravennae habitus.

4) Videlicet, cum irrisione causam subdit. Vulgo additur timens, quod nec Basil. I. nec Guelf. II. ap. Curtium agnoscunt; et ipse Cato mox incertum relinquit. Sed et sqq. vulgo glossemate inserta leguntur; ne si Romae sint, aut a pop. etc. Expungimus verba si. R. s. quae teste Grut. a Codd. Nazari et Commelin. pariterque a Guelferb. 5. ap. Corte absunt. Idem suaserat Cortius; sed is etiam videlicet deleri cupiebat, quod retinemus, ne quid de vi orationis detrahamus.

minores. Quare vanum equidem hoc consilium, si periculum ex illis metuit. sin in tanto omnium metu solus non timet 1); eo magis refert, 2) mihi atque vobis timere. Quare quum de P. Lentulo ceterisque statuetis, pro certo habetote, vos simul de exercitu Catilinae et de omnibus coniuratis decernere. Quanto vos attentius ea agetis, tanto illis animus infirmior erit. si paululum modo vos languere viderint, iam omnes feroces aderunt. Nolite existimare, maiores nostros armis rempublicam ex parva magnam fecisse. Si ita res esset, multo pulcherrumam eam nos haberemus: quippe sociorum atque civium, praeterea armorum atque equorum, maior nobis copia, quam illis. Sed alia fuere 3), quae illos magnos fecere; quae nobis nulla sunt: domi industria, foris iustum imperium, animus in consulendo liber, neque delicto, neque lubricidini obnoxius. Pro his nos habemus luxuriam atque avaritiam; publice egestatem, privatim opulentiam; laudamus divitias, sequimur inertiam; inter bonos et malos discrimen nullum; omnia virtutis praemia ambitio possidet 4). Neque mirum, ubi vos separatim sibi quisque consilium capitis, ubi domi voluptatibus, hinc pecuniae, aut gratiae servitis; eo fit, ut impetus fiat in vacuum 5) rempublicam. Sed ego haec omitto.

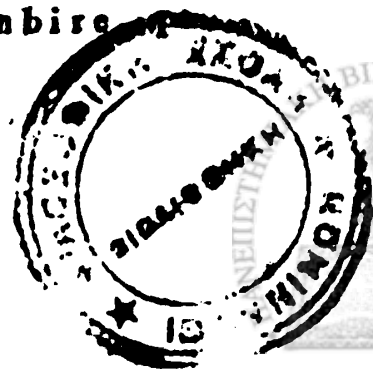
1) Sic oblique suspectum facit Cæs. societate consilii; certe terret.

2) Vulgo inferunt me.

3) Sed que fecere, fuere alia.

4) Hinc Cato consulatum non adeptus, quia ambire consilio supplicare noluit.

5) Int. defensoribus.

S A L L U S T I I

Coniuravere nobilissimi cives, patriam incendere 1) Gallorum gentem infestissimam nomini Romano ad bellum arcessunt: dux hostium 2) cum exercitu supra caput est. Vos cunctamini 3) etiam nunc, quid, intra moenia 4) apprehensis hostibus, faciatis? Misereamini eenseo 5) (deliquere homines adolescentuli per ambitionem), atque etiam armatos dimittatis. Ne 6) ista vobis mansuetudo et misericordia, si illi arma ceperint, in miseriam vertet. Scilicet res 7) aspera est; sed vos non timetis eam. Immo vero maxime; sed inertia et mollitia animi, alius alium expectantes cunctamini, 8) videlicet dis immortalibus confisi, qui hanc rempublicam in maxumis saepe periculis servaverunt. Non votis; neque suppliciis muliebribus auxiliatorum parantur: vigilando ac agendo, bene consulendo 9) prospera omnia cedunt: ubi secordiae te atque

1) h. e. sese incensuros; ut Liv. XXII, 38: coniurabant, sese non abituros. Noster vero praesenti inf. futuro utitur; ut Iug. 13.

2) i. e. Catilina. Cort. male delevit cum exercitu. cf. pag. sq. extr. Catil. cum exerc. fauc. urg.

3) Seu dubitatis hinc recte et fide Codd. meliorum testibus Putschio, Grut. et Cortio ab hoc omisum est, quod post etiam nunc intrusum vulgo legitur glossema et dubitatis. Mox eadem constructio redit.

4) Sic meliores aut vetustiores Codd. Alii deprehensis.

5) Ironice.

6) Seu n. e.

7) Cortius recte omisit ipsa, quod vulgo additur.

8) Male videlicet Cortius delet.

9) Vulg. prospere. Nostri Cortius dedit Codd. fide; et Sallustianum magis.

ignaviae tradideris, nequidquam deos implores; irati infestique sunt. Apud maiores nostros 1) T. Manlius Torquatus bello Gallico filium suum, quod is contra imperium in hostem pugnaverit, necari iussit. atque ille egregius adolescens immoderatae fortitudinis morte poenas dedit. Vos de crudelissimis parricidis quid statuatis, cunctamini? videlicet vita cetera eorum huic sceleri obstat. Verum parcite dignitati Lentuli, si ipse pudicitiae, si famae suae, si dis aut hominibus unquam ullis pepercit: ignoscite Cethegi adolescentiae, nisi 2) iterum patriae bellum fecit 3). Nam quid ego de Gabinio, Statilio, Caepario loquar? quibus si quidquam unquam pensi fuisset, non ea consilia de Republica habuissent. Postremo, Patres conscripti, si mehercule peccato locus esset 4), facile paterer, vos ipsa re corrigi, quoniam verba contemnitis; sed undique circumventi sumus. - Catilina cum exercitu faucibus urget 5); alii intra moenia, in sinu urbis, sunt hostes; neque parari, neque consuli quidquam occulte potest, quo magis properandum. Quare ita censo cum nefario consilio sceleratorum civium respublica in maxuma pericula venerit, hique indicio T. Volturcii

1) Sic Cortius restituit pro Aulus M. T.

2) Vulg. iterum iam p.

3) Videtur iam fuisse socius consur. primae, de qua v. supra c. 18.

4) h. e. me hercule, si id peccatum admitti liceret per periculi longinquitatem.

5) I. faucibus premit remp. ita ut elabi nequeat. Sic Cic. pro Cluent. c. 31. cum faucibus premeretur. Falso igitur vulgo praeposunt praepos. in fauc. arg. quam nec Codd. meliores agnoscunt.

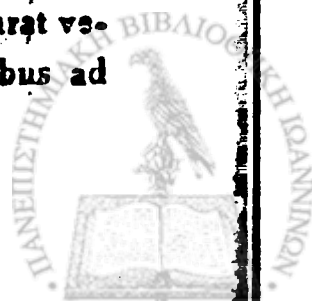

et legatorum Allobrogum convicti confessoriq; sint, caedem, incendia, alia foeda atque crudelia facinora in cives patriamque paravisse; de confessis, sicuti de manifestis rerum capitalium, more maiorum, supplicium sumendum.

53. Postquam Cato assedit: Consulares omnes itemque Senatus magna pars sententiam eius laudant, virtutem animi ad cœlum ferunt 1): alii alios increpantes timidos vocant: Cato magnus atque clarus habetur: Senati decretum fit, sicuti ille censuerat. Sed mihi multa legenti, multa audienti, quæ populus Romanus domi militiæque, mari atque terra præclara facinora fecit, forte lubuit attendere, quæ res maxime tanta negotia sustinisset. Sciebam, sæpe numero parva manu cum magnis legionibus hostium contendisse: cogoveram, parvis copiis bella gesta cum opulentis regibus: ad hoc sæpe fortunæ violentiam toleravisse: facundia Græcos, gloria belli Gállos ante Romanos fuisse. ac mihi multa agitanti constabat, paucorum civiùm egregiam virtutem cuncta patravisse; eoque factum, uti divitias paupertas, multitudinem paucitas superaret. Sed postquam luxu atque desidia civitas corrupta est, rursus respublica magnitudine sua imperatorum atque magistratum vitia sustentabat: ac, veluti effeta 2) paren-

1) Vide, ut eum laudet Vellei II, 35.

2) Vulgo, certe ab Aldina, parentum (alii parentium) sed in eo sensus non procedit. Consultius vero alii et præci et rec. ediderunt nostrum: Rivius tamen et Crispinus cetero pro veluti habent sicuti; quod perinde fit. Comparat vero noster Romam ad mulierem effetam h. e. viribus ad

te, multis tempestatibus haud sane quisquam Romæ virtute magnus fuit. Sed memoria mea, ingenti virtute, 1) diversi moribus fuere viri duo, M. Cato et C. Cæsar, quos, quoniam res obtulerat, silentio præterire, non fuit, consilium, quin utriusque naturam et mores, quantum ingenio possem, aperirem. Igi-54
tur his genus, ætas, eloquentia, prope æqualia fuere: magnitudo animi, par, item gloria; sed alia alii. Cæsar beneficiis, atque munificentia magnus habebatur; integritate vitæ Cato. ille mansuetudine et misericordia, clarus factus; huic severitas dignitatem addiderat. Cæsar dando, sublevando ignoscendo; Cato nihil largiundo gloriam adeptus. in altero miseris perfrugium; in altero malis pernicies. illius, facilitas; huius constantia laudabatur. postremo Cæsar in animum, induxerat laborare, vigilare; negotiis amicorum intentus, sua neglegere; nihil denegare, quod dono dignum esset; sibi magnum imperium, exercitum, novum bellum exoptabat, ubi virtus enitescere, posset. at Catoni studium modestiæ, 2) decoris, sed maxime severitatis erat: non divitiis cum divite, neque factione cum factioso; sed cum strenuo virtute, cum modesto pudore, cum innocente abstinentia certabat: esse, quam videri, bonus malebat: ita, quo minus gloriam petebat, eo magis, sequebatur 3). Postquam, ut dixi, Senatus in Catonis 55

pariendum exhaustam. Effetam vero (uti fetus a seo)

rectius scribitur, quam effectam.

1) Vulg. diversis.

2) h. e. eius, quod se decebat, officiorum et honesti.

3) Scil. illum, (quod et Grut. textui intulit), gloria. Alii male: illam adseq.

sententiam discessit, Consul optimum factum ratus, noctem, quae instabat, antecapere, ne quid eo spatio novaretur, Triumviros 1), quæ supplicium postulabat, parare iubet: ipse, dispositis præfidiis, Lentulum in carcerem deducit: idem fit ceteris per Prætores. Est locus in carcere, quod Tullianum appellatur, ubi paululum 2) ascenderis ad lævam, circiter duodecim pedes humi depressus. eum muniunt undique parietes, atque insuper camera lapideis fornicibus vincta; sed 3) incultu, tenebris, odore fœda atque terribilis eius facies est. in eum locum postquam demissus Lentulus, 4) quibus præceptum erat, laqueo gulam fregere. Ita ille patricius ex clarissima gente Corneliorum, qui consulare imperium Romæ habuerat, dignum moribus factisque suis 5) exitum vitæ invenit. De Cethego, Statilio, Gabinio, Cæpario eodem modo supplicium sumtum. Dum ea

56 Romæ geruntur, Catilina ex omni copia, quam et ipse adduxerat, et Manlius habuerat, duas legiones instituit; cohortes, pro numero militum, complet.

1) Int. capitales, qui et carceris custodiam haberent. Voci glossa superscripta; vindices rerum capitalium.

2) Grætero placet descendere, quod in aliis codd. est.

3) Palmerius coniecit escenderis, quod Cort. arripuit.

3) Al. inculta; minus bene.

4) Inferunt vulg. vindices rerum capitalium al. indices r. c. al. iudices r. c. quæ verba, ut e glossa infarta et Triumviros potius quam catqñices notantia recte delet Cort.

5) Corto præfert exitum.

dein, ut quisque voluntarius, aut ex sociis in castra venit, æqualiter distribuerat, ac brevi spatio legiones 1) numero hominum expleverat; quum initio non amplius duobus millibus habuisset. Sed ex omni copia circiter pars quarta erat militaribus armis instructa; ceteri, ut quemque casus armaverat, spargos 2) aut lanceas, alii præacutas fudes portabant. Sed postquam Antonius cum exercitu adventabat, Catilina per montes iter facere, ad Urbem modo, modo in Galliam versus 3) castra movere; hostibus occasionem pugnandi non dare, sperans, propediem 4) se se habiturum, si Romæ locii incepta patravissent. Interea servitia repudiabat, cuius initio ad eum magnæ copię concurrebant: opibus coniurationis fretus; simul alienum suis rationibus existumans, videri causam civium cum servis fugitivis communicavisse. Sed postquam in castra nuntius per- 57

1) Cortius verba num. hom. delenda esse censet.

2) Jaculi genus, telum rusticum in modum pedi recurvum.

3) In-versus vim adv. habet, (quod Valla vult) ut sursum versus, quoquoversus etc. Sic et Cæsar B. G. VII, 8. movet in Arvernos versus Plin. X. ep. 82. Aut si in urbem versus venturi erunt: Cortio tamen h. l. videtur versus vim partic. habere, uti apud Livium etc. bis. Et sic putes iungi ad-in-versus.

4) Vulg. sperabat proped. magnas copias se hab. Cortius unus Codd. sui auctoritate expungit magnas copias, ut intelligas, habiturum occasionem pugn. Neque verba ista mox redeuntia bis referri deceat; nec ratio h. l. patitur. Igitur illi nunc accedimus, ut plurimum Codd. sde ap. eundem sperans præferamus.

venit, Romæ coniurationem patefactam; de Lentulo, Cethego, ceteris, quos supra memoravi, supplicium sumtum: plerique, quos ad bellum spes rapinarum, aut novarum rerum studium illexerat, dilabantur. reliquos Catilina per montes asperos magnis itineribus in agrum Pistoriensem abducit; eo consilio, uti per tramites occulte 1) profugeret in Galliam 2): At Q. Metellus Celer cum tribus legionibus in agro Piceno præsidebat, ex difficultate rerum eadem illa existumans 3), Catilinam agitare. Igitur ubi iter eius ex perfugis cognovit, castra propere movet ac sub ipsis radicibus montium confedit, qua illi descensus erat 4), neque tamen Antonius procul aberat; utpote qui magno exercitu, locis æquioribus, expeditos in fugam 5) sequeretur. Sed Catilina postquam videt montibus atque copiis hostium sese clausum, in Urbe res adversas, neque fugæ, neque præsidii ullam spem; optimum factum ratus, in tali re fortunam belli tentare, statuit cum Antonio quam pri-

1) Cortius suo more præfert perfugerunt; idem tamen patitur in Iugurth. c. 13.

2) Vulgo inferunt Transalpinam, male, cum Cisalpinam intelligendam esse conficit.

3) Vulgo additur quae supra diximus. Grut. et Cort. hæc spuria recte putant.

4) Vulgo additur in Galliam properandi. Sed ea verba merito a glossa iudicat Corte, et uncinis includit; in Codd. variantia profus eiecit.

5) h. e. fugientes. sic Tac. a. XV, 10. extr. Expediri tamen itineri iussit. Cortius faciens expeditus, in fuga seq. corrumpit textum.

mum conflagrare. Itaque concione advocata, huiusmodi orationem habuit.

Compertum ego habeo, milites, verba virtutem non addere; neque ex ignavo strenuum, neque fortem ex timido exercitum oratione imperatoris fieri. Quanta cuiusque animo audacia natura aut morbus inest, tanta in bello patere solet. quem neque gloria, neque pericula excitant, nequidquam hortere: timor animi auribus officit. Sed ego vos, quo pauca monerem, advocavi; simul uti causam consilii aperirem. Scitis equidem, milites, secordia atque ignavia Lentuli quantum ipsi cladem nobisque attulerit: quoque modo, dum ex urbe praesidia opperior, in Galliam proficisci nequiverim. Nunc vero quo in loco res nostrae sint, iuxta mecum omnes intelligitis. Exercitus, hostium duo, unus ab Urbe, alter a Gallia, obstant: diutius in his locis esse, si maxime animus ferat, frumenti atque aliarum rerum egestas prohibet. quocumque ire placet, ferro iter aperiendum est. Quapropter vos moneo, uti forte atque parato animo sitis; et, quum praelium inibitis, memineritis, vos divitias, decus, gloriam, praeterea libertatem atque patriam in dexteris 1) portare. Si vincimus, omnia 2) tuta erunt, commeatus abunde, coloniae atque municipia patebunt. sin metu cesserimus, eadem illa adversa fiunt: neque locus, neque amicus quisquam teget, quem arma non texerint. Praeterea, milites, non eadem nobis et illis necessi-

E 2

1) Vulgo addunt vestris. Cortio reiectum.

2) Vulgo a glossa inditum nobis, quod locum mutat in Codd. et unus ap. Cort. non agnoscit.

tudo impendet. nōs pro patria, pro libertate, pro vita certamus: illis supervacaneum est, pugnare pro potentia paucorum. quo audacius aggredimini, memores pristinae virtutis. Licuit 1) vobis cum summa turpitudine in exilio aetatem agere: potuistis nonnulli Romae, amissis bonis, alienas opes expectare. quia illa foeda atque intolleranda viris videbantur, haec 2) sequi decrevistis. Si 3) relinquere vultis, audacia opus est. nemo, nisi victor, pace bellum mutavit. Nam in fuga salutem sperare, quum arma, quis corpus tegitur, ab hostibus averteris; ea vero dementia est. Semper in praelio his maximum est periculum, qui maxime timent: audacia pro muro habetur. Quum vos considero, milites, et quum facta vestra aestumo, magna me spes victoriae tenet. Animus, aetas, virtus vestra 4) hortatur; praeterea necessitudo, quae etiam timidos fortes facit. Nam multitudo hostium ne circumvenire queat, prohibent angustiae 5) loci. Quodsi virtuti vestrae fortuna inviderit, carete 6) inulti animam amittatis; neu capti potius, sicuti pecora trucidemini, quam virorum more pugnantes, cruentam atque luctuosam victoriam hostibus relinquatis.

1) Al. nobis; quod tuetur Grut.

2) Int. arma, quibus certemus pro patria, lib. vita etc.

3) Vulg. inserunt haec, quod Cort. abiecit.

4) Turpi glossa irreptit h. l. me. Int. potius vos.

5) Cortius delet loci, quod abest in uno Guelf. 3.

6) Tres meliores ap. Grut. totidemque ap. Cortium non agnoscunt ne, quod vulgo insertum. In aliis MSS. locum mutat.

Hæc ubi dixit, paululum commoratus, signa canere iubet, atque instructos ordines in locum æquum deducit: dein, remotis omnium equis, quo militibus exæquato periculo, animus amplior esset, ipse pedes exercitum, pro loco atque copiis, instruit. Nam, uti planities erat inter sinistros 1) montes, et ab dextra 2) rupis aspera, octo cohortes in fronte constituit; reliqua signa in subsidio artius collocat. Ab his centuriones omnes, 3) electos, et 4) evocatos, præterea ex gregariis militibus optimum quemque armatum in primam aciem subducit. C. Manlium in dextra, Fæfulanum quemdam in sinistra parte curare iubet; ipse cum libertis et colonis 5) propter Aquilam assistit, quam bello Cimbrico C. Marius in exercitu habuisse dicebatur. At ex altera parte C. Antonius, pedibus æger, quod prælio adesse nequibat, M. Petreio legato exercitum permittit. Ille cohortes veteranas, quas tumulti causa conscripserat, in fronte; post eas

1) h. est. a sinistra parte sitos.

2) Codd. alii ruce alii rupes; hoc vulgatus et Grut. placet; illud, quod et est in Aldina, præfert Cortius, quamvis malit rupem asperam, Nobis neutrum probatur. hinc lenius corrigimus, ut apte dicatur inter montes et aspera rupis.

3) Alii lectos, al. omittunt; alii electos, quod verum. Electi erant legionis caput, prima cohors, quæ aquilam suscipiebat, et in prima acie locabatur. cf. Veget. II, 6. et Tac. h. l. 61. Catilinæ erant duæ legiones.

4) Evocati h. l. sunt, qui emeritis stipendiis rursus ad militiam evocantur.

5) Olim Syllæ militibus; qui ipsi quasi cohors prætoriae assisterent.

ceterum exercitum in subsidiis locat. ipse equo circumiens, unumquemque nominans appellat, hortatur, rogat, uti meminerint, se contra latrones inermos pro patria, pro liberis, pro aris atque focis suis 1) cernere. Homo militaris, quod amplius annos triginta tribunus, aut praefectus, aut legatus, aut praetor cum magna gloria 2) fuerat, plerisque ipsos factaque eorum fortia noverat, ea commemorando militum animos accendebat. Sed ubi rebus omnibus exploratis, Petreius signum dat; cohortes paulatim incedere iubet. idem facit hostium exercitus. Postquam eo ventum, unde a ferentariis 3) praelium committi posset, maximo clamore cum infestis signis concurrunt: pila omittunt; gladiis res geritur. veterani, pristinae virtutis memores, cominus acriter instare, illi haud timidi resistunt. maxuma vi certatur. Interea Catilina cum expeditis in prima acie versari, laborantibus succurrere, integros pro faucibus arcessere: omnia providere: multum ipse pugnare, saepe hostem ferire. strenui militis, et boni imperatoris officia simul exsequebatur. Petreius ubi videt Catilinam contra, ac ratus erat, magna vi tendere; cohortem praetoriam in medios hostes inducit, eos perturbatos, atque alios alibi resistentes interficit: deinde utrimque ex lateribus 5) ceteros

1) Vulg. certare.

2) Vulg. inserunt in exercitu, quas voces Cort. ut glossam delet, neque obvias primitus in cod. Guelf. 12.

3) Milites levis armaturae, qui praelii initium facere solebant, pilis atque missilibus pugnantes.

4) Cort. delet ceteros.

aggreditur. Manlius et Fæfulanus in primis pugnantes cadunt. Postquam fuffas copias, feque cum paucis relictum videt Catilina, memor generis atque priſtinæ dignitatis, in confertiffimos hoſtes incurrit, ibique pugnans confoditur. Sed confecto prælio, tum ⁶¹ vero cerneret, quanta audacia quantaque animi vis fuiſſet in exercitu Catilinæ. Nam fere quem quiſque 1) pugnando locum ceperat, eum, amiſſa anima, corpore tegebat. Pauci autem, quos 2) medios cohors prætoria deſecerat, paulo diverſius, ſed omnes tamen adverſis vulneribus conciderant. Catilina vero longe a ſuis, inter hoſtium cadavera repertus eſt; paululum etiam ſpirans ferociamque animi, quam habuerat vivus, in voltu retinens. Poſtremo ex omni copia neque in prælio, neque in fuga, quiſquam civis ingenuus captus. ita cuncti ſuæ hoſtiumque vitæ iuxta pepercerant. Neque tamen exercitus populi Romani lætam aut incruentam victoriam adeptus. nam ſtrenuiſſimus quiſque aut occiderat in prælio, aut graviter vulneratus diſceſſerat. Multi autem, qui de caſtris viſundi, aut ſpoliandi gratia proceſſerant, volventes hoſtilia cadavera, amicum alii, pars hoſpitem aut cognatum reperiebant. fuere item, qui inimicos ſuos cognoſcerent. Ita varie per omnem exercitum lætitia, mœror; luctus atque gaudia agitabantur.

1) Vulg. vivus pugn.

2) Cort. fruſtra delens medios nugatur.

BELLUM
IUGURTHINUM.

BELLUM

MUNITIONUM.

S A L L U S T I I
I U G U R T H A.

Falso queritur de natura sua genus humanum, quod imbecilla atque ævi brevis 1) forte, potius quam virtute regatur. Nam contra, reputando, neque maius aliud, neque præstabilius invenias; magisque naturæ industriam hominum, quam vim aut tempus deesse. Sed dux atque imperator vitæ mortalium animos qui, ubi ad gloriam virtutis via grassatur, abunde pollens potensque et clarus est, neque 2) fortunæ eget: quippe 3) probitatem, industriam, alias artes, bonas, neque dare neque eripere 4) cuiquam potest. Sin, captus pravis cupidinibus, ad inertiam et voluptates corporis pessum datus, est 5) pernicioosa lubi-

- 1) Male alii forte.
- 2) Al. fortuna.
- 3) Vocem quæ, vulg. insertam, auctoritate codd. Cort. delevit.
- 4) Corte frustra delet cuiquam,
- 5) Vulgo male hæc distinguuntur. Inde turbæ et nugæ.

dine paulisper usus: ubi per seccordiam vires, tempus, ingenium defluxere; naturæ infirmitas accusatur: suam quisque culpam auctores ad negotia transferunt. Quodsi hominibus bonarum rerum tanta cura esset, quanto studio aliena ac nihil profutura, multumque etiam periculosa, petunt: neque regerentur magis, quam regerent casus; et eo magnitudinis procederent, ubi pro mortalibus gloria æterni fierent.

2 Nam uti genus hominum compositum ex anima et corpore: ita res cunctæ studiaque omnia nostra, corpus alia, alia animi naturam sequuntur. Igitur præclara facies, magnæ divitiæ, ad hoc vis corporis, alia huiuscemodi omnia brevi dilabuntur: at ingenii egregia facinora, sicuti anima, immortalia sunt. Postremo corporis et fortunæ bonorum, uti initium, 1) finis est; omniaque orta occidunt, et aucta senescunt: animus incorruptus, æternus, rector humani generis, agit atque habet cuncta, neque ipse habetur. Quo magis pravitas eorum admiranda est, qui, dediti corporis gaudiis, per luxum atque ignaviam ætatem agunt; ceterum ingenium, quo neque melius, neque amplius aliud in natura mortalium est, incultu atque seccordia torpescere sinunt: quum præsertim tam multæ variæque sint artes animi, quibus summa

3 claritudo paratur. Verum ex his magistratus et imperia, postremo omnis cura rerum publicarum, minime mihi hac tempestate cupiunda videntur: quoniam neque virtuti honos datur; neque illi, quibus per fraudem ius fuit 2), tuti, aut eo magis honesti

1) Vulg. inseritur sic, quod in duobus Codd. ap. Cort. abest

2) L. honos fuit.

sunt. Nam vi quidem regere patriam aut parentes, 1) quamquam et possis, et delicta corrigas, tamen importunum est: quum præsertim omnes rerum mutationes cædem, fugam, aliaque hostilia portendant: frustra autem niti, neque aliud 2) se fatigando, nisi odium quærere, extremæ dementiæ est: nisi forte quem inhonesta et perniciofa lubido tenet, potentiæ paucorum decus atque libertatem suam gratificari. Ceterum ex aliis negotiis, quæ ingenio exercentur, 4 in primis magno usui est memoria rerum gestarum: cuius de virtute quia multi dixerunt, prætereundum puto; simul, ne per insolentiam quis existimet semet, studium 3) meum laudando, extollere. Atque ego credo fore, qui, quia decrevi procul a republica ætatem agere, tanto tamque utili labori meo nomen inertiae imponant: certe, quibus maxuma industria videtur, salutare plebem, et conviviis gratiam quærere. Qui si reputaverint, et quibus ego temporibus magistratus adeptus sum, et quales viri iidem assequi nequiverint, et postea quæ genera hominum in Senatum pervenerint; profecto existimabunt, me magis merito, quam ignavia, iudicium animi mutavisse, maiusque commodum ex otio meo, quam ex aliorum negotiis, reipublicæ venturum. nam sæpe audivi, Q. Maximum, P. Scipionem, præterea civitatis nostræ præclaros viros, solitos ita dicere, *cum maiorum imagines intuerentur, vehementissime sibi animum ad*

1) s. obedientes, quos vulgo subditos vocant.

2) Cort. omittit se.

3) M eum Cort. auctoritate MS. Struv. ubi locum mutat, te Guelf. 6. et 12. delet.

virtutem accendi. Scilicet non ceram illam, neque figuram tantam vim in sese habere; sed memoria rerum gestarum eam flammam egregiis viris in pectore crescere, neque prius sedari, quam virtus eorum famam atque gloriam adaequaverit. At contra, quis est omnium his moribus, quin divitiis et sumtibus, non probitate, neque industria cum maioribus suis contendat? etiam homines novi, qui antea per virtutem soliti erant nobilitatem antevenire, furtim et per latrocinia 1) ad imperia et honores nituntur, proinde quasi praetura et consulatus, atque alia omnia huiusmodi per se ipsa clara, magnifica sint, ac non perinde habeantur, ut eorum, qui sustinent, virtus est. Verum ego liberius altiusque processi, dum me civitatis morum piget tædetque. nunc ad inceptum redeo.

5 Bellum scripturus sum, quod populus Romanus cum Iugurtha, rege Numidarum, gessit; primum quia magnum et atrox variaque victoria fuit, dein quia primum superbiae nobilitatis obviam itum est. quæ contentio divina et humana cuncta permiscuit; eoque recordiæ processit, uti studiis civilibus 2) bellum atque vastitas Italiae finem faceret. Sed priusquam huiusmodi rei initium expedio, pauca supra repetam; quo ad cognoscendum omnia illustria magis magisque in aperto sint. Bello Punico secundo, quo

1) Vulgo h. l. infarta legas, quæ Codd. Remens. i. non agnoscit et a glossa cum Cortio censemus: potius quam bonis artibus. Quis enim non videt, sqq. τω per virtutem opponi?

2) Factionum dissidiis.

dux Carthaginiensium Hannibal post magnitudinem nominis Romani, Italiae opes maxime attriverat, Masinissa rex Numidarum, in 1) amicitiam receptus a P. Scipione, cui postea Africano cognomen ex virtute fuit, multa et praecleara rei militaris facinora fecerat. ob quae, victis Carthaginiensibus et capto Syphace, cuius in Africa magnum atque late imperium valuit, populus Romanus, quascumque urbes et agros manu ceperat, regi dono dedit. Igitur amicitia Masinissae bona atque honesta nobis permansit: 2) imperii vitaeque eius finis idem fuit 3). Dein Micipsa filius regnum solus obtinuit, Masianabale et Gulussa fratribus morbo absumtis. Is Adherbalem et Hiempsalem ex sese genuit; Iugurthamque, Masianabilis fratris 4) filium, quem Masinissa, quod ortus ex concubina erat, privatum reliquerat, eodem cultu 5), quo liberos suos, domi habuit. Qui ubi 6

1) Multi codd. amicitia.

2) Vulg. inserunt sed, quod Curt. auctorit. Guelph. 3. delevit.

3) Masinissa postquam obierat. (anno vitae XCVII, cf. Eutrop. IV, 11), imperium eius primum inter filios tres divisum est; dein inter eius nepotes, Micipsae ducis filios, et Iugurtham tripartitum esse oportuit, vid. c. 11 et 12; sed mox inter Adherb. et Iug. bipartitum est, c. 16. tandem omnia praedae cessere Iugurthae. Dehinc bella, tandem agri, quos olim Masinissa dono habuerat, Africae provinciae Rom. adiecti.

4) Scil. Adherbalis et Hiempsalis.

5) Omnem educationem, victum et amictum comprehendit.

decrevit ; donatum atque laudatum magnifice pro concione Iugurtham in prætorium 1) abduxit : ibique secreto monuit, *uti, potius publice quam privatim, amicitiam populi R. coleret, 2) nec quibus largiri insuesceret: periculose. a paucis emi, quod multorum 3) esset. si permanere vellet in suis artibus, ultra illi et gloriam et regnum ventura; sin properantius pergeret, 9) suamet ipsum pecunia præcipi: em casurum.* Sic loquutus, cum literis, quas Micipsæ redderet, dimisit earum sententia hæc erat: *Iugurthæ ~~est~~ bello Numantino longe maxuma virtus fuit: quam rem tibi 4) certe scio gaudio esse. nobis ob merita carus est: uti idem Senatui sit et populo Romano; summa ope nitimur. Tibi quidem pro nostra amicitia gratulor. en habes virum dignum te atque avo suo Masinissa.* Igitur rex, ubi, quæ fama acceperat, ex litteris imperatoris ita esse cognovit, cum virtute viri, tum gratia permotus, flexit animum suum, et Iugurtham beneficiis vincere aggressus est: statimque adoptavit, et testamento pariter cum filiis heredem instituit. Sed ipse paucos post annos, morbo atque ætate confectus, quum sibi finem vitæ adesse intelligeret, coram amicis et cognatis, item Adherbale et Hiempsale filiis, dicitur huiuscemodi verba cum Iugurtha habuisse:

10 *Parvum ego, Iugurtha, te, amisso patre, sine spe, sine opibus, in meum regnum accepi; existumans,*

1) Ita Grut. voluit ac dedit Cort. pro vulg. adduxit.

2) Al. Cod. neu.

3) Vulg. venturum.

4) Sic Grut. invenit in melioribus suis; vulg. certo.

non minus me tibi, quam 1) liberis, si genuissem, ob beneficia carum fore; neque ea res falsum me habuit. Nam ut alia magna et egregia 2) tua omittam, novissimo rediens Numantia meque regnumque meum gloria honoravisti: tua virtute nobis Romanos ex amicis amicissimos fecisti: in Hispania nomen familiae renovatum 3): postremo, quod difficillimum inter mortales, gloria invidiam vicisti. Nunc, quoniam mihi natura vitae finem facit, per hanc dextram, per regni 4) fidem moneo obtestorque, uti hos, qui tibi genere propinqui, beneficio meo fratres sunt, caros habeas: neu malis alienos adiungere, quam sanguine coniunctos retinere. Non exercitus, neque thesauri praesidia regni sunt; verum amici, quos neque armis cogere, neque auro parare queas: officio et fide pariuntur. Quis autem amicior, quam frater fratri? aut quem alienum fidum invenies, si tuis hostis fueris? Equidem ego vobis regnum trado firmum, si boni eritis; sin mali, imbecillum. Nam concordia parvae res crescunt, discordia maxumae dilabuntur. Ceterum ante hos te, Iugurtha, qui aetate et sapientia prior es, ne aliter quid eveniat, providere decet. Nam in omni certamine, qui opulentior est, etiam si accipit iniuriam, quia plus potest, facere videtur. Vos autem,

F 2

- 1) Putschius, Ursinus, Crispinus etc. male omitunt liberis.
- 2) Vulg. addunt, facinora, al. facta. utrumque glossa videtur.
- 3) Ipse enim Masin. multa, priusquam ad Rom. transisset, in Hisp. praclare gesserat.
- 4) Per fidem, quam, in regnum acceptus, debes.

Adherbal et Hiempsal, colite, observate talem hunc virum, imitamini virtutem, et enitimini, ne ego meliores liberos sumfisse videar, quam genuisse.

11 Ad ea Iugurtha, tametsi regem ficta loquutum intelligebat, et ipse longe aliter animo agitabat; tamen pro tempore benigne respondit. Micipsa paucis diebus moritur. Postquam illi, more regio, iusta magnifice fecerant reguli 1), in unum convenere, uti inter se de cunctis negotiis disceptarent. Sed Hiempsal, qui minumus ex illis, natura ferox, etiam antea ignobilitatem Iugurthæ, 2) quia materno genere impar erat, despiciens, dextera Adherbalem assedit: ne medius ex tribus, quod apud Numidas honori ducitur, Iugurtha foret. Dein tamen, uti ætati concederet, fatigatus a fratre, vix in partem alteram transductus est. Ibi quum multa de administrando imperio differerent, Iugurtha inter alias res iacit, oportere quinquennii consulta omnia et decreta rescindi: nam per ea tempora confectum annis Micipsam parum animo valuisse. Tum idem Hiempsal placere sibi, respondit: nam ipsum 3) illum tribus his proximis annis adoptione in regnum pervenisse.

1) Iugurtha, Adherb. et Hiempsal.

2) Curtius verba quia materno genere impar erat. ex cap. 108. huc ingesta, eoque expungenda putat; quod non probamus; et habent ea omnes Codd.

3) Sic Aldina, Carrio, Ciaccon Crisp. etc. Codd. mire variant; et Grut. et Wallius his eiciunt; Curtius damnat annis. Nobis illum eliminandum videtur. Sunt enim Codd. qui legant illis tribus pr. s. illis his tr. a. Sic mallems nam ipsam tribus proximis adopt. i. t. p.

quod verbum in pectus Iugurthæ altius, quam quisquam ratus, descendit. Itaque ex eo tempore irâ et metu anxius moliri, parare atque ea modo 1) animo habere, quibus Hiempsal per dolum caperetur, quæ ubi tardius procedunt, neque lenitur animus ferox; statuit quovis modo inceptum perficere. Pri-¹²mo conventu, quem ab regulis factum supra memoravi, propter dissensionem 2) placuerat, dividi thesauros, finesque imperii singulis constitui. Itaque tempus ad utramque rem decernitur, sed maturius ad pecuniam distribuendam. Reguli interea in loca propinqua thesauris, alius alio, concessere. Sed Hiempsal in oppido Thirmida forte eius domo utebatur, qui proximus lictor Iugurthæ, carus acceptusque 3) ei semper fuerat. quem ille casu ministrum oblatum promissis onerat 4) impellitque, uti tamquam suam visens domum eat, portarum claves adulterinas pareret: nam veræ ad Hiempsalem referebantur. ceterum, ubi res postularet, se ipsum cum magna manu venturum. Numida mandata brevi confecit: atque, ut doctus erat, noctu Iugurthæ milites introducit. Qui postquam in ædes irripuere, diversi regem quærere; dormientes alios, alios occurrentes interficere; scrutari loca abdita, clausa effringere; strepitu et

1) Sic multi codd. uterque Grut. et Corte. al. cum a. vel in a.

2) s. ne esset dissensionis locus.

3) Corte. abigit et unius cod. auctoritate. Nos ei, inter Hiempsali, retinendum censemus. Sic adest ratio, cur eius domo usus sit. Proximus vero lictor est, qui proximo præcedit, (uti more Rom. Consulëm) regem, eoque primus.

4) Corte. præter codd. eiicit impellitque ut glossam.

tumultu omnia miscere: quum Hiempsal interim reperitur, occultans sese tugurio mulieris ancillæ 1), quo initio pavidus et ignarus loci profugerat. Numidæ caput eius, uti iussi erant, ad Iugurtham re-
 13 ferunt. Ceterum fama tanti facinoris per omnem Africam brevi divulgantur; Adherbalem omnesque, qui sub imperio Micipsæ fuerant, metus invadit. in duas partes discedunt 2): plures Adherbalem sequuntur, sed illum alterum bello meliores. Igitur Iugurtha, quam maximas potest, copias armat: urbes partim vi, alias voluntate imperio suo adiungit: omni Numidiæ imperare parat. Adherbal tametsi Romam legatos miserat, qui Senatam docerent de cæde fratris et fortunis suis; tamen fretus multitudine militum, parabat armis contendere. Sed ubi res ad certamen venit, victus 3) ex prælio profugit in provinciam, ac deinde Romam contendit. Tum Iugurtha paratis consiliis 4), in otio facinus suum cum animo reputans, timere populum Romanum, neque

1) Sic noster sæpe homo adolescens; Terent. Phorm. II, 3, 62. homo servus ibid. V, 3, 11. adolescens mulier et Plaut. Stich. III, 1, 37. et alibi homo servulus. Ac veteribus ancillus, a, dicebatur (uti famulus, pedisequus) adiective. cf. Festum ap. Gesn. in thes. ancilla et anculus.

2) Numidæ, quod hic vulg. addunt, tamquam glossam expunxit Cort. fide nonnullor. codd.

3) Al. ex omittunt. Nil hic redundans. ex prælio iungendum τω prof. non τω victus.

4) Omnes edd. præter Cort. hic inserta habent e codd. verba; postquam omni Numidia potiebatur. Sed relinenda videbitur glossa cuius sapientius legenti.

adversus iram eius, usquam, nisi in avaritia nobilitatis et pecunia sua, spem habere. Itaque paucis diebus cum auro et argento multo Romam 1) legatos mittit, quis praecipit, uti primum veteres amicos muneribus expleant; deinde novos acquirant; postremo 2) quaecunque possint, largiundo parere nec cunctentur. Sed ubi Romam legati venere, et, ex praeepto Regis, hospitibus aliisque, quorum ea tempestate 3) in Senatu auctoritas pollebat, magna 4) munera misere; tanta commutatio incessit, uti ex maxuma invidia in gratiam et favorem nobilitatis Iugurtha veniret. quorum pars spe, alii praemio induci, singulos ex Senatu ambiundo, nitebantur, ne gravius in eum consuleretur. Igitur, legati ubi satis confidunt, die constituto Senatus utrisque datur. Tum Adherbalem hoc modo loquutum accepimus.

Patres conscripti. Micipsa pater meus moriens 14 praecipit, uti 5) regnum, Numidia tantummodo procuratione existimarem meum; ceterum ius et imperium penes vos esse; simul eniterer, domi militiaeque quam maximo usui esse populo Romano; vos mihi cognatorum, vos in affinium locum ducirem. si ea

1) Cort. frustra abiecit legatos cf. lin. 5.

2) Ab Aldina omnes ad Cortium usque quae cumque. Nostri Cortius dedit ex melioribus suis, quod neutrum elegantius et in universum magis, etiam de hominibus, usurpatur.

3) Contra eodd. et nulla propabili ratione Cort. abiecit in senatu.

4) F frustra hanc vocem delet Cort.

5) Sic Cortius. Alii omnes regni Num. tant. procurationem exist. meam.

fecissem, in vestra amicitia exercitum, divitias, munimenta regni 1) me habere. Quae 2) quum agitarer; Iugurtha, homo omnium, quos terra sustinet, sceleratissimus, contempto imperio vestro, Masinissae me nepotem, et iam ab stirpe socium et amicum 3) populo Romano, regno fortunisque omnibus expulit. Atque ego, Patres conscripti, quoniam eo miseriarum venturus eram, vellem, potius ob mea, quam ob 4) maiorum beneficia posse auxilium petere; ac maxime 5) deberi mihi 6) a populo Romano, quibus non egerem; secundum 7) ea si desideranda erant, uti debitis, uterer. sed quoniam parum tuta per se ipsa probitas, neque mihi in manu fuit 8), Iugurtha qualis foret; ad vos confugi, Patres conscripti, quibus, quod 9) miserrimum, cogor prius oneri, quam usui esse. Ceteri reges, aut bello victi in amicitiam

- 1) Sic duo codd. app. Cort. qui frustra omittit me. Vulg. me habiturum, quod sit pro glossa cf. supra pag. 51.
- 2) Vulgo l. ante l. post quum. addit praecipua parentis mei. Grutero volente et probante Cortio in exilium mittimus glossam.
- 3) Sic MSS. Vulg. populi Rom.
- 4) Sic Cort. bene recidit vulg. maiorum meorum b. posse ne a vobis auxil. petere, cuius rationes vid. apud ipsum.
- 5) Int. vellem.
- 6) Cort. omittit beneficiis, quod est in vulg.
- 7) s. secundo loco int. quibus. Sic Cic. VII, 10. extr. maxime equidem vellem; ut secundo autem loco, ne etc.
- 8) In potestate mea non fuit, per me non stetit.
- 9) Vulg. mihi mihi est.

a vobis recepti, aut in suis dubiis rebus societatem vestram appetiverunt. familia nostra cum populo R. bello Carthaginensi amicitiam instituit, quo tempore magis fides eius, quam fortuna petenda erat. Quorum progeniem vos, Patres conscripti, nolite pati 1) frustra a vobis auxilium petere: Si ad impetrandum 2) nihil causae haberem, praeter miserandam fortunam; quod paulo ante Rex, genere fama atque copiis potens, nunc deformatus aerumnis, inops, alienas opes expecto 3): tamen erat maiestatis Romani populi, prohibere iniuriam, neque 4) cuiusquam regnum per scelus cresceret. Verum ego his finibus eiectus sum, quos maioribus meis populus Romanus dedit: unde pater et avus una vobiscum expulere, Syphacem et Carthaginenses. Vestra beneficia 5) erepta sunt, Patres conscripti: vos in mea iniuria despecti estis. Eheu me miserum! Huccine, Micipsa pater, beneficia evasere, uti quem tu parem cum liberis, regni que participem fecisti, is potissimum stirpis tuae extinctior sit? Numquamne ergo familia nostra quieta erit? Semperne in sanguine, fero, fuga versabimur? Dum Carthaginenses incolumes fuere, iure 6) omnia saeva patiebamur, hostes ab latere vos amici procul: spes

1) Quae vulgo addunt: me nepotem Masinissae, praeventibus Grut. Bongars. ac Putschio Cortius delevit, tamquam e superioribus huc accita.

2) Scil. auxilium.

3) h. e. circumspicio et quaero sollicite.

4) h. e. et, ne cresceret. Sic autem Cortius restituit pro vulg. neque pati, - crescere.

5) Vulgo ingerunt mihi.

6) Iure necessitatis; h. l. belli.

omnis in armis erat. Postquam illa pestis eiecta, læti pacem agitabamus: quippe quis hostis nullus, nisi forte quem iussissetis. Ecce autem ex improvise Iugurtha, intoleranda audacia, scelere atque superbia sese efferens, fratre meo, atque eodem propinquo suo interfecto, primum regnum ejus sceleris sui prædam fecit: post, ubi me iisdem dolis nequit capere, nihil minus, quam vim aut bellum, expectantem in imperio vestro 1) sicuti videtis, extorrem patria, domo, inopem et coopertum miseris effecit, ut ubivis tutius, quam in meo regno essem. Ego sic existumabam, Patres conscripti, ut prædicantem audiveram patrem meum, qui vestram amicitiam 2) colerent, eos multum laborem suscipere; ceterum ex omnibus maxime tutos esse. Quod in familia nostra fuit, præstitit uti in omnibus bellis vobis adesset 3): nos uti per otium tuti simus, in manu vestra est, Patres conscripti. Pater nos duos fratres reliquit: tertium, Iugurtham, beneficiis suis ratus nobis coniunctum fore. alter eorum necatus, alterius ipse ego manus impias vix effugi. Quid agam? quo potissimum infelix accedam? Generis præsidia omnia extincta sunt: pater, uti necesse erat, naturæ concessit; fratri, quem minime decuit, propinquus per scelus, vitam eripuit. affines, amicos, propinquos ceteros, alium alia clades oppressit: capti ab Iugurtha, pars in cru-

1) Regno sc. Numidiæ, vestro.

2) Vulg. inserit diligenter.

3) Verbum refertur ad nomen collect. Vulg. adesset.

4) Refertur ad propinquus sc. Iugurtha; sic. infra: unde (a quo) minime decuit, vita erepta est.

oem acti, pars bestiis objecti; pauci, quibus relicta anima, clausi in tenobris, cum moerore et luctu, morte graviolem vitam exigunt. Si omnia, quae aut amisi aut ex necessariis 1) adversa facta sunt, incolumia manerent; tamen, si quid ex improvise accidisset, vos implorarem, Patres conscripti, quibus, pro magnitudine imperii, ius et iniurias omnes curae esse decet. Nunc vero, exul patria, domo, solus et omnium honestarum rerum, egens, quo accedam, aut quos appellem? nationesne, an reges, qui omnes familiae nostrae ob vestram amicitiam infesti sunt? an quoquam adire licet, ubi non maiorum meorum hostilia monumenta plurima sint? aut quisquam nostri misereri potest, qui aliquando vobis hostis fuit? Postremo Masinissa nos ita instituit, Patres conscripti, ne quem coleremus, nisi populum Romanum; ne societates, ne foedera nova acciperemus: abunde magna praesidia nobis in vestra amicitia fore: si huic imperio fortuna mutaretur, una nobis occidendum esse, Virtute ac dis volentibus magni estis et opulenti, omnia secunda et obedientia sunt; quo facilius sociorum iniurias curare licet. Tantum illud vereor, ne quos privata amicitia Iugurthae, parum 2) cognita, transversos agat: quos ego audio maxima ope niti

1) Ex necess. scil. qui morte affecti, aut morte graviolem vitam patiuntur. Quae necessariis et propinquis accidunt, ea et nobis adversa putamus. Adversa h. l. opponuntur incolumibus. a quo vero sensu plane aberravit Curtius putans necessariis neutrum esse et opponi adversa.

2) Gr ut. mavult cogniti; quod certe plavius. Sed Codd. non agnoscunt.

ambire, fatigare vos singulos, ne quid de absente, incognita causa, statuatis: fingere me verba; fugam simulare, cui licuerit in regno manere. Quod utinam illum; cuius impio faoinore in has miseras proiectus sum, eadem haec simulantem videam! et aliquando aut apud vos, aut apud Deos immortales rerum humanarum cura oriatur! 1) ne ille, qui nunc sceleribus suis ferox atque praeclarus est, omnibus malis excruciat, impietatis in parentem nostrum, fratris mei necis, mearumque miseriarum graves poenas reddet. Iam iam frater animo meo carissime, quamquam 2) tibi imaturo, et unde minime decuit, vita erepta est: tamen laetandum magis, quam dolendum puto casum tuum. non enim regnum, sed fugam, exilium, egestatem et omnes has, quae me premunt, aerumnas cum anima simul amisisti. At ego infelix, in tanta mala praecipiturus ex patrio regno, rerum humanarum spectaculum praebeo: incertus quid agam, tuasne iniurias persequar, ipse auxili egens, an regno consulam 3), cuius vitae necisque potestas ex opibus alienis pendet 4)? Utinam

1) Vulgo, ut ille reddat. Sed Grut. ex Codd. Naz. Zar. restituit ne (næ); et Corte correxit in reddet cf. Tac. I, 3. extra.

2) Corte elegantiam quaerens omittit tibi cui tamen respondet unde s. a. quo.

3) h. e. an, iniuriis concedendo, paci consulam? Sed iniuria lata invitat alteram.

4) h. e. cui incolumitas non speranda nisi a Rom. potenti auxilio, et mors a Iugurthae vi timenda est. Cortius sensum relinquens, in verbiq. resurgendis operam perdit.

censebant, sed ex omnibus maxime Aemilius Scaurus, homo nobilis, impiger, factiosus 1), avidus potentiae, honoris, divitiarum; ceterum vitia sua callide occultans. Is postquam videt Regis largitionem famosam impudentemque; veritus, quod in tali re solet, ne polluta licentia invidiam 2) accenderet, 16 animum a consueta lubricitate continuit. Vicit tamen in Senatu pars illa, qui vero pretium aut gratiam anteferebant. Decretum fit, *uti decem legati regnum quod Micipsa obtinuerat, inter Iugurtham et Adherbalem dividerent*. Cuius legationis princeps fuit L. Opimius: homo clarus, et tum in Senatu potens; quia consul, C. Gracho et M. Fulvio Flacco interfectis, acerrime victoriam nobilitatis in plebem exercuerat. eum Iugurtha tametsi Romae 3) in inimicis habuerat, tamen 4) accuratissime recepit: dando et 5) pollicitando perfecit, uti famae, fidei, postremo omnibus suis rebus commodum Regis anteferret. reliquos legatos eadem via aggressus, plerosque capit: paucis carior fides, quam pecunia fuit. In divisione, quae pars Numidiae Mauretanium attingit, agro virisque opulentior, Iugurthae traditur: illam alteram

1) s. audax.

2) Scil. plebis, si videret, pecuniae postponi ius fasque.

3) Inimicum ex cod. Pal. 7. et priscis edd. Gronov. laudatis, confirmat. Corte, nec tamen recipit pro vulg. in amicis. Sed opt. cod. Commelin. habet in inimicis; quod placeat.

4) Vulg. praeter MSS. accuratissime.

5) Ita Cortius. Al. pollicendo multa; quod interpretamentum videtur.

specie, quam usu, potiore, quæ portuosior et ædificiis magis exornata erat, Adherbal possedit. Res 17 postulare videtur Africæ situm paucis exponere, et eas gentes, quibuscum nobis bellum; aut amicitia fuit, attingere. Sed quæ loca et nationes, ob calorem aut asperitatem, item solitudines, minus frequentata sunt, de iis haud facile compertum narrauerim: cetera quam paucissimis absolvam.

In divisione orbis terræ plerique 1) in partem tertiam Africam posuere: pauci tantummodo Asiam et Europam esse; sed Africam in Europa. Ea fines habet ab Occidente fretum nostri maris 2) et Oceani; ab ortu Solis declivem latitudinem; quem locum *Catabathmon* incolæ appellant 3). Mare sævum, im-

1) Vulg. in parte tertia. Sed nostrum habet Codex. Com. melin. optimus; sex alii Cortiani, et Augustin. de C. D. c. 17. Exponimus autem: ut pars tertia esset, Africam posuere. Ponere autem h. l. vim statuendi, discernendi habet. ut dicitur Ponunt philosophi; sic h. l. scriptores, geographi. Verba autem ponere, statuere, locare, reponere, instituire, collocare cum præp. in, regunt et sextum; et quantum casum. quod uti satis notum, ita qui exempla desideret, adeat Gesn. thes. his verbis. Planius forsitan dictum fuerit plerique partem tertiam Afr. posuere: pauci Asiam et Eur. sed etc.

2) s. mediterranei, quod Italiam alluit.

3) Pomp. Mela L. I. c. 8. Catabathmos vallia (de vexa in Aegyptum finit Africam). Ex nostro infra c. 19, et Strabone L. XVII intelligas, Catabathmum magnum habitum fuisse terminum, quo Africa dividebatur ab Aegypto et adiecta Marmarica. Catabathmos parvus dividebat Aegyptum a Marmarica. Sed obs. de his Cellar. Not. O. L. IV. p. 1. sq. et c. I. de Aegypto.

portuosum: ager frugum fertilis, bonus pecori; arbori infecundus: cælo terraque penuria aquarum 1). Genus hominum salubri corpore, velox, patiens laborum. plerosque senectus dissolvit, nisi qui ferro aut bestiis interiere, nam morbus haud sæpe quemquam superat. Ad hoc malefici generis plurima animalia. Sed qui mortales initio Africam habuerint, quique postea accesserint, aut quomodo inter se permixti sint; quamquam ab ea fama, quæ plerosque obtinet, diversum est: tamen, uti ex libris Punicis, qui Regis Hiempsalis dicebantur, interpretatum nobis est, utique 2) rem sese habere cultores eius terræ putant, quam paucissimis dicam. ceterum fides eius rei penes auctores erit. Africam initio habuere Gætuli et Libyes, asperi, inculti; quis cibus erat caro ferina atque humi pabulum, uti pecoribus. Hi neque moribus, neque lege, neque imperio cuiusquam regebantur: vagi, palantes, 3) qua nox coëgerat, sedes habebant. Sed postquam in Hispania Hercules, sicuti Afri putant 4), interiit; exercitus eius, compositus ex variis gentibus, amisso duce, ac passim multis, sibi quisque 5), imperium petentibus, brevi di-

1) Ita et Curt. IV, 7, n. 6. terra cæloque aquarum penuria est.

2) et uti.

3) Sic. et Ald. Al. quas; falso.

4) Scil. noster censet, quod et Livius Virgiliusque habent, Herculem incolumem ex Hisp. in Italiam venisse.

5) Contr. ex quibusque. Cortius edendo quique, quod pro quoque dictum sit; nugatur. Nostrum habent et MSS, et editi optimi.

dilabatur. Ex eo numero Medi, Persæ et Armenii, navibus in Africam transvecti, proximos nostro mari locos occupavere. sed Persæ intra Oceanum 1) magis: iique alveos navium inversos pro tuguriis habuere; quia neque materia in agris, neque ab Hispanis emundi, aut mutandi copia erat; mare magnum et ignara lingua commercia prohibebant. Hi paulatim per connubia Gætulos 2) sibi miscuere: et quia sæpe tentantes agros, alia, deinde alia, loca petiverant, semet ipsi *Numidas* 3) appellavere. Ceterum adhuc ædificia Numidarum agrestium, quæ *mapalia* illi vocant, oblonga, incurvis lateribus tecta, quasi nāvium carinæ sunt. Medis autem et Armeniis accessere Libyes (nam hi propius mare Africum 4) agitabant; Gætuli sub sole magis, haud procul ab arduibus). hique 5) mature oppida habuere; nam freto divisi ab Hispania mutare res inter se instituerant, nomen eorum paulatim Libyes corrumpere, barbaram lingua *Mauros*, pro Medis, appellantes. Sed res Persarum brevi adolevit: ac postea, 6) nomine *Numidæ*

1) h. e. ad mare Atlanticum: quod mox dicit Mare magnum.

2) Sic Codd. Ald. et al. Vulg. secum. Cort. pro more utrumque respuit.

3) Sic Romani dicunt pro *Nomadas*. Plin. Hist. N. V. 3. *Numidæ* vero *Nomades* a permutandis pabulis: *mapalia* sua, id est domos, plaustris circumferentes. Etiam Græcis *νεπεειν* est pascere.

4) s. Mediterraneum, quod alias nostrum dixit.

5) Medi cum Arm. non, ut alii volunt, Libyes soli: quod vel ex sqq. nomen eorum etc. patere potuit.

6) Ita plerique Codd. et Cortius edidit; cum iam Aldina, Crispinus cett. dedissent *Numina* nomen. Sed

portuosum: ager frugum fertilis, bonus pecori, arbori infecundus: cælo terraque penuria aquarum 1). Genus hominum salubri corpore, velox, patiens laborum. plerosque senectus dissolvit, nisi qui ferro aut bestiis interiere, nam morbus haud sæpe quemquam superat. Ad hoc malefici generis plurima animalia. Sed qui mortales initio Africam habuerint, quique postea accesserint, aut quomodo inter se permixti sint; quamquam ab ea fama, quæ plerosque obtinet, diversum est: tamen, uti ex libris Punicis, qui Regis Hiempsalis dicebantur, interpretatum nobis est, utique 2) rem sese habere cultores eius terræ putant, quam paucissimis dicam. ceterum fides eius rei penes auctores erit. Africam initio habuere Gætuli et Libyes, asperi, inculti; quis cibus erat caro ferina atque humi pabulum, uti pecoribus. Hi neque moribus, neque lege, neque imperio cuiusquam regebantur: vagi, palantes, 3) qua nox coëgerat, sedes habebant. Sed postquam in Hispania Hercules, sicuti Afri putant 4), interiit; exercitus eius, compositus ex variis gentibus, amisso duce, ac passim multis, sibi quisque 5), imperium petentibus, brevi di-

1) Ita et Curt. IV; 7, n. 6. terra cæloque aquarum penuria est.

2) et uti.

3) Sic. et Ald. Al. quas; falso.

4) Scil. noster censet, quod et Livius Virgiliusque habent, Herculem incolumem ex Hisp. in Italiam venisse.

5) Contr. ex quibusque. Curtius edendo quique, quod pro quoque dictum sit, nugatur. Nostrum habent et MSS. et editi optimi

propter multitudinem a parentibus digressi, possidere ea loca, quæ proxume Carthaginem *Numidia* appellatur. dein utrique 1), alteris freti, finitimos armis aut metu sub imperium cogere, nomen gloriamque sibi addidere: magis hi, qui ad nostrum mare processerant; quia Libyes, quam Gætuli, minus bellicosi. denique ~~Africa~~ *Africa* pars inferior 2) pleraque ab Numidis, possessa est: victi omnes 3) in gentem nostramque imperantium concessere. Postea Phœnices, alii multitudinis domi minuendæ gratia, pars imperii cupidine, sollicitata plebe aliisque novarum rerum avidis, Hipponem, Hadrumetum, Leptim 4) aliasque urbes in ora maritimas condidere: hæque brevi multum auctæ, pars originibus præsidio, aliæ decori fuere. nam de Carthagine silere melius puto, quam parum dicere; quoniam alio properare tempus monet. Igitur ad Catabathmon 5), qui locus Aegyptum ab Africa dividit, secundo mari, prima Cyrene 6) est, colonia Thereon 7) ac deinceps duæ Syrtes, in-

in aliis l. nomine omissum, l. uti in editione Putschii *Nomo-Numidæ* quod ineptum est. Vult autem noster sub nomine *Numidarum* egressus esse Persas.

1) Scil. *Numidæ*, et agrestes illi, Gætulis affines, et qui ab his digressi ad mare processerant.

2) s. quæ est ad mare mediterr.

3) Scil. *Libyes*. 4) Int. parvam.

5) Int. *Numidiam* et *Catabathmon* maiorem; quæ ab *Ampsa-ga* fluvio ad *Cyrenaicam* est, alias *Africa* propria s. *Carthaginensis*.

6) Unde regio *Cyrenaica* dicta.

7) *Strabo* L. XVII, p. 575 *Cyrenen* vocat *Θηραιων κτισμα* coloniam *Theræon* s. *Theræorum*, qui *Laconiam* insulam *Theram* (supra *Cretam*) habebant.

terque eas Lēpis 1) : dein Philenon aræ, quem, Aegyptum versus, finem imperii habuere Carthaginienses : post aliæ Punicæ urbes. Cetera loca usque ad Mauretaniam Numidæ tenent : proxime Hispaniam Mauri sunt. super Numidiâ Gætulos accepimus partim in tuguriis, alios incultius vagos agitare; post eos Aethiopas esse : dein loca exusta solis ardoribus. Igitur bello Iugurthino pleraque ex Punicis oppida et fines Carthaginiensium, quos novissime habuerant, populus Romanus per magistratus administrabat : Gætulorum magna pars, et Numidia usque ad flumen Mulucham sub Iugurthâ erant : Mauris omnibus rex Bocchus imperitabat, præter nomen, cetera ignarus populi Romani ; itemque nobis neque bello, neque pace antea cognitus. De Africa et eius incolis ad necessitudinem rei satis dictum.

Postquam regno diviso, legati Africa discessere, 20 et Iugurtha contra timorem animi 2) præmia sceleris 3) adeptum sese videt; certum ratus, quod ex amicis apud Numantiam acceperat, omnia Romæ venalia esse; simul et illorum pollicitationibus accensus, quos paulo ante muneribus expleverat, in regnum Adherbalis animum intendit. ipse acer, bellicosus : ad is, quem petebat, quietus, imbellis, placido ingenio, oportunus iniuriæ 4), metuens magis quam metuendus. Igitur ex impro-

G 2

1) Magna.

2) h. e. contra quam timuerat

3) Præter impunitatem etiam dimidia pro tertia, eaque melior pars Numidiæ.

4) Passive sumitur; s. cui iniuria inferatur.

vifo fines eius cum magna manu invadit: multos mortales cum pecore atque alia præda capit, ædificia incendit, pleraque loca hostiliter cum equitatu accedit, dein cum omni multitudine in regnum suum convertit: existumans dolore permotum Adherbalem iniurias suas manu vindicaturum, eamque rem belli causam fore. At ille, quod neque se parem armis existumabat, et amicitia populi Romani magis quam Numidi fretus erat, legatos ad Iugurtham de iniuriis questum misit. qui tametsi contumeliosa dicta retulerant; prius tamen omnia pati decrevit, quam bellum summere, quia tentatum antea secus cesserat. Neque tamen eo magis cupido Iugurthæ minuebatur: quippe qui totum eius regnum animo iam invaserat. itaque non, ut antea, cum prædatoria manu, sed magno exercitu comparato bellum gerere cœpit; et aperte totius Numidiæ imperium petere. ceterum, qua pergebat, urbes, agros vastare, prædas agere; 21 suis animum, terrorem hostibus augere. Adherbal ubi intelligit, eo processum, uti regnum aut relinquendum esset, aut armis retinendum; necessario copias parat, et Iugurthæ obvius procedit. Interim haud longe a mari, prope Ciitam oppidum, utriusque confedit exercitus: et quia 1) diei extremum erat, prælium non inceptum. ubi plerumque noctis pro-

1) Cortius præter Codd. restituit die, ut antiquum genit. Vetusiores enim declinabant dies, die l. dii; cf. Gellius IX, 14 extr. quem locum infra ad c. 97 excitamus. Nollimus tamen a ratione grammatica discedere h. l. quod sic et ubique fide pro fidei, alia similiter scribenda fuissent. Verborum aucupes legant, quomodo velint.

cessit, obscuro etiam tum lumine, milites Iugurthini, signo dato, castra hostium invadunt; semisomnos partim, alios arma sumentes fugant funduntque. Adherbal cum paucis equitibus Cirtam 1) profugit: et ni multitudo togatorum 2) fuisset, quæ Numidas insequentes mœnibus prohibuit, uno die inter duos reges cœptum atque paratum bellum foret. Igitur Iugurtha oppidum circumfedit, vineis turribusque et machinis omnium generum expugnare aggreditur; maxime festinans tempus legatorum antecapere, quos ante prælium factum, Romam ab Adherbale missos, audiverat. Sed postquam Senatus de bello eorum accepit; tres adolescentes in Africam legantur, qui ambo Reges adeant, Senatus populique Romani verbis nuncient, *velle et censere, eos ab armis discedere: de controversiis suis iure potius quam bello disceptare: ita seque 3) illique 4) dignum fore.* Legati in Africam maturantes veniunt, eo magis, quod Romæ, dum proficisci parant, de prælio facto et oppugnatione Cirtæ audiabatur. sed is rumor clemens 5) erat. Quorum Iugurtha accepta oratione respondit: *Sibi neque maius quidquam, neque carius auctoritate Senati: ab adolescentia ita enisum, uti ab optimo quoque probaretur: virtute, non malitia P. Scipioni, summo viro, placuisse: ob easdem artes*

1) Regiam olim Syphacis; quo victo Masinissæ cessit.

2) s. Italicorum, qui negotiandi aut itineris causa multi erant in oppidis Africæ.

3) Scil. S. P. Q. R.

4) Regibus.

5) s. mitis, non nimis aspera nuntians.

ab Micipsa ; non penuria liberorum, in regnum adoptatum: ceterum quo plura bene atque strenue fecisset, eo animum suum iniuriam minus tolerare: Adherbalem dolis vitae suae insidiatum; quod ubi comperisset, sceleri obviam isse: populum Romanum neque recte, neque pro bono facturum, si ab jure gentium sese prohibuerint: postremo de omnibus rebus legatos Romam brevi missurum. Ita utrique 1) digrediuntur. Adherbalis appellandi copia non fuit. Jugurtha ubi eos Africa decessisse ratus est, neque, propter loci naturam, Cirtam armis expugnare potest, vallo atque fossa moenia circumdat, turres exstruit, easque praesidiis firmat: praeterea dies, noctes, aut per vim, aut dolis tentare: defensoribus moenium praemia modo, modo formidinem ostentare; suos hortando ad virtutem erigere: prorsus intentus cuncta parare. Adherbal ubi intelligit, omnes suas fortunas in extremo sitas, hostem infestum, auxilii spem nullam, penuria rerum necessarium bellum trahi non posse; ex his, qui una Cirtam profugerant, duo maxime impigros delegit, eos, multa pollicendo, ac miserando casum suum confirmat, uti per hostium munitiones noctu ad proximum mare, dein Romam pergerent. Numidae paucis diebus iussa efficiunt. literae Adherbalis in Senatu recitatae, quarum sententia haec fuit.

Non mea culpa saepe ad vos oratum mitto, Patres conscripti; sed vis Jugurthae subigit, quem tanta lubido extinguendi me invasit, uti neque vos, neque

1) Nempe Jugurtha et legati.

Deos immortales in animo habeat; sanguinem meum, quam omnia, malit. Itaque quintum iam mensem, socius et amicus populi Romani, armis obsessus teneor, neque mihi Micipsae patris 1) beneficia, neque vestra decreta auxiliantur. ferro, an fame acrius urgear, incertus sum. Plura de Iugurtha scribere, dehortatur fortuna mea: etiam antea expertus sum, parum fidei miseris esse. nisi tamen 2) intelligo, illum supra, quam ego sum, petere: neque simul amicitiam vestram, et regnum meum sperare: utrum gravius existimet, nemini occultum est. Nam initio occidit Hiempsalem fratrem meum: dein patrio regno me expulit. quae sane fuerint nostrae iniuriae, nihil ad vos. Verum nunc vestrum regnum armis tenet: me, quem imperatorem Numidis profuistis, clausum obsidet: legatorum verba quanti fecerit, pericula mea declarant. Quid reliquum, nisi vis vestra, quo 3) moveri possit? nam ego quidem vellem, et haec, quae scribo, et quae antea in Senatu questus sum, vana forent potius, quam miseria mea fidem verbis faceret. Sed quoniam ego natus sum, ut Iugurthae scelerum ostentui essem 4): non iam mortem, neque aerumnas, tantummodo inimici, imperium et cruciatus corporis deprecor. Regno Numidiae, quod vestrum est, uti lubet, consulite: me ex manibus impiis cripite, per

1) Vulg. addant mei, quod Grut. eiicit.

2) Nisi tamen correctioni inservit; quasi dicat: Interim vos moneo. Graviorem vero suspicionem et invidiam movebit.

3) Quo ad reliquum, non ad vis referendum.

4) Ut in me Iugurtha ostenderet scelera sua.

ab Micipsa ; ~~non~~ penuria liberorum, in regnum ad-
 optatum: ceterum quo plura bene atque strenue fe-
 cisset, eo animum suum iniuriam minus tolerare: Ad-
 herbalcm dolis vitae suae insidiatum; quod ubi com-
 perisset, sceleri obviam isse: populum Romanum ne-
 que recte, neque pro bono facturum, si ab jure gen-
 tium sese prohibuerint: postremo de omnibus rebus
 legatos Romam brevi missurum. Ita utrique 1) digre-
 23 diuntur. Adherbalis appellandi copia non fuit. Iu-
 gurtha ubi eos Africa decessisse ratus est, neque,
 propter loci naturam, Cirtam armis expugnare po-
 test, vallo atque fossa mœnia circumdat, turres ex-
 struit, easque præsiidiis firmat: præterea dies, noc-
 tes, aut per vim, aut dolis tentare: defensoribus
 mœnium præmia modo, modo formidinem ostenta-
 re; suos hortando ad virtutem erigere: prorsus in-
 tentus cuncta parare. Adherbal ubi intelligit, om-
 nes suas fortunas in extremo sitas, hostem infestum,
 auxilii spem nullam, penuria rerum necessarium
 bellum trahi non posse; ex his, qui una Cirtam pro-
 fugerant, duo maxime impigros delegit, eos, mul-
 ta pollicendo, ac miserando casum suum confirmat,
 uti per hostium munitiones noctu ad proximum ma-
 24 re, dein Romam pergerent. Numidæ paucis die-
 bus iussa efficiunt. literæ Adherbalis in Senatu reci-
 tatae, quarum sententia hæc fuit.

*Non mea culpa saepe ad vos oratum mitto, Pa-
 tres conscripti; sed vis Iugurthæ subigit, quem tanta
 lubido extinguendi me invasit, uti neque vos, neque*

1) Nempe Iugurtha et legati.

Deos immortales in animo habeat; sanguinem meum, quam omnia, malit. Itaque quintum iam mensem, socius et amicus populi Romani, armis obsessus teneor, neque mihi Mioipsae patris 1) beneficia, neque vestra decreta auxiliantur. ferro, an fame acrius urgear, incertus sum. Plura de Iugurtha scribere, dehortatur fortuna mea: etiam antea expertus sum, parum fidei miseris esse. nisi tamen 2) intelligo, illum supra, quam ego sum, petere: neque simul amicitiam vestram, et regnum meum sperare: utrum gravius existimet, nemini occultum est. Nam initio occidit Hiempsalem fratrem meum: dein patrio regno me expulit. quae sane fuerint nostrae iniuriae, nihil ad vos. Verum nunc vestrum regnum armis tenet: me, quem imperatorem Numidis profuistis, clausum obsidet: legatorum verba quanti fecerit, pericula mea declarant. Quid reliquum, nisi vis vestra, quo 3) moveri possit? nam ego quidem vellem, et haec, quae scribo, et quae antea in Senatu questus sum, vana forent potius, quam miseria mea fidem verbis faceret. Sed quoniam ego natus sum, ut Iugurthae scelerum ostentui essem 4): non iam mortem, neque aerumnas, tantummodo inimici, imperium et cruciatus corporis deprecor. Regno Numidiae, quod vestrum est, uti lubet, consulite: me ex manibus impiis cripite, per

1) Vulg. addant mei, quod Grut. eiecit.

2) Nisi tamen correctioni inservit; quasi dicat: Interim vos moneo. Graviorem vero suspensionem et invidiam movebit.

3) Quo ad reliquum, non ad vis referendum.

4) Ut in me Iugurtha ostenderet scelera sua.

manifestatem imperii per amicitiae fidem; si ulla apud vos memoria 1) avi mei Masinissae.

25 His literis recitatis, fuere, qui exercitum in Africam mittendum censerent, et quam primum Adherbali subveniendum: de Iugurtha interim uti consuleretur, quoniam non parvisset legatis. Sed ab iisdem Regis fautoribus summa ope enisum 2), ne decretum fieret. ita bonum publicum, ut in plerisque negotiis solet, privata gratia devictum. Legantur tamen in Africam maiores natu, nobiles, amplis honoribus: in quis M. Scaurus, de quo supra memoravimus, consularis, et tum 3) in Senatu princeps. Hi, quod in invidia res erat, simul et ab Numidis obsecrati, triduo navim ascendere: dein brevi Uticam appuisti literas ad Iugurtham mittunt, *quam ocissime ad provinciam accedat, seque ad eum ab Senatu missos.* Ille ubi accepit, homines claros, quorum auctoritatem Romae pollere audiverat, contra inceptum suum venisse; primo commotus, metu atque lubricine diversus agitabatur. timebat iram Senati, ni parvisset legatis: porro animus cupidine

1) Valgo inferunt remanet, quod Cort. sde Codd. recte expuxit.

2) Passive dicitur.

3) Sic maxima pars codd. cum Ald. Al. in sen. potens. Al. senatus princeps. Cort. ex arbitrio senati princ. Valer. Max. IV, 4 extr. M. Scaurum Senatus principem fuisse dixit; Cic. in Bruto senatoriae sententiae principem. Primus vero inter Censores legabatur a censoribus princeps Senatus L. in Senatu, cf. Liv. XXVII, 21. Gell. IV, 10.

cæcus ad inceptum scelus rapiebat. vicit tamen in avido ingenio pravum consilium. Igitur, exercitu circumdato, summa vi Cirtam irrumpere nititur; maxime sperans, diducta 1) manu hostium, aut vi; aut dolis sese casum victoriæ inventurum. Quod ubi secus procedit, neque, quod intenderat, efficere potest, uti prius, quam legatos conveniret, Adherbalis potiretur; ne amplius morando Scaurum, quem plurimum metuebat, incenderet, cum paucis equitibus in provinciam venit. Ac tametsi Senati verbis minæ graves nunciabantur, quod oppugnatione non desisteret; multa tamen oratione consumpta, legati frustra discessere. Ea postquam Cirtæ audita sunt; 26 Italicis, quorum virtute mœnia defensabantur, confisi, deditioe facta, propter magnitudinem populi Romani inviolatos sese fore, Adherbali suadent, *uti seque et oppidum Iugurthæ tradat, tantum ab eo vitam paciscatur: de ceteris Senatui curae fore.* At ille tametsi omnia potiora fide Iugurthæ rebatur; quia penes eosdem, si adversaretur, cogendi potestas erat, ita, uti censuerant Italici, deditioem facit. Iugurtha in primis Adherbalem excruciatum necat: dein omnes puberes Numidas et negotiatores promiscue, uti quisque 2) armatis obviis, interfecit. Quod postquam Romæ cognitum, et res in Senatu 27 agitari cœpta; iidem illi ministri Regis, interpellan-

1) Dispersa in omnes partes moenium, cum ubique et omni ex parte Iugurthinis esset resistendum.

2) Alii ab Aldo armatus ob. fuerat. Sed ex MSS. melioribus Ciaccon. et Grut. cum Crispino etc. videre armatis; et Curtius delect fuerat.

do ac sæpe gratia, interdum iurgiis trahendo tempus, atrocitatem facti leniebant. Ac ni C. Memmius, tribunus plebis designatus, vir acer et infestus potentiae nobilitatis, populum Romanum edocuisset, *id agi, uti per paucos factiosos Iugurthae scelus condonaretur*, profecto omnis invidia, prolatandis consultationibus, dilapsa erat. tanta vis gratiae atque pecuniae Regis. Sed ubi Senatus, delicti conscientia, populum timet; lege Sempronia 1) provinciae futuris Consulibus, Numidia atque Italia, decretæ: Consules declarantur P. Scipio Nasica, L. Bestia Calpurnius; Calpurnio Numidia, Scipioni Italia obvenit. dein exercitus, qui in Africam portaretur, scribitur: stipendium, alia, quæ bello usui forent, decernuntur. At Iugurtha, contra spem nuncio accepto, quippe cui, Romæ omnia venum ire in animo hæserat; filium et cum eo duo familiares ad Senatum legatos mittit: hisque, ut illis, quos Hiempsale interfecto miserat, præcipit, omnes mortales pecunia aggrediantur. Qui postquam Romam adventabant; Senatus a Bestia consultus, *placeretne legatos Iugurthae recipi moenibus. iique decrevere: nisi regnum, ipsumque deditum venissent, uti in diebus proximis decem Italia decederent.* Consul Numidis ex Senati decreto nunciari iubet. ita infectis rebus illi domum

1) Ut quotannis ante comitia consularia designandis consulibus provinciae decernerentur duæ, ex omni numero selectæ, quæ propterea consulares dictæ. Relinquebatur autem Consulum arbitrio, ut eas provincias compararent inter se, aut forte dividerent, postquam Senatus exercitum aliaque utilia illis decrevisset.

discedunt. Interim Calpurnius, parato exercitu, legat sibi homines nobiles, factiosos, quorum auctoritate, quæ deliquisset, munita fore sperabat; inquis fuit Scaurus, cuius de natura et habitu supra memoravimus. nam in Consule nostro multæ bonæque artes animi et corporis erant: quas omnes avaritia præpediebat. patiens laborum, acri ingenio, satis providens, belli haud ignarus, firmissimus contra pericula et insidias. Sed legiones per Italiam Rhegium, atque inde Siciliam, porro ex Sicilia in Africam transvectæ. igitur Calpurnius initio, paratis com meatibus, acriter Numidiam ingressus est, multos mortales, et urbes aliquot pugnando capit. Sed ubi Iugurtha per legatos pecunia tentare, bellique, quod administrabat, asperitatem ostendere cœpit; animus, æger avaritia, facile conversus est. Ceterum socius et administer omnium consiliorum. assumitur Scaurus. qui tametsi a principio, plerisque ex factione eius corruptis, acerrime Regem impugnaverat; tamen magnitudine pecuniæ a bono honestoque in pravum abstractus est. Sed Iugurtha primum tantummodo belli moram redimebat, existumans, sese aliquid interim Romæ pretio aut gratia effecturum. postea vero quam participem negotii Scaurum acceperat; in maxumam spem adductus recuperandæ pacis, statuit cum eis de omnibus pactionibus præsens agere. Ceterum interea, fidei causa 1) munitur a Consule Sextius Quæstor in oppidum Iugurthæ,

1) ut obses fidei.

2) Codd. variant. alii Vaccam, alii Vacam, alii Vagam, in quod consentiunt Ptolem. Plin. Plut. Silius, Augustin. rec. Corte.

Vagam: cuius rei species erat acceptio frumenti, quod Calpurnius palam legatis imperaverat; quoniam deditiois mora induciæ agitabantur. Igitur Rex, uti constituerat, in castra venit: ac pauca, præsentis consilio 1), locutus de invidia facti 2) sui, atque in deditioem uti acciperetur; reliqua cum Bestia et Scauro secreta transigit: dein postero die, quasi per saturam 3) exquisitis 4) sententiis, in deditioem accipitur. Sed uti pro consilio 5) imperatum erat, elephantum triginta, pecus atque equi multi, cum parvo argenti pondere Quæstori traduntur. Calpurnius Romam ad magistratus rogandos 6) proficiscitur. in
 30 Numidia et exercitu nostro pax agitabatur. Postquam res in Africa gestas, quoque modo actæ forent, fama

1) Scil. bellico; quale solebat adesse more Rom. imperatori bellico; cf. infra c. 62 et Vellei II, 80 n. 3.

2) Ita ex Codd dedit Rivius. Cortius præter codd. eiicit sui. A verbo locutus regitur et de inv. et uti in d. a. Dissolvere autem nitebatur invidiam criminis.

3) h. e. perturbate, confuse, ut non audirentur ordine, qui forte monere aliquid vellent. Dictio translata a læcesatura, quæ omnigenarum frugum primitiis referta offerebantur Cæleri et Baccho; unde quæ per turbam consultata dabuntur suffragia, per saturam ferri dicta, ut ex exemplis patet, ap. Festum et Diomedem Grammaticum, qui tamen aliquam legem saturam h. e. multis aliis legibus confertam parum scite lingunt.

4) Scil. a consule sententiis assessorum.

5) h. e. ut infra c. 62 ex consilii decreto. Gellius XI, 3. exemplum asserit: pontifices pro collegio decrevisse.

6) h. e. ad rogandum populum de magistratibus in proximum annum creandis.

divolgavit, Romæ per omnes locos et conventus de facto Consul is agitari. Apud plebem gravis invidia: Patres 1) solliciti erant; probarentne tantum flagitium, an decretum Consul is subverterent, parum constabat. ac maxime eos potentia Scauri, quod is auctor et socius Bestiæ ferebatur, a vero bono 2), impediēbat. At C. Memmius, cuius de libertate ingenii et odio potentiæ nobilitatis supra diximus 3), inter dubitationem et moras Scauri, concionibus populum ad vindicandum hortari: monere, ne rem publicam, ne libertatem suam desererent: multa superba, crudelia facinora nobilitatis ostendere: prorsus intentus omni modo plebis animum accendebat. Sed quoniam ea tempestate Memmii facundia clara pollensque fuit; docere existumavi, unam ex tam multis orationem perscribere, ac potissimum, 4) quæ

1) Verba solliciti erant, delet Cortius suspitione Gruteri modesta immodestius et contra Codd. abusus. Non vero redundat; sed loq. rationem addunt, ob quam fuerint solliciti. Scil. eorum animis parum constabat, probarentne an ~~et~~. Sic Liv. XX, 46 init. XXX, 28 init. itemque II, 32 patres timere plebem, incerti etc.

2) Vulgo cum copula bonoque. Sed MSS. variant. Et inter illa sæpe copula abesse solet.

3) c. 27.

4) Codd. Aldi et 16 ap. Cortium addunt eam dicam quam, al. ea d. quæ verba Grut. spuria iudicavit. Guelf. 7. omitt. dicam; hinc Cort. utrumque delet, sed retinet verba in concione, quæ pariter Grut. abesse voluit. Nescio ap, qui eam dicam quam, etc. subdidere, voluere dixi actionem, orationem accusatoriam, ut Verrinas illas. Sed nec verbum congruerat.

in concione post reditum Bestiæ huiuscemodi verbis differuit.

31 *Multa me dehortantur a vobis 1), Quirites, ni studium reipublicæ omnia superet: -opes factionis 2), vestra patientia, ius nullum; ac maxime, quod innocentiae plus periculi, quam honoris, est. Nam illa quidem piget dicere, his annis 3) XX quam ludibrio fueritis superbiae paucorum; quam foede; quamque inulti perierint vestri defensores, ut 4) vobis animus ab ignavia atque secordia corruptus sit: qui ne nunc quidem, obnoxiiis inimicis 5), exsurgitis, atque etiam nunc timetis 6), quibus decet terrori esse. Sed quamquam haec talia sunt; tamen obviam ire factionis potentiae, animus subigit. certe ego libertatem, quae mihi a parente tradita est, experiar: verum id frustra, an ob rem faciam, in vestra manu situm, Quirites. Neque ego hortor, quod saepe maiores vestri fe-*

1) h. e. deterreant a studio Vestrum s. a vobis defendendis.

2) Cortius parum acute vult: Multa sunt a Vobis, h. e. a parte vestrum, quae dehortentur; sed sic non dicitur, a qua re dehortentur multi, nec in plebe erat nisi patientia; non opes quas dicit.

2) Nobiles eoque potentes inquit.

3) Vulgo XV. sed Codd. variant. nonnulli XII vel X. Tum innuit Memmius mox Gracchos, quorum Tiberius ante XXII annos, Caius ante X periere. Igitur in nostro minus erramus.

4) s. quam, quomodo.

5) h. e. cum inim. vestri obligati ob noxam, in flagitio deprehensi, sint.

6) Vulgo addunt eos, et post quibus inserunt vos, quod multi codd. reiiciunt Utrumque recte abest. Alia eiusmodi omittimus, nostra notare.

cere, uti contra iniurias armati eati. Nihil vi, nihil secessione opus: necesse est, suomet ipsi more precipites eant. Occiso Tiberio Graccho, quem regnum parare aiebant, in plebem Romanam quaestiones 1) habitae sunt. Post C. Gracchi et M. Fulvii caedem, itidem multi vestri ordinis 2) in carcere necati sunt: utriusque cladis non lex, verum libido eorum finem fecit. Sed 3) sane fuerit regni paratio, plebi sua restituere. quidquid sine sanguine civium ulcisci nequitur 4), iure factum sit. Superioribus annis taciti indignabamini, aerarium expilari; reges et populos liberos paucis nobilibus vectigal pendere; penes eosdem et summam gloriam, et maximas divitias esse: tamen haec talia facinora impune suscepisse parum habuere. itaque postremo leges, maiestas vestra, divina et humana omnia hostibus 5) tradita sunt. Neque eos, qui fecere, pudet aut poenitet: sed incedunt per ora vestra 6) magnifici, sacerdotia et consulatus, pars triumphos suos ostentantes; perinde quasi ea honori 7), non praedae

1) Addunt alii graves, quod Grut. iubentibus Codd. expunxit. Sequuntur Wasse et Cort.

2) Scil. plebii.

3) Concedit adversae parti, quod cum ironia retorquet.

4) Antiqui etiam passiva forma ubi sunt, cf. Ter. Hee. III, sc. 8, v. 57 forma nolei non quita est. Plaut. Rud. IV, 4, 20 ut nequitur comprimi. Lucret. I, 1045. Ulcisci h. l. passive limitur.

5) Iugurtham intelligit.

6) h. e. in vestro conspectu. Al. magnifice.

7) Honos (inquit Cic. de orat. c. 8) est praemium virtutis, iudicio studioque civium delatum ad aliquem.

habeant. Servi acre parati imperia iniusta dominorum non perferunt: vos, Quirites, imperio nati, aequo animo servitutem toleratis. At qui sunt hi, qui rem publicam occupavere? homines sceleratissimi, cruentis manibus, immani avaritiæ, nocentissimi, iidemque superbissimi; quis fides, decus, pietas, postremo honesta atque inhonesta omnia quaestui sunt. Pars eorum occidisse tribunos plebis, alii quaestiones iniustas, plerique caedem in vos fecisse, pro munimento habent. Ita quam quisque pessime fecit, tam maxime tutus est. metum a scelere suo ad ignaviam vestram transtulere, quos omnes eadem cupere, eadem odisse, eadem metuere 1) in unum coëgit 2). sed haec inter bonos amicitia, inter malos factio est. Quod si tam libertatis curam haberetis, quam illi ad dominationem accensi sunt; profecto neque respublica, sicuti nunc, vastaretur; et beneficia vestra penes optimos, non audacissimos, forent. Maiores vestri, parandi iuris 3) et maiestatis constituendae 4) gratia, his 5), per secessionem, armati Aventinum occupavere: vos
pro

1) Non enim iam vos metuunt ob scelera sua, sed vobis, per ignaviam s. patientiam vestram, metui sunt hi, qui iam adversus vos se coniunxere.

2) Infinitivi pro nominativis sunt, quasi sit, quos par voluntas, noluntas, periculum, coëgit in unum cf. Catil. c. 20. nam idem velle, atque nolle, ea demum firma amicitia est.

3) Juris æqui s. libertatis, cui adessent tribuni pl. cf. Liv. III, c. 55.

4) Abrogato scil. decemvirali imperio, restitutum inde est consulari, ac restituto consulari tribunicia pot.

5) cf. Liv. II, 32 et III, 50 sqq.

pro libertate, quam ab illis accepistis, non summa
 ope nitimini? atque eo 1) vehementius, quod maius
 dedecus est, parta amittere, quam omnino non para-
 visse. Dicet aliquis: Quid igitur censes? vindican-
 dum in eos, qui hosti prodidere rempublicam: non
 manu, neque vi, quod magis 2) vos fecisse, quam illis
 accidisse indignum; verum quaestionibus et indicio
 ipsius Jugurthae. qui si dediticius, profecto iussis ve- *perisph.*
 stris obediens erit: sin ea contemnit, scilicet 3) aestu-
 mabitis, qualis illa pax, aut deditio sit, ex qua ad
 Jugurtham scelerum impunitas, ad paucos 4) maxime
 divitiae, in rempublicam damna, dedecora pervene-
 rint. nisi forte nondum etiam vos dominationis eorum
 5) satietas tenet; et illa 6), quam haec 7) tempora,
 magis placent; cum regna, provinciae, leges, iura,
 iudicia, bella, paces, postremo divina et humana om-
 nia penes paucos erant. Vos autem, hoc est, populus
 Romanus, invicti ab hostibus, imperatores omnium
 gentium, satis habebatis animam retinere. nam ser-
 vitutem quidem quis vestrum recusare audebat? Atque
 ego tametsi viro flagitiosissimum existumo, impune in-
 iuriam accepisse; tamen vos hominibus sceleratissimis

1) Ita Cort. ex Codd. Al. quo.

2) Cod. unius auctorit. Cort. male expunxit vos.

3) Cortius praefert existumabitis. Nos Aldo, Rivio et
 Grut. etc. accedimus.

4) Vulg. addunt potentes; quod glossema ablit ut Catil.
 c. 20 extr. et mox.

5) Ciaccon. mavult satias, quomodo noster fragm. hist.
 II teste Nonio habet; et scripsere Terent. Liv. aliique.

6) Quibus post Gracchorum caedem oppressi estis.

7) Quibus in obnoxios vindicare potestis.

ignoscere, quoniam cives sunt, aequo animo paterer, nisi misericordia in perniciem casura esset. nam et illis, quantum importunitatis habent, parum est, impune male fecisse 1), nisi deinde faciundi licentia eripitur: et vobis aeterna sollicitudo remanebit, cum intelligetis, aut serviundum esse, aut per manus 2) libertatem retinendam. Nam fidei quidem aut concordiae quae spes? Dominari illi volunt; vos liberi esse: facere illi iniurias; vos prohibere: postremo sociis vestris 3) veluti hostibus, hostibus 4) pro sociis utuntur. Potestne in tam diversis mentibus pax aut amicitia esse? Quare moneo hortorque, ne tantum scelus impunitum 5) omittatis. Non peculatus aerarii factus est, neque per vim sociis ereptae pecuniae: quae quamquam gravia, tamen consuetudine iam pro nihilo habentur. Hosti acerrimo, prodita Senati auctoritas, proditum imperium vestrum: domi militiaeque respublica venalis fuit. Quae nisi quaesita erunt, ni vindicatum in noxios: quid reliquum, nisi ut illis, qui ea fecere, obediens vivamus? nam impune quaelibet facere, id est Regem esse. Neque ego, Quirites, hortor, ut malitis cives vestros perperam, quam recte fecisse 6); sed ne,

1) Nam et illi pro sua effrenata libidine et audacia incredibili, haud contenti erunt, adhuc imp. male fecisse, sed plura audebunt, nisi etc.

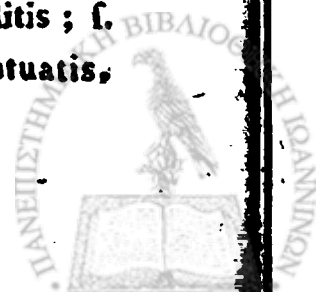
2) Per vim et arma.

3) Adherbalem innuit.

4) Iugurtham innuit.

5) Sic MSS. Aldus. Rivius. Sed Carrio etc. dimittatis.

6) h. e. ut irae et invidiae, quamarcip. consulere malitis; s. ut poenam voluptati habeatis, sed ut documentum statuatis, ne alii illorum malefica imitari audeant.

ignoscendo malis, bonos perditum eatis. Ad hoc in republica multo praestat beneficii, quam maleficii immemorem esse: bonus tantummodo segnior fit, ubi negligas; at malus improbior. Ad hoc si iniuriae non sint, haud saepe auxilii egeas 1).

Hæc atque alla huiuscemodi sæpe 2) dicundo, 3) Memmius populo persuadet, uti L. Cassius, qui tum Prætor erat, ad Iugurtham mitteretur, 3) eumque interposita fide publica, Romam duceret; quo facilius indicio Regis, Scauri et reliquorum, quos pecuniæ captæ arcescebant, delicta patefierent. Dum hæc Romæ geruntur, qui in Numidia relictæ a Bestia exercitui præerant, sequuti morem imperatoris, plurima et flagitiosissima facinora fecere. fuere, qui auro corrupti elephantos Iugurthæ traderent, alii perfugas 4) vendere, et pars ex pacatis prædas agebant. tanta vis avaritiæ in animos eorum, veluti tabes, invaserat. At Cassius, 5) populi Romani perlata rogatione a C. Memmio, ac percussa omni nobilitate

H 2

1) Sic pœnis deterreas malos potentes ab iniuriis faciendis, ita ut hæc paucissime fiant; rarissime etiam egebit Pop. Rom. remediis.

2) Sic. codd. Ald. Riv. Ciacc. Putsch. cet. Grut. ex multis codd. indicendo, quem multi edd. secuti.

3) Cort. frustra delet eumque.

4) Sic distinguimus quod est in Ald. Riv. cet. venderent. et conciliamus cum eo quod Cortio placuit vendere. - pars agebant. Sic Tacit. Ann. XV, 13 pars et alii.

5) Ita cet. Ald. Riv. Alii pro pop. Rom. habeat prætor. hinc Cort. suo more neutrum admittit.

te, ad Iugurtham proficiscitur. eique timido et ex conscientia diffidenti rebus suis persuadet, 1) quoniam se populo Romano dedidisset, ne vim, quam misericordiam experiri mallet: privatim præterea fidem suam interponit, quam ille non minoris, quam publicam ducebat. talis ea tempestate fama de Cassio erat. Igitur Iugurtha, contra decus regium, cultu quam maxime miserabili, cum Cassio Romam venit. ac tametsi in ipso magna vis animi erat, 2) confirmatus ab omnibus, quorum potentia aut scelere cuncta gesserat, C. Bæbium tribunum plebis magna mercede parat, cuius impudentia contra ius et iniurias omnes 3) munitus foret. At C. Memmius, advocata concione, quamquam Regi infesta plebes erat, et pars *in vincula duci* iubebat, pars *ni socios sceleris aperiret, more maiorum, de hoste supplicium sumi*; dignitati, quam iræ, magis consulens, sedare motus, et animos mollire; postremo confirmare, *fidem publicam per sese inviolatam fore*. post, ubi silentium cœpit, producto Iugurtha, verba facit: *Romae Numidiaque facinora eius memorat; scelera in patrem fratresque ostendit. quibus iuvantibus quibusque ministris egerit, quamquam intelligat populus Ro-*

1) Aldina: quo populo Rom. dedisset et plures Codd. quo; deditque Cort. Nostrium inde a Badio alii rectius præferunt. (Scribebant, certe sec. XII. quo pro quoniam). Glareanus coniecit quando.

2) Alii Codd. habent tamen confirm. Aldina Riv. differunt tamen, legendo mox Caium tamen Bæbium. Cort. multa inepte differit. Constructio plana est neque eget tamen; cf. Ter. Eun. II, 3, 24, etc.

3) Contra vim omnem s. iustam s. iniustam.

manus: tamen velle manifesta magis ex illo habere. si vera aperiret, in fide et clementia populi Romani magnam spem illi situm: sin reticcat, non sociis saluti fore; 1) sed se suasque spes corrupturum. Dein, ubi 34 Memmius dicendi finem fecit, et Iugurtha respondere iussus est, C. Bæbius tribunus plebis, quem pecunia corruptum supra diximus, *regem tacere iubet.* ac tametsi multitudo, quæ in concione aderat, vehementer accensa, terrebat eum clamore, voltu, sæpe impetu atque aliis omnibus, quæ ira fieri amat 2): vicit tamen impudentia 3). Ita populus ludibrio habitus ex concione discessit; Iugurthæ Bestiæque et ceteris, quos illa quæstio exagitabat, animi auferunt. Erat ea tempestate Romæ Numida quidam, nomine 35 Massiva, Gulussæ filius, Masinissæ nepos, qui, quia in dissensione regum, Iugurthæ adversus fuerat, dedita Cirta, et Adherbale interfecto, profugus ex Africa abierat. Huic Sp. Albinus, qui proximo anno post Bestiam cum Q. Minucio Rufo Consulatum gerebat, persuadet, quoniam ex stirpe Masinissæ sit, Iugurthamque ob scelera invidia cum metu urgeat 4),

1) Vulg. *retinemus*, quam et Codd. Ald. habuerunt. Frustra Cortius ex quibusdam Codd. omittit *sed*, redditque *se se*.

2) Quæ per iram fieri solent.

3) Scil. uno Trib. pl. resistente frustra erat, quicquid ceteri tentarent.

4) h. e. odium premebat hoc maius, quod metuebatur. Et certe metuendum erat Romanis ab homine audentissimo ad omne facinus. Metus, ut invidia h. l. pallive dicuntur. Cort. hunc metum esse volens Iugurthæ, qui ipse dudum timeret, ne regno excideret parum sapit.

regnum Numidiæ ab Senatu petat. Avidus Consul belli gerundi novari, quam senescere 1) omnia malebat. ipsi provincia Numidia, Minucio Macedonia evenerat. Quæ postquam Massiva agitare cœpit, neque Iugurthæ in amicis satis præsidii est, quod eorum alium conscientia, alium mala fama et timor 2) impediēbat; Bomilcari, proximo ac maxime fido sibi, imperat, *pretio*, sicuti multa confecerat, *insidiatores Massivæ paret: ac maxime occulte; sin id parum procedat* 3), *quovis modo* 4) *Numidam interficiat*. Bomilcar mature regis maudata exsequitur: et per homines, talis negotii artifices, itinera egressusque eius, postremo loca atque tempora cuncta explorat: deinde ubi res postulabat, insidias tendit. Igitur unus ex eo numero, qui ad cædem parati erant, paulo inconsultius Massivam aggreditur, illum obtruncat: sed ipse deprehensus, multis hortantibus et in primis

1) Codd. multi et edd. priscae, etiam Ald. et Gryph. *movere*: quæ verbi forma cum non responderet intransitive *senescere omnia*, rescribi cœpit *moveri*. Sed amplectimur, quod Guelf. 11. ap. Cortium habet *novari h. e. iterari sc. bellum i. omnia*. Sic noster Cat. c. 55. *ne quid novaretur* et infra c. 36. *Albinus renovato bello*. Verbum *senescere* h. l. notat, componi s. remitti. Sic Liv. V, 21. *pugna senescit*.

2) Vulg. addunt *animi*, quod in melioribus codd. abest, meritoque omissum in Aldina, nec Grut. et Cort. placuit

3) Respondent sibi *maxime sin id parum* pr. uti infra c. 46: *maxime virum, sin id parum* pr. *necatam* etc.

4) Vox *Numidam*, nobis redundat, nec sic dixisset forte Iugurtha.

Albino consule, indicium profitetur 1). Fit reus magis ex æquo bonoque 2), quam ex iure gentium, Bomilcar, comes eius, qui Romam fide publica venerat. At Iugurtha manifestus tanti sceleris, non prius omisit contra verum niti, quam animum advertit, supra gratiam atque pecuniam suam invidiam facti esse. Igitur quamquam in priore actione 3) ex amicis quinquaginta vades dederat; regno magis, quam vadibus consulens, clam in Numidiam Bomilcarem dimittit, veritus, ne reliquos populares metus invaderet parendi sibi, si de illo supplicium sumtum foret. et ipse paucis diebus profectus est, iussus ab Senatu Italia decedere 4). sed postquam Roma egres-

1) h. e. proposita impunitate auctorem et latebras sceleris, cuius ipse particeps indicaturus.

2) Ex clementi iustitia, in re capitali, permittebatur, ut reus non ipse in publico detineretur, sed vades daret; sed ex iure gentium, quo, ab ipsa ratione inter homines constituto, gentes inter se utuntur, Bomilcar, immo ipse Iugurtha, fractæ fidei publicæ, qua venerant, rei, non amplius a vi et iudicio tuti esse poterant, sed detinendi et damnandi erant. Unus Glareanus verum vidit; ceteri interpretes omnes h. l. a. mente aberrant.

3) Int. quam Memmius intenderat ipsi Regi. Vades vero a Rege dati non solum ipsius, sed et suorum, quos habuit comites, sponsores esse debuerunt. Alii exponunt male, quod in hac ipsa de cæde Mallivæ actione prima, h. e. in actionis principio.

4) Sed Livius epit. LXIV. de Iugurtha: et propter eandem admissam in Mallivam quum periclitaretur; causam capitis dicere iussus, clam profugit, et eodem urbe fortur dixisse: ΟΥΡΑΝΟΝ etc. cf. Flor. III, c. 1, n. 8 et 9.

sus est, fertur sæpe eo tacitus respiciens, postremo
 dixisse: *urbem venalem et mature perituram, si emto-*
 36 *rem invenerit.* Interim Albinus, renovato bello, com-
 meatum, stipendium, alia, quæ militibus usui fo-
 rent, maturat in Africam portare: ac statim ipse pro-
 fectus, uti ante comitia, quod tempus haud longe
 aberat, armis aut deditioe, aut quovis modo bel-
 lum conficeret. At contra Iugurtha trahere omnia,
 et alias, deinde alias moræ causas facere: polliceri
 deditioem, ac deinde metum simulare: instanti ce-
 dere, et paulo post, ne sui diffiderent, insiare: ita
 belli modo, modo pacis mora Consulem iudicare.
 Ac fuere, qui tum Albinum haud ignarum consiliū
 regis existimarent; neque ex tanta properantia tam
 facile tractum bellum secordia magis, quam dolo
 crederent. Sed postquam, dilapso tempore, comi-
 37 tiorum dies adventabat; Albinus, Aulo fratre in ca-
 stris pro Prætoze relicto, Romam decessit. Ea tem-
 pestate Romæ seditionibus tribunicis atrociter res-
 publica agitabatur. P. Lucullus et L. Annius, tri-
 buni plebis, resistentibus collegis, continuare magi-
 stratum nitebantur: quæ dissensio totius anni comitia
 impediabat. Ea mora in spem 1) adductus Aulus,
 quem pro Prætoze in castris relictum supra diximus,
 aut conficiundi belli, aut terroze exercitus ab rege
 pecuniæ capiundæ, milites mense Iannario ex hiber-
 nis in expeditionem evocat: magnis itineribus, hieme
 aspera, pervenit ad oppidum Suthul, ubi regis the-

1) In spem aut belli const. aut per terrorem, quam ex-
 ercitus Rom. Iugurthæ illaturus sit, ab eo pecuniæ ca-
 piendæ.

fauri erant. Quod quamquam et sævitia temporis, et opportunitate loci, neque capi, neque obsideri poterat; nam circum murum, situm in prærupti montis extremo, planities limosa hiemalibus aquis paludem fecerat: tamen, aut simulandi gratia, quo regi formidinem adderet, aut cupidine cæcus 1), vineas agere, aggerem iacere, alia quæ incepto usui forent, properare. At Iugurtha, cognita vanitate atque im-
38 peritia legati, subdolos augere amentiam: missitare supplicantes legatos: ipse, quasi vitabundus, per saltuosa loca et tramites exercitum ductare. denique Aulum spe pactionis perpulit, uti, relicto Suthule, in abditas regiones sese, veluti cedentem, insequeretur. (ita delicta occultiora 2) fuere). Interea per

1) Ald. Riv. cett. edd. et maxuma pars codd. hic ob thesauros oppidi potiundi insertum habent, quod abest ab Wassei duobus codd. Unus ap. Cort. et Cod. Erlang. ob thesauros potiundos. scriptum forsitan aut cupidine cæca, ob thes. oppidi potiundi; sed placet Cortium sequi, qui quatuor verba, ut glossema reseculit.

2) Nos verba ita - fuere uncinis includimus, dubitantes, sint ne a Sall. an a glossatore; quæ ex margine irreperint, profecta. Fuere autem rescribimus pro fore ex MS. Commel. aliisque, quos edd. Putschianæ sequuntur. Ceterum somniantur interpretes delicta Auli cum Iugurtha. Ille sane, egregie deceptus a Iugurtha, turpem se dedit et exercitum; quod delictum erat re deinde male gesta, et manifestum. Verum si quod uncinis inclusimus, dictum a Salustio putes, delicta Iugurthæ credas, qui exercitum corrupturus, dein circumventurus erat. neque sic Cort. probe fecit transmittendo hæc verba post desererent.

homines callidos die noctuque exercitum tentabat 1): centuriones ducesque turmarum, partim uti transfugerent, alii, signo dato, locum uti desererent. Quæ postquam ex sententia infiruxit, intempesta, nocte, de improvise multitudo Numidarum Auli castra circumvenit. Milites Romani, tumultu perculsi insolito, arma capere alii, alii se abdere, pars territos confirmare, trepidare omnibus locis: vis magna hostium, cælum nocte atque nubibus obscuratum, periculum anceps 2): postremo fugere, an manere, tutius foret, in incerto erat. Sed ex eo numero, quos paulo ante corruptos diximus, cohors una Ligurum, cum duabus turmis Thracum, et paucis gregariis militibus, transire ad regem: et centurio primi pili tertiæ legionis 3) per munitionem, quam, uti defen-

1) h. e. eius fidem pecunia corruppebat. Itaque expungimus glossema *corrupere*, quod in textum irrepsit post transfugerent, et abest in cod. Eccard. ap. Cort. neque is abnuit.

2) h. e. duplex s. utrinque metuendum, et ex vi hostium et ex obscura nocte.

3) Legio constabat X cohortibus, cohors III manipulis, manipulus II centuriis: scil. peditum præter quos et equi erant. Erant igitur LX. centuriones in legione, quorum duo uni manipulo præerant, alteri priores s. dexteri, alteri inferiores s. sinistri; dexter centurio regebat totum manipulum. Tres vero ordines militiæ erant in legione; pilani s. Triarii, principes, hastati; iique per omnes manipulos sparsi. Primi pili ductor præibat dignitate primum principem, primus princeps primum hastatum; et eo ordine ab inferiori ordine militiæ ad superiorem transire solebant. Primi igitur pili centurio dexter, primipilus vocatur; cui primus erat ascensus ad gradum tribuni.

deret, acceperat, locum hostibus introeundi dedit: eaque Numidæ cuncti irrupere. Nostri fœda fuga, plerique abiectis armis, proximum collem occupaverunt. nox atque præda castrorum hostes, quo minus victoria uterentur, remorata 1) sunt. Dein Iugurtha postero die cum Aulo in colloquio verba facit: *tametsi ipsum cum exercitu fame, ferro clausum 2) teneat: tamen se humanarum rerum memorem 3), si secum foedus faceret, incolumes omnes sub iugum missurum 4): præterea, uti diebus decem Numidia decederet.* Quæ quamquam gravia et flagitii plena erant: tamen, quia mortis metu 5) nutabant, sicuti regi li-

1) Laudatur hic locus Grammaticis: unde discas, neutrum adhiberi recte, etiam ubi diversi generis res non ante dicantur.

2) Sic Cod. Guelf. ap. Cort. Rivius teneret. Vulgo pessime tenet; idque tamen Cortius propugnat.

3) Explicat Tacitus Annal. I, 72. cuncta mortalium incerta, quantoque plus adeptus foret, tanto se magis in lubrico dictitans.

4) Liv. III, 28. Sed ut exprimatur tandem confessio, subiectam domitamque esse gentem sub iugum habituros. Tribus hastis iugum sit, humi fixis duabus, superque eas transversa una deligata.

5) h. e. inclinatus, versus, labentes. Si domus ruinam minitans, acies, fortuna, victoria animi etc. nutare dicuntur.

Tac. H. II, 76. init. Vespas. pavente: His pavorebus nutantem firmabant. Idem IV, 52. nutans discrimine urbs. Librarii vero freq. permutant inter se mutare et nutare. Neque igitur Gofn. in thes. probat, Cortium h. l. legere mutabant, idque passive interpretari. Alii etiam verbi ad l. mutabantur l. multabantur l. minitabantur l. urgebantur, etc. Nostrium est et in bonis Codd. et receptum, Grutero, Crispino, Rutg. Hermann.

39 buerat, pax convenit. Sed ubi ea Romæ comperta sunt; metus atque moeror civitatem invadere. pars dolere pro gloria imperii; pars insolita rerum bellicarum timere libertati: Aulo omnes infesti, ac maxime, qui bello sæpe præclari fuerant; quod armatus dedecore potius, quam manu, salutem 1) quæsi-
 verat. Ob ea Consul Albinus ex delicto fratris invidiam, ac deinde periculum timens, Senatum de fœdere consulebat: et tamen interim exercitui supplementum scribere, ab sociis et nomine Latino 2) auxilia arcessere, denique modis omnibus festinare. Senatus ita, uti par fuerat, decernit, *suo atque populi iniussu nullum potuisse foedus fieri.* Consul impeditus a tribunis plebis, ne, quas paraverat copias, secum portaret, paucis diebus in Africam proficiscitur. nam omnis exercitus, uti convenerat, Numidia deductus, in provincia hiemabat. Postquam eo venit, quamquam persequi Iugurtham et mederi fraternæ invidiæ animus ardebat; cognitis militibus, quos præter fugam, soluto imperio, licentia atque lascivia corruerat, ex copia rerum statuit, nihil sibi agitandum.

40 interea Romæ C. Mamilius Limetanus tribunus plebis rogationem ad populum promulgat 3), *uti quæretur in eos, quorum consilio Iugurtha Senati decreta neglexisset; quique ab eo in legationibus, aut imperiis pecunias accepissent; qui elephantos, quique perfugos*

1) Al. quæsi verit.

2) Socii sunt Italici; extra Latium antiquum positi. Nomen Latinum sunt Latini.

3) Proponit, ut, qui velit, intercedat; nullo intercedente lex feratur.

tradidissent; item; qui de pace, aut bello cum hostibus pactiones fecissent. Huic rogationi, partim consocii sibi, alii ex partium invidia pericula metuentes, quoniam aperte resistere non poterant, quin illa et alia talia placere sibi faterentur, occulte per amicos, ac maxime per homines nominis Latini et socios Italicos, impedimenta parabant. Sed plebes, incredibile memoratu est, quam intenta fuerit, quantaque vi rogationem iusserit 1), magis odio nobilitatis, cui mala illa parabantur, quam cura reipublicæ. tanta lubido in partibus. Igitur ceteris metu percussis, M. Staurus, quem legatum Bestiæ 2) supra docuimus, inter lætitiā plebis, et suorum 3) fugam, trepida etiam tum civitate, cum ex 4) Mamilia rogatione tres quæstores 5) rogarentur, essecerat, uti ipse in eo numero crearetur. Sed quæstio exercita aspere violenterque, ex rumore et lubidine plebis.

1) Vulgo subditur decreverit, voluerit, quæ a novem Codd. ap. Curt. absunt et absurde a glossatoribus ingesta. Plebes sane non decernit, sed ex plebiscito Senatus. tum iuber e fortius est quam velle. Quod animo volumus, id verbis iubemus. Aliena denique sunt hæc verba a rogatione. facessant igitur.

2) Vocem fuisse, vulgo hic insertam, Curt. eodd. fide expunxit. Dixerat vero supra c. 28 et 29.

3) h. e. nobilium, maxime sociorum, qui, uti ipse Staurus, a Iug. corrupti fuerant. hi fugerant ab ira plebis. Ille audens dissimulator remanserat.

4) Al. Mamiliana.

5) h. e. iudices publicarum quæstionum, qui præerant iudiciis extraordinariis in gravioribus criminibus, de quibus nulla lex.

ut sæpe nobilitatem, sic ea tempestate plebem ex se-
 41 cundis rebus insolentia ceperat. Ceterum mos par-
 tium, 1) popularium et Senati factionum, ac deinde
 omnium malarum artium, paucis ante annis Romæ
 ortus, otio et abundantia earum rerum 2), quæ pri-
 ma mortales ducunt. Nam ante Carthaginem dele-
 tam populus et Senatus Romanus placide modeste-
 que inter se rempublicam tractabant. neque gloriæ,
 neque dominationis certamen inter cives erat: metus
 hostilis in bonis artibus civitatem retinebat. Sed ubi
 formido illa mentibus discessit; 3) illico ea, quæ se-
 cundæ res amant, lascivia atque superbia, incessere.
 Ita, quod in adversis rebus optaverant, otium, post-
 quam adepti sunt, asperius acerbiusque fuit. nam-
 que cœpere nobilitas dignitatem, populus libertatem
 in lubricum vertere: sibi quisque ducere, trahere;
 rapere 4). Ita omnia in duas partes abstracta sunt:

1) Mos, quo civitas, prave in partes deduci cœpit. Factio
 est nobilium; qui in his primi fuere potentia, nostro alias
 factioni dicuntur. Sed Gruterus verba pop. et Sen.
 fact. interpolationem putat: et Curtius delecto factio-
 num velit retinere populi et Senati. Variant MSS.
 in verbis.

2) Periphrastice pro eorum. Eademque constructio cum seq-
 neutro Cicer. Livio etc. usurpata.

3) Vulg. scilicet ea, quas voces Grut. et Curt. abesse ma-
 luit. Al. inde fecere illicet ea. Sed utraque partic. h.
 l. non consentanea. Scribimus illico, cui forsitan quid
 additum ex verbo discessit; quod Grut. edidit pro de-
 cessit.

4) Ducere est doli; trahere, rapere violentia.

respublica, quæ media fuerat, dilacerata 1). ceterum nobilitas factione magis pollebat: plebis vis, soluta atque 2) dispersa in multitudine, minus poterat. paucorum arbitrio belli domique 3) res publica agitabatur; penes eisdem ærarium, provinciæ, magistratus, gloriæ triumphique erant: populus militia atque inopia urgebatur. prædas bellicas imperatores cum paucis diripiebant: 4) interea parentes, aut parvi liberi militum, ut quisque potentiori confinis erat, sedibus pellebantur. Ita cum potentia avaritia sine modo modestiaque invadere, polluere et vastare omnia; nihil pensi neque sancti habere, quoad semet ipsa præcipitavit. nam ubi primum ex nobilitate reperti sunt, qui veram gloriam iniustæ potentiæ anteponerent; moveri civitas, et 5) dissensio civilis,

1) Sic et Liv. II, 57. et Senec. ep. 104.

2) Aldina sic ordinat in multitudine disp. unde dein alii fecere multitudinem. Nostrum reddidit Cort. ex Codd. consensu firmum; sed nobiscum exponit et disp. in multis.

3) Sic Aldina multique et optimi Codd. Sed ed. Colon. 1615 ex rec. Ciacc. et Puttchii, quæ Cortii inagistra fuit, et Rütg. Hermann. et Cortius omittunt res publica. Nos serimus; cf. Catil: c. 38.

4) Male sqq. vulgo a priori contrario dirimuntur punciō majori. Sed eiusmodi multa facile emendamus.

5) Grut. durum videbatur permixtio terræ, unde frigus quam æstus maluit Gron. legendo perm. rerum. Et Cortio non sat vehemens visa dissensio. Igitur inde fecit discessio, quod concedi possit; sed dein ab eo contra Codd. omnes discessio et permixtio locum pro arbitrio mutare iussa, legendo et permixtio civilis quasi discessio terræ oriri cœpit. Verum quis nescit, misceri s. permisceri. Confundi terram

4² quasi permixtio terræ; oriri cœpit. Nam postquam Tiberius et C. Gracchus, quorum maiores Punico atque aliis bellis multum reipublicæ addiderant, vindicare plebem in libertatem, et paucorum 1) scelera patefacere cœpere: nobilitas noxia, atque eo perculsa, modo per socios ac nomen Latinum, interdum, per equites Romanos, quos spes societatis a plebe dimoverat, Gracchorum actionibus obviam ierat: et primo Tiberium, dein paucos post annos eadem ingredientem Caium, Tribunum alterum, 2) alterum 3) Triumvirum coloniis deducendis cum M. Fulvio Flacco ferro necaverant. et sane Gracchis, cupidine victoriæ haud satis moderatus animus fuit: sed bono vinci satius est, quam malo more iniuriam vincere 4).

Igi-

mari, mari cœlo. Latinis significare mutationem, qua infima summis misceantur, omnia turbentur? quod sine dubio innuit Cod. Guelf. 2 in quo est permixtio terræ atque maris. Sed et singula, cœlum mare, misceri dicuntur, quidni igitur et terra permisceri (h. e. tota turbari) dicatur, ut rursus chaos existat? Atque huic atro chaos comparat h. l. Sall. civile dissidium. Talis perturbatio rerum existit quam c. sq. describit, per Gracchos quos noster significat veram gloriam iniustæ potentæ anteposuisse, plebem in libertatem vindicasse, sed in istis turbis s. tenebris, perinde ac si mali fuissent, nobilium iræ ultionique mactatos. Redeat ergo terra, cuius discessionem Cort. h. l. fecerat, in unum densumque chaos: et duræ rei respondeat dura (si ita placet) locutio.

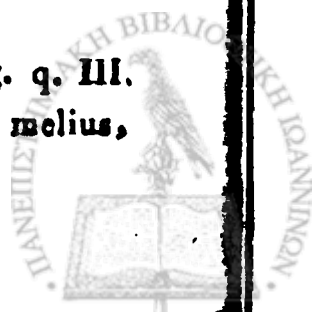
1) h. e. potentium s. nobilium.

2) Tib. Gr.

3) Caium; et cum eo cæsus Fulvius.

4) h. e. ob bonum vicini s. ut verbis Cic. de Leg. q. III.

34 utamur, vi opprimi in bona causa est melius,

Igitur ea victoria nobilitas ex lubricitate sua usa, multos mortales ferro aut fuga 1) exstinxit; plusque in reliquum sibi timoris, quam potentiae, addidit. quæ res plerumque magnas civitates pessum dedit: dum alteri alteros vincere quovis modo, et victos acerbius ulcisci volunt. Sed de studiis partium et omnibus civitatis moribus si singulatim, aut pro magnitudine parem differere; tempus, quam res, maturius deferat. quamobrem ad inceptum redeo. Post Aul. 43: foedus exercitusque nostri foedam fugam, Q. Metellus et M. Silanus Consules designati provincias inter se 2) partiverant: Metelloque Numidia evenerat, acri viro, et quamquam adverso populi 3) partibus, fama tamen æquabili 4) et inviolata. Is ubi primum magistratum ingressus est; alia omnia 5) sibi cum col-

quam victoria pro lubricitate et ira abuti; quo dicto pungit nobiles. Alii intelligunt, bono viro, quoniam ita expediat reip. uti Seneca ait, satius esse vicini, quam vincere cet.

1) h. e. exilio et proscriptione.

2) Frustra Victorius et Gron. malunt paraverant h. e. sine sorte de provinciis constituerant. Manutius, alique retinent vulg. Sed Cortius ratorum cepitor etiam cum mendo ab auctoribus recepto dedit paraverunt.

3) Cort. ex Codd ipsi probatis contra alios omnes dedit partium, ut incredibile daret.

4) h. e. æquali apud nobilitatem et plebem; bonisque artibus, maxime continentia, parata. Avarus nempe violat omnia, suamque famam.

5) Scil. munia Consulatus alia, quam bellum Jug; ipsi uni interea curandum, cui Numidia evenerat. tum int. esse. Aldina post sibi inserit communia; quod a glossa est. eoque pridem omissum.

lega ratus, ad bellum, quod gesturus erat, animum intendit. igitur diffidens veteri exercitui, milites scribere, præsidia undique arcessere: arma, tela, equos, cetera instrumenta militiæ parare, ad hoc commeatum affatim, denique omnia, quæ bello vario et multarum rerum egenti usui esse solent. ceterum ad ea patrandam, Senatus auctoritate, socii nomenque Latinum et reges ultro auxilia 1) mittendo, postremo omnis civitas summo studio, adnuebantur. Itaque, ex sententia omnibus rebus paratis compositisque, in Numidiam proficiscitur, magna spe civium, cum propter bonas artes, tum maxime, quod adversum divitias animum invictum gerebat: et avaritia magistratum ante id tempus in Numidia nostræ opes contusæ, hostiumque auctæ erant: Sed ubi in Africam venit, exercitus ei traditur Sp. Albini procos. iners, imbellis, neque periculi, neque laboris patiens, lingua, quam manu, promptior, prædator ex sociis, et ipse præda hostium, sine imperio et modestia habitus. Ita imperatori novo plus ex malis moribus sollicitudinis, quam ex copiâ militum auxilii, aut bonæ spei accedebat. Statuit tamen Metellus, quamquam et æstivorum tempus comitiorum mora imminuerat, et expectatione eventum civium

1) Cortius mutans Senatus (casus nobis nomin.) in Senati; temere abiiciens et ante reges; tum ex XIII MSS. contra alios omnes edens mittere pro mittendo, quod vulg. est, a mente Sall. discedit. Nos Aldinam cum omnibus ante Cortium edd. sequimur; nisi quod in fine pluralem verbi ex MSS. restitimus, ipso Cortio consentiente, pro adnuebatur.

animos intentos putabat; non prius bellum attingere, quam, malorum disciplina, milites laborare coëgisset. nam Albinus, Auli fratris exercitusque clade perculsus, postquam decreverat non egredi provincia, quantum temporis æstivorum in imperio fuit, plerumque milites stativis castris habebat: nisi cum odos, aut pabuli egestas locum mutare subegerat. sed neque more militari vigiliæ deducebantur: uti cuique lubebat, ab signis aberat. lixæ permixti cum militibus die noctuque vagabantur, et palantes agros vastare, villas expugnare, pecoris et mancipiorum prædas certantes agere: eaque mutare cum mercatoribus vino advectitio, et aliis talibus: præterea frumentum publice datum vendere, panem in dies mercari: postremo, quæcumque dici aut fingi queunt ignaviæ luxuriæque proba in illo exercitu cuncta fuere, et alia amplius. Sed in ea difficultate Metel-⁴⁵ lum non minus, quam in rebus hostilibus, magnum et sapientem virum fuisse comperior: tanta temperantia inter ambitionem sævitiamque moderatum: namque edicto primum adiumenta ignaviæ sustulisse ¹⁾, *ne quisquam in castris panem, aut quem alium coctum cibum venderet: ne lixæ exercitum sequerentur: ne miles gregarius in castris, neve in agmine servum aut iumentum haberet: ceteris arte modum statuisset.* præterea transversis itineribus quotidie castra movere, iuxta, ac si hostes adessent, vallo atque

I 2

1) Quidam scripti (et editi) ingerunt dicitur; alii Codd. comperior, quod est a glossa. Neutrum admittunt Aldina, et dein melior quæque.

fossa munire, vigilias crebas ponere, et ipse cum legatis circumire: item in agmine in primis modo, modo in postremis, sæpe in medio adesse, ne quispiam ordine egrederetur, uti cum signis frequentes incederent, miles cibum et arma portaret. Ita prohibendo a delictis magis, quam vindicando, exercitum
 46 brevis confirmavit. Interea Iugurtha, ubi, quæ Metellus agebat, ex nunciis accepit, simul de innocentia eius certior Romæ factus; diffidere suis rebus: actum demum veram deditioem facere conatus est. Igitur legatos ad consulem cum suppliciis 1) mittit, qui tantummodo ipsi liberisque vitam peterent, alia omnia dederent populo Romano. Sed Metelio iam antea experimentis cognitum erat genus Numidarum insidum, ingenio mobili, novarum rerum avidum. itaque legatos, alium ab alio diversos, aggreditur: ac paulatim tentando, postquam opportunos cognovit, multa pollicendo persuadet, uti Iugurtham maxime vivum; sin id parum procedat, necatum sibi traderent: ceterum palam, quæ ex voluntate forent, regi 2) nunciare iubet. Deinde ipse paucis diebus, intento atque infesto exercitu, in Numidiam procedit: ubi, contra belli faciem, tuguria plena hominum, pecora cultoresque in agris 3) erant; ex oppidis et mapalibus 4) præfecti Regis obvii procede-

1) h. e. signis supplicantium, precem petentium, qualia erant insule, verbene, rami clivæ, a caduceatoribus præferri solita; cf. Festum h. v. et Varronem ap. Non. XII, 37.

2) Sic Aldina. consue palam iubet (legatos), nunciare regi, quæ etc. Vulg. nunciari.

3) Cortius more suo delet erant.

4) Casis agrisibus (cf. supra c. 18.) in vicis & pagis collectis.

bant, parati, frumentum dare, commatum portare, postremo omnia; quæ imperarentur, facerent. Neque Metellus idcirco minus, sed pariter, ac si hostes adessent, munito agmine incedere, late explorare omnia, illa deditiois signa ostentui 1) credere, et 2) insidiis locum tentari. Itaque ipse cum expeditis cohortibus, item funditorum et sagittariorum delecta manu apud primos erat: in postremo C. Marius legatus cum equitibus curabat: in utrumque latus auxiliarios equites tribunis legionum et præfectis cohortium dispertiverat, uti cum his permixti velites, 3) quocumque accederent, equitatus hostium propulsarent. nam in Iugurtha tantus dolus, tantaque peritiam locorum et militiæ erat, uti, absens an præsens, pacem an bellum gerens perniciosior esset, in incerto haberetur. Erat haud longe ab eo itinere, 47 quo Metellus pergebat, oppidum Numidarum, nomine Vaga, forum rerum venalium totius regni maxime celebratum; ubi et incolere, et mercari consueverant Italici generis multi mortales. Huic Consul, simul tentandi 4) gratia et operiundi, si pateren-

1) h. e. in speciem ceta.

2) h. e. ut cum Livio loquamur, insidiis locum (occasionem faciendi insidias) queri scilicet a Iugurtha. Gronovius autem et Crispinus recte consuetudinem tentari pro vulg. tentare. Pendet enim a credere.

3) Frustra Cort. contra omnes editos et scriptos pro quocumque posuit quacumque.

4) h. e. simul Iugurthæ tentandi, quo id animo laturus sit, pacemne vult querat, an belli insidias; et expectandi, quomodo suæ adversus illum artes eventuræ; cf. finem huius cap. et initium sq. Infra o. 54. Iug. exercitum in

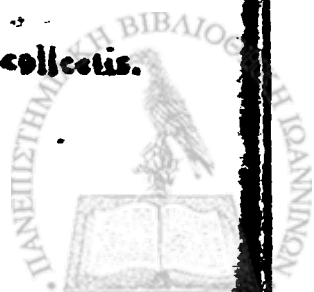
fossa munire, vigiliis crebas ponere, et ipse cum legatis circumire: item in agmine in primis modo, modo in postremis, sæpe in medio adesse, ne quispiam ordine egrederetur; uti cum signis frequentes incederent, miles cibum et arma portaret. Ita prohibendo a delictis magis, quam vindicando, exercitum
 46 brevi confirmavit. Interea Iugurtha, ubi, quæ Metellus agebat, ex nunciis accepit, simul de innocentia eius certior Romæ factus; diffidere suis rebus: ac tum demum veram deditioem facere conatus est. Igitur legatos ad consulem cum suppliciis 1) mittit, qui tantummodo ipsi liberisque vitam peterent, alia omnia dederent populo Romano. Sed Metellio iam antea experimentis cognitum erat genus Numidarum insidum, ingenio mobili, novarum rerum avidum. itaque legatos, alium ab alio diversos, aggreditur: ac paulatim tentando, postquam opportunos cognovit, multa pollicendo peritadet, uti Iugurtham maxime vivum; sin id parum procedat, necatum sibi traderent: ceteram palam, quæ ex voluntate forent, regi 2) nunciare iubet. Deinde ipse paucis diebus, intento atque infesto exercitu, in Numidiam procedit: ubi, contra belli faciem, tuguria plena hominum, pecora cultorelque in agris 3) erant; ex oppidis et mapalibus 4) præfecti Regis obvii procede-

1) h. e. signis supplicantium, pacem petentium, qualia erant insule, verbene, rami clivæ, a caduceatoribus præferri solita; cfr. Festum h. v. et Varronem ap. Non. XII, 37.

2) Sic Aldina. consue palam iubet (legatos), nunciare regi, quæ etc. Vulg. nunciari.

3) Cortius more suo delet erant.

4) Casis agrædibus (cfr. supra c. 18.) in vicis s. pagis collectis.

bant, parati, frumentum dare, com meatum portare, postremo omnia, quæ imperarentur, facere. Neque Metellus idcirco minus, sed pariter, ac si hostes adessent, munito agmine incedere, late explorare omnia, illa deditiois signa ostentui 1) credere, et 2) insidiis locum tentari. Itaque ipse cum expeditis cohortibus, item funditorum et sagittariorum delecta manu apud primos erat: in postremo C. Marius legatus cum equitibus curabat: in utrumque latus auxiliarios equites tribunis legionum et præfectis cohortium dispersiverat, uti cum his permixti velites, 3) quocumque accederent, equitatus hostium propulsarent. nam in Iugurtha tantus dolus, tantaque peritia locorum et militiæ erat, uti, absens an præsens, pacem an bellum gerens perniciosior esset, in incerto haberetur. Erat haud longe ab eo itinere, 47 quo Metellus pergebat, oppidum Numidarum, nomine Vaga, forum rerum venalium totius regni maxime celebratum; ubi et incolere, et mercari consueverant Italici generis multi mortales. Huic Consul, simul tentandi 4) gratia et operiundi, si pateren-

1) h. e. in speciem acta.

2) h. e. ut cum Livio loquamur, insidiis locum (occasionem faciendi insidias) quæri scil. a Iugurtha. Gronovius autem et Crispinus recte consollegendi tentari pro vulg. tentare. Pendet enim a credere.

3) Frustra Cort. contra omnes editos et scriptos pro quocumque posuit quacumque.

4) h. e. simul Iugurthæ tentandi, quo id animo laturus sit, pacemne vbre quærat, an belli insidias; et expectandi, quomodo suæ adversus illum artes eventuræ; cf. finem huius cap. et initium sq. Infra o. 54. Iug. exercitum in

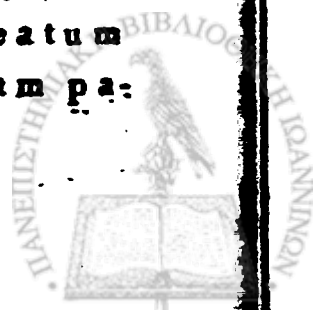

tur opportunitates loci, præsidium imposuit: præterea imperavit, frumentum, et alia, quæ bello usui forent, 1) comportari: ratus id, quod res monebat, 2) frequentiam negotiatorum et commeatum iuva-

locis operiri iubet. Ita restituisse nobis locum videmur aliis omnibus, l. desperatum l. male tentatum. Vulgo enim sic legitur ac (Aldina huic) simul tentandi gratia, et si paterentur opp. loci, pr. imp. Glareanus nullum auxilium a MS. esse quehiscumque tentabat: Huic Cos. simul tentandi gratia si (an) paterentur simul propter opp. loci pr. imp. Palmerius lenius: Huc Cos. simul tent. gr. si paterentur, et opportunitate loci pr. imp. fingit vero, opportunitates loci esse munitiones; ac tentare voluisse Metellum, an munitior urbs, quomodo cetera oppida et mapalia, ipsi paterentur, aperta forent. cf. eius Exc. IV, n. 3. sq. In Codd. quidem Cortio laudatis et vel ante l. post tentandi vagatur. Vestigia autem verioris lect. nobis præbet. Codd. Vinar. 2. simul tentandi gratia et piundi, si paterentur o. l. Iam notum est, in vet. MSS. scribi operiri pro opperiri; et summas scriptum fuisse opiundi; facile inde ommissa litterula o, quam supplemus. Est alius Codd. quem Cort. vocat Academ. in quo legitur tentandi manendique gratia. (Expectare, operiri, manere promiscue usurpantur.) Codd. Erlang. (vid. ed. Harlesii 1778) auctius habet: simul t. gr. et simul gratia hiemandi. Ac sane particula simul poscebat duo: sed verum perierat; unde hiatus explere spondere salvis verbis.

1) Verbum hoc, quod Glar. et Grut. suspectum expulit Corte, revocamus Imperare autem; -perinde et iuhere, construitur cum infn. Terent. Eun. II, 2, 21.

2) Vulg. frequentiam negotiatorum et commeatum iuvaturum (al. iuvatum) exercitum, etiam pa-

zuram exercitum, etiam pacatis rebus munimento 1) fore. Inter hæc negotia Iugurtha impensius modo legatos supplices mittere, pacem orare, præter suam liberorumque vitam, omnia Metello dedere. quos item, uti priores, Consul illectos ad prodicionem domum dimittebat: regi pacem, quam postulabat, neque abnuere, neque polliceri; et inter eas moras promissa legatorum expectare. Iugurtha ubi Metelli 48 dicta cum factis composuit, ac se suis artibus tentari animadvertit (quippe cui verbis pax nunciabatur; ceterum re bellum asperrimum erat, urbs maxima alienata, ager hostibus cognitus, animi popularium tentati); coactus rerum necessitudine, statuit armis certare. igitur explorato hostium itinere, in spem victoriæ adductus ex opportunitate loci, quas maximas copias potest omnium generum parat, ac

ratis. r. m. f. Multum quoque hæc verba sqq. v̄xata s̄nt. Palmerius voluit *commeatum*; idque recte, quod ex loco simili Tac. XIV, 33. patet: a Suetonio Londinium perrexit - copia negotiatorum et *commeatum* maxime celebre. Ibi ambiguus, an illam sedem bello deligeret, circumspecta frequentia militis - statuit,,. *Commeatus* h. l. sunt, *commeantes* negotii causa, diversi a negotiatoribus incolis. Sed idem Palmerius, Grut. Cortius verba *iuvaturum ex. deleri* iubent ut *insititia*; hinc a recc. *omittuntur*. Nos antea legendum duxeramus *frequentia iuvaturum iri ex.* Sed nunc lenius corrigimus *frequentiam iuvaturum ex.* et deiu etiam *pacatis*, quomodo Badius, Glareanus, alii edidero, nisi malis *patratis* eodem sensu.

1) Erant enim negotiatores incolæ *commeantes* Italici generis. Rutg. Hermannides dedit munimentum.

per tramites occultos Metelli exercitum antevenit. Erat in ea parte Numidiæ, quam Adherbal in divisione possederat, flumen oriens a meridie, nomine Muthul: a quo aberat mons ferme millia passuum XX. tractu pari 1), vastus ab natura et humano cultu: sed ex eo medio quasi collis oriebatur, in immensum pertinens, vestitus oleastro ac mirtetis, aliisque generibus arborum, quæ humi arido atque arenoso 2) gignuntur. media 3) autem planicies deserta, penuria aquæ, præter flumini propinqua loca. ea confita arbutis pecore atque cultoribus frequentabantur. Igitur in eo colle, quem transverso itinere porrectum 4) docuimus, Iugurtha, extenuata suorum acie, confedit: elephantis et parti copiarum pedestrium Bomilcarem præfecit; eumque edocet, quæ ageret. ipse propior montem 5) cum omni equitatu pedites delectos collocat: dein singulas turmas et manipulos circumiens monet atque obtestatur, *uti memores pristinae virtutis et victoriae seque regnumque suum ab Romanorum avaritia defendant. cum his*

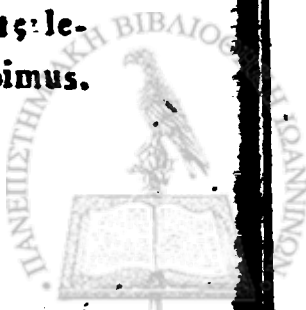
1) Mons et fluvius ubique æqualiter distabant.

2) h. e. solo arenoso humi. Aldina eiusque sequaces homo arida atque arenosa. Nostri ex Prisciāno, XVIII. et melioribus Codd. edidit Putschius, Grut. Crisp. Cortius Sic Tac. A. I, 61. humido paludum; et nostri ardua rupis; cf. Catil. 59 supra p. 69. n. 2.

3) Int. inter montem et flumen et collem.

4) h. e. contrarium directo monti in modum lineæ normalis.

5) Vulg. cum o. eq. et peditibus delectis. suos. Sed sunt Codd. apud Cort. in quibus abest l. suos. l. ois: legiturque delectos; hinc Cort. invenit, quod recipimus.

certamēn fore, quos antea victos sub iugum miserint: ducem illis, non animum mutatum. . . quae ab imperatore decuerint omnia suis provisa: locum superiorem, uti prudentes cum imperitis, ne pauciores cum pluribus, aut rudes cum bello melioribus manum conscirent. proinde parati intentique essent, signo dato, Romanos invadere: illum diem aut omnes labores et victorias confirmaturum, aut maxumarum aerumnarum initium fore. ad hoc viritum, uti quemque, ob militare facinus, pecunia aut honore extulerat, commonefacere beneficii sui; et eum ipsum aliis ostentare, postremo, pro cuiusque ingenio, pollicendo, minitendo, obtestando, alium alio modo, excitare: cum interim Metellus ignarus hostium, 1) monte degrediens cum exercitu, conspicatur 2). primo dubius, quidnam insolita facies ostenderet (nam inter virgulta equi Numidæque confederant, neque plane occultati, humilitate arborum, et tamen incerti 3), quid-

1) Dederamus antea montem ingrediens. Ibi enim facilius conspiciere potuit hostes; et post demum cap. extr. in planum deduxisse suos dicitur. Sunt quoque Codd. alii qui legant montem, alii egrediens (forsan ab ingrediens. Sed plerique pro vulg. stant et ipse Don. ad Ter. Eun. II, 3, 92. hunc locum laudans.

2) Int. hostes. Vulg. male inde ab Aldina: conspicitur; quod Cort. præter rationem tuetur. Nostrium est a Donato l. c. editumque in edit. Basil. 1565 a Grut. Rutg. Herm. Crispino aliis. Idemque verbum solenne Ter. (Eun. V, 8, 132. Heaut I, 1, 16.) Cæsari cett.

3) h. l. passive sumitur; de quibus non constabat.

nam esset; cum natura loci, tum dolo, ipsi atque signa militaria obscurati): dein, brevi cognitis insidiis, paulisper agmen constituit 1). ibi commutatis ordinibus, in dextero latere, quod proximum hostes erat, triplicibus subsidiis aciem instruxit: inter manipulos funditores et sagittarios dispertit: equitatum omnem in cornibus locat: ac pauca pro tempore milites hortatus, aciem, sicuti instruxerat, transversis 50 principiis 2), in planum deducit. Sed ubi Numidas quietos, neque colle degredi animadvertit; veritus ex anni tempore et inopia aquæ, ne siti conficeretur exercitus, Rutilium legatum cum expeditis cohortibus et parte equitum præmisit ad flumen, uti locum castris antecaperet: existumans, hostes crebro impetu et transversis præliis iter suum remoratorios, et quoniam armis diffiderent, lassitudinem et sitim militum tentatorios. dein ipse pro re atque loco, sicuti monte descenderat, paulatim procedere: Marium post principia habere: ipse cum sinistra alæ equitibus esse, qui in agmine principes facti erant. At Iugurtha, ubi extremum agmen Metelli primos suos prætergressum videt, præsidio quasi 3) duum millium peditum montem occupat, qua Metellus descenderat: ne forte

1) Quod Rivius in Cod. Fabric. invenit constitit; placitum Ciacc. et Grutero, tuetur Corte post Giffan. ad Lucr. VI, 10. ut transitive sumatur pro consistere fecit; quomodo Gellius V. 10. consistendæ causæ; et legitur ap. Cæsar. B. C. I, 41. Sed acquiescimus nunc in vulg. in quod Codd. consentiunt ceteri omnes.

2) Ita ut prima acies incederet contraria hostibus.

3) h. l. fere], uti Ter. Heaut. I, 1, 93, quasi talenta ad quindecim.

cedentibus adversariis receptui, ac post munimento foret. dein, repente signo dato, hostes invadit. Numidæ, alii postremos cædere, pars a sinistra ac dextera tentare: infensi adesse atque instare: omnibus locis Romanorum ordines conturbare. quorum etiam qui firmioribus animis obvii hostibus fuerant, ludificati incerto prælio, ipsi modo 1) eminus sauciabantur: neque contra feriundi, aut manum conferendi copia erat. antea iam docti ab Iugurtha equites, ubicumque Romanorum turba insequi cœperat, non confertim, neque in unum sese recipiebant, sed alius alio quam maxime diversi. Ita numero priores, si a persequendo hostes deterrere nequiverant, disiectos ab tergo, aut lateribus circumveniebant. sin opportunior fugæ collis, quam 2) campi fuerant; ea 3) vero consueti Numidarum equi facile inter virgulta evadere; nostros asperitas et insolentia loci retinebat. Ceterum facies totius negotii varia, incerta, 5¹ fœda atque miserabilis: dispersi a suis, pars cedere, alii insequi; neque signa, neque ordines observare; ubi quemque periculum ceperat, ibi resistere ac propulsare: arma, tela, equi, viri, hostes, cives permixti: nihil consilio; neque imperio agi; fors omnia

1) Modo h. l. tantummodo.

2) Sic plerique Codd. Gruteri; alii, campus fuerant, quod et est in ed. Basil. 1565. sed Sallustius numerum verbi ad proximam rem referre solet; cf. Catil. 25. ei cariora omnia, quam decus fuit. Alii Codd. quam campi, fuerat, quod præfert Periz. ad Sanctii Min. L. IV, 8. p. 815.

3) Int. loca.

regere. itaque multum 1) diei processerat, cum etiam tum 2) eventus in incerto erat. Denique omnibus labore et æstu languidis, Metellus ubi videt Numidas minus instare; paulatim milites in unum conducit; ordines restituit, et cohortes legionarias IIII adversum pedites hostium collocat. eorum magna pars superioribus locis fessa confederat. simul orare, hortari milites, *ne deficerent, neu paterentur hostes fugientes vincere: neque illis castra esse, neque munimentum ullum, quo cedentes tenderent: in armis omnia sita.* Sed ne Iugurtha quidem interea quietus: circumire, hortari, renovare prælium, et ipse cum delectis tentare omnia: subvenire suis, hostibus dubiis instare; quos 3) firmos cognoverat, eminus pugnando retinere. Eo modo inter se duo imperatores, summi viri, certabant: ipsi pares, ceterum opibus disparibus. nam Metello virtus militum erat, locus adversus: Iugurthæ alia omnia, præter milites, opportuna. Denique Romani ubi intelligunt, neque sibi 4) profugium esse, neque ab hoste copiam pugnandi fieri, (et iam 5) die vespere erat); adverso col-

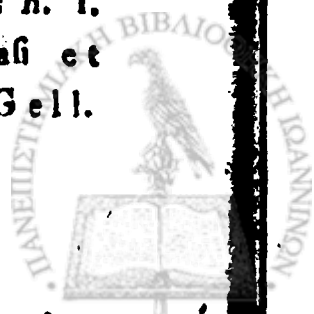
1) Cort. modo edidit die (ut antiquum genit.) quod est in Codd. Giacc. sed cf. supra ad c. 21. et infra ad c. 97.

2) Confirmatur hinc, quod Catil. c. 2, n. 3. contra Cort. defendimus etiam tum. cf. infra c. 63. extr.

3) Int. hostes (Romanos). Firmos opponit dubiis s. inclinantibus in fugam.

4) Al. profugium.

5) Sic Grut. et quireum suffragantibus multis Codd. sequuntur h. l. et infra c. 106. Alii vero diei. Verum nos h. l. die non casu secundo, sed sexto dictum credimus: quasi et id diei erat, ubi, iam vespere sceret; cf. Gell.

le, sicuti præceptum fuerat, evadunt. Amisso loco, Numidæ fusi fugatique: pauci interiере; plerisque velocitas et regio hostibus ignara tutata sunt. Interea Bomilcar, quem elephantis et parti copiarum pedestrium præfectum ab Iugurtha supra 1) diximus, ubi eum Rutilius prætergressus est, paulatim suos in æquum locum deducit: ac, dum legatus ad flumen, quo premissus erat, festinans pergит, quietus, uti res postulabat, aciem exornat; neque remittit, quid ubique hostis ageret, explorare. Postquam Rutilium confedisse iam et animo vacuum 2) accepit, simulque ex Iugurthæ prælio clamorem augeri: veritus, ne legatus, cognita re, laborantibus suis auxilio foret, aciem, quam, diffidens virtuti militum, arte staturerat, quo hostium itineri officeret, latius porrigit; eoque modo ad Rutilii castra procedit. Romani ex 52 improvise pulveris vim magnam animadvertunt: nam prospectum ager arbutis consitus prohibebat. et primo rati, humum aridam vento agitari: post, ubi æquabilem manere, et, sicuti acies movebatur, magis magisque appropinquare vident; cognita re, properantes arma capiunt, ac pro castris, sicuti imperabatur, consistunt: deinde, ubi propius ventum, utrimque magno clamore concurrunt. Numidæ tantummodo remorati, dum in elephantis auxilium putant, postquam impeditos ramis arborum, atque ita disiectos circumveniri vident, fugam faciunt: ac plerique,

XVII, 18. l. cælo vesperibat. quomodo et dicimus hodie,
m a n e etc.

1) cap. 49.

2) h. e. nihil magnopere agitantem,

abiectione armis, collis, aut noctis, quæ iam aderat, auxilio, integri abeunt. elephantum quatuor capti; reliqui omnes, numero 1) quadraginta, interfecti. At Romani, quamquam itinere atque opere castrorum et prælio 2) fessi lassique erant; tamen, quod Metellus amplius opinione morabatur, instructi intentique obviam procedunt. nam dolus Numidarum nihil languidi, neque remissi patiebatur. Ac primo, obscura nocte, postquam haud procul inter se erant, strepitu, velut hostes 3) adventare, alteri apud alteros formidinem simul et tumultum facere: et pæne imprudentia admissum facinus miserabile, ni utrimque præmissi equites rem exploravissent. Igitur, pro metu, repente gaudium exortum, milites alius alium læti appellant, acta edocent, atque audiunt: sua quisque fortia facta ad coelum ferre. quippe res humanæ ita sese habent: in victoria vel ignavis gloriari licet; adversæ res etiam bonos 4) detrectant.

54 Metellus in iisdem castris quadriduo moratus, saucios cum cura reficit, meritos in præliis more militiæ

1) Nonnulli MSS. triginta.

2) Fessi h. e. satis habuere laborum; lassi h. e. corporis viribus fere defecerant. Alii ut Ald. cett. ex Codd. dedere læti que scil. prælio secundo; sed id non convenit quamquam.

3) Sic Aldina dedit, et cum dein ab aliis editum esset, v. h. adventarent, restituit Grut. ex Codd. suis, quibus accedunt Cortiani. Construe: strepitu adventare, velut hostes.

4) Cort. revocat detractant. Perinde fit. Est certe e contrario idem, ac bonis s. fortibus laudem detrahunt.

donat, universos in concione laudat, atque agit gratias; hortatur, *ad cetera, quae levia* 1) *sunt, parem animum gerant: pro victoria satis iam pugnatum; reliquos labores pro praeda fore.* Tamen interim transfugas et alios opportunos, Iugurtha ubi gentium aut quid agitaret, cum paucisne esset, an exercitum haberet, uti sese victus gereret, exploratum misit. At ille sese in loca saltuosa et natura munita receperat: ibique cogebat exercitum numero hominum amplio-rem, sed hebetem infirmumque, agri ac pecoris magis quam belli cultorem. id ea gratia eveniebat, quod praeter regios equites nemo omnium Numidarum ex fuga regem sequitur; quo cuiusque animus fert, eo discedunt: neque id flagitium militiae ducitur; ita se mores habent. Igitur Metellus ubi videt regis etiam tum animum ferocem; bellum renovari; quod, nisi ex illius lubidine, geri 2) non posset; praeterea iniquum certamen sibi cum hostibus, minore detrimento illos vinci, quam suos vincere: statuit non praeliis, neque acie, sed alio more bellum gerendum. Itaque in Numidiae loca opulentissima pergit, agros vastat, multa castella et oppida temere munita aut sine praesidio, capit incenditque; puberes 3) interfici

1) Sic Aldina et omnes MSS. non sint, ut quaedam edd. habent.

2) Cort. frustra contra omnes omittit non; et cum Salmasio sumit, nisi sapius pro non nisi poni.

3) Cortio pro ingenio placet interficit, praevulg. Rectius idem, uti iam Rutg. Herman. ac Crispinus praeda, pro vulg. praedam, quod a verbo iubet pendere creditum.

iubet: alia omnia militum præda esse. Ea formidine multi mortales Romanis dediti obsoles; frumentum, et alia, quæ usui forent, affatim præbita: ubicumque res postulabat, præsidium impositum. Quæ negotia multo magis, quam prælium male pugnatum 1) ab suis, regem terrebant. quippe cui 2) spes omnis in fuga sita, sequi cogebatur; et qui sua loca defendere nequiverat, in alienis bellum gerere. Tamen 3) ex copia, quod optimum videbatur, consilium capit: exercitum plerumque in iisdem locis operiri iubet; ipse cum delectis equitibus Metellam sequitur; nocturnis et arvis itineribus ignoratus, Romanos palantes repente aggreditur. eorum plerique inermes cadunt, multi capiuntur, nemo omnium intactus profugit: et Numidæ, priusquam ex castris subteniretur, sicuti iussi erant, in proximos colles 55 discedunt. Interim Romæ gaudium ingens ortum, cognitis Metelli rebus: ut 4) seque et exercitum more

maio-

1) Corrias excludi vult ab suis. Retinendam censens, et significari credimus, maxime per suos, qui cum Bomilcare erant.

2) sc. Ingeritæ. Is etiam invitæ pendebat ab inceptis Metelli; et cum sua loca, quæ caperentur, prohibere nequiverat, iam in alienatis, coquo etiam iniquis, bellum gerere cogebatur.

3) Sic pro vulg. ex inopia scilicet Guelf. 4. a prima manu rescripti Cor. Librarij inquit, non viderant, copiam esse occasionem, sive id, quod appetit, nulla definitione magis, aut parvi. Nobis idem et ac ex omnibus cf. supra 59. et infra 93.

4) h. l. quomodo.

maiorum gereret; in adverso loco, victor tamen virtute fuisset; hostium agro potiretur; Iugurtham, magnificum ex Auli secordia, spem salutis in solitudine, aut fuga, coegisset habere. Itaque Senatus *ob ea feliciter acta diis immortalibus supplicia* 1) decernere; civitas, trepida antea et sollicita de belli eventu, læta agere: fama de Metello præclara esse. Igitur eo intentior ad victoriam nitii, omnibus modis festinare: caveretamen, necubi hosti opportunus fieret 2); meminisse, post gloriam invidiam sequi. ita quo clarior erat, eo magis anxius 3). neque, post insidias Iugurthæ 4), effuso exercitu prædari 5): ubi frumento, aut pabulo opus erat; cohortes cum omni equitatu præsidium agitabant: exercitus partim ipse, reliquos Marius ducebat. 6) sed igni magis, quam præda, ager vastabatur. Duobus locis, haud longe inter se, castra faciebant. ubi vi opus erat, concti aderant; ceterum, quo fuga atque formido latius

1) h. e. supplicationes.

2) h. e. hosti copiam sui faceret. supra e. 20. iniuriis opportunus.

3) h. l. sollicitus, cautus. Ac sic Aldina et meliores quæque. Alii Codd. legunt animi anxius, quod et Cortio edidit. Sed meliores, Commel. Nazar. cet. animus anxius. Certe animi anxius est, metuens, incertus, quod hic locum non habet. Nos vero cum Cortio erat præmissimus, quod vulgo voci anxius postponitur.

4) h. e. post inf. a Iug. factas.

5) Malimus huc retrahere, quæ vulgo dein haud satis æquo leguntur loco: sed igni vastabatur.

6) cf. not. præc. pulchrior sane consecutio foret, si post ducebat sequerentur illa duobus locis etc.

crescerent, diversi agebant. Eo tempore Iugurtha
 per colles sequi: tempus, aut locum pugnae quaerere:
 qua venturum hostem audierat, pabulum et aquarum
 fontes, quorum penuria erat, corrumpere: modo se
 Metello, interdum Mario ostendere; postremos in
 agmine tentare, ac statim in colles regredi; rursus
 aliis, post aliis minitari: neque praelium facere, ne-
 que otium pati; tantummodo hostem ab incepto re-
 56tinere. Romanus imperator ubi se dolis fatigari vi-
 det, neque ab hoste copiam pugnandi fieri, urbem
 magnam, et in ea parte, qua sita erat, arcem regi-
 ni, nomine Zamam, statuit oppugnare; ratus id,
 quod negotium poscebat, Iugurtham laborantibus
 suis auxilio venturum, ibique praelium fore. At
 ille, quae parabantur, a perfugis edoctus, magnis
 itineribus Metellum antevenit: oppidanos hortatur,
moenia defendant, additis auxilio perfugis; quod ge-
 nus ex copiis regis, quia fallere nequibant 1), fir-
 missimum. praeterea pollicetur, *in tempore semet
 cum exercitu affore*. Ita compositis rebus, in loca
 quam maxime occulta discedit, ac post paulo cog-
 noscit, Marium ex itinere frumentatum cum paucis
 cohortibus Siccam missum: quod oppidum primum
 omnium post malam pugnam ab rege defecerat. Eo
 cum delectis equitibus noctu pergit, et iam, egre-
 dientibus Romanis, in porta pugnam facit: simul
 magna voce Siccenses hortatur, *uti cohortes ab tergo
 circumveniant: fortunam praeclari facinoris casum
 dare. si id fecerint, postea sese in regno, illos in li-*

1) Ob gravissimam poenam apud Romanos in transfugas con-
 sultam.

bertate sine metu detatem acturos. Ac ni Marius signa inferre atque evadere oppido properavisset, profecto cuncti, aut magna pars Siccensium fidem mutavissent. tanta mobilitate sese Numidæ agunt. sed milites Iugurthini paulisper ab rege sustentati, postquam maiori vi hostes urgent, paucis amissis, profugi discedunt. Marius ad Zamam pervenit. id oppidum in campo 57 situm, magis opere, quam natura munitum erat, nullius indoneæ rei egens, armis virisque opulentum. Igitur Metellus, pro tempore atque loco paratis rebus, cuncta mœnia exercitu circumvenit: legatis imperat, ubi quisque curaret. deinde, signo dato, undique simul clamor ingens oritur. neque ea res Numidas terret; infensi intentique sine tumultu manent. Prælium incipitur. Romani, pro ingenio quisque, pars eminus glande, aut lapidibus pugnare; alii succedere, ac murum modo suffodere, modo scalis agredi, cupere prælium in manibus facere. Contra ea oppidani in proximos saxa volvere; sudes, pila

1). præterea pice et sulphure tædam mixtam, arden-

K 2

- 1) Sequimur cum omnibus aliis Cortio excepto, lectionem a Grutero bene constitutam et fide MSS. munitam; quod pluribus in ed. I. differimus. In edd. ante Gruterum ut in principe, Aldina, Carrionis, legebatur *pr. picem sulphure et tæda mixtam ardenti mittere*, a qua cum cod. suo Fabr. Rivius sic aberrat; *pr. picem et sulphure tædam mixta ardenti m.* Basil. 1563 vero reddit *pr. picem sulphure et tæda mixtam ardenti m.* His omnibus sensus videri potuit; nisi Cort. ex vet. edd. revocasset *picem sulphure et tæda mixtam.* Sed convenientius sit, *pice et sulphure il-*

tia mittere. Sed nec illos, qui procul manserant, timor animi satis muniverat. nam plerosque iacula, tormentis, aut manu emissa, vulnerabant: parique periculo, sed fama impari, boni atque ignavi erant.

58 Dum apud Zamam sic certatur, Iugurtha ex improvise castra hostium cum magna manu invadit: remis-
sis 1), qui in praesidio erant, et omnia magis quam praelium expectantibus, portam irrumpit. At nostri, repentino metu percussi, sibi quisque pro moribus consulunt: alii fugere, alii arma capere: magna pars vulnerati, ac occisi. ceterum ex omni multitudine non amplius quadraginta, memores nominis Romani, grege facto, locum cepere, paulo, quam alii, editiorem: neque inde maxuma vi depelli quiverunt; sed tela eminus missa remittere, pauci in pluribus minus frustrati 2): si Numidæ propius accessissent, ibi vero virtutem ostendere, et eos maxuma vi cedere, fundere atque fugare. Interim Metellus cum

litam tædam (h. e. faces) mittere, quam picem mixtam sulphure et tæda. Tum ardentia bene multis codd. probatum, refer et ad sudas, pila, et ad tædam: quæ omnia ardentia mittebantur: et cave detorqueas cum Cort. ad diversam facum materiam, picem sulphure et tæda mixtam; quod uti contra rationem latinam est; ita nec exemplis ab eo adductis adjuvatur. Pila ardentia putes eadem cum malleolis vel potius falaricis, de quibus Liv. XXI, 8. Veget. IV, 18 et Aeneæ Poliore 33. Sic Cic. in Cat. I, 13. malleolos et faces; itemque Liv. XLII, 6. faces tædamque et malleolos stuppæ illitos pice coniungunt. Satis sit.

1) h. e. minus intentis, s. negligenter agentibus.

2) s. certius singulis iactibus aliquem in confertis attingere.

acerrume rem gereret, clamorem 1) hostilem ab tergo accipit: dein, converso equo, animadvertit, fugam ad se versum fieri; quæ res indicabat, populares esse. igitur equitatum omnem ad castra propere mittit: ac statim C. Marium cum cohortibus sociorum; eumque lacrumans per amicitiam perque rempublicam obsecrat, ne quam contumeliam remanere in exercitu victore, neve hostes inultos abire sinat. ille brevi mandata efficit. At Iugurtha munimento castrorum impeditus, cum alii super vallum præcipitarentur, alii in angustiis ipsi sibi properantes officerent, multis amissis, in loca munita sese recipit. Metellus, infecto negotio, postquam nox aderat, in castra cum exercitu revertitur. Igitur postero die, prius, quam 59 ad oppugnandum egrederetur, equitatum omnem in ea parte, qua regis adventus erat, pro castris agitare iubet. portas et proxima loca tribunis dispergit: deinde ipse pergit ad oppidum, atque, ut superiore die, murum aggreditur. Interim Iugurtha ex occulto repente nostros invadit. qui in proximo locati fuerant, paulisper territi perturbantur; reliqui cito subveniunt. neque diutius Numidæ resistere quivissent, ut pedites cum equitibus permixti magnam cladem in congressu facerent 2). quibus illi freti 3), non, ut equestri prælio solet, sequi, dein cedere; sed adversis equis concurrere, implicare ac perturbare aciem: ita expeditis peditibus suis, hostes pæne vic-

1) Et tumultum, quod vulg. addunt, et alii Codd. l. omittunt, vel varie legunt, ut glossam delet Cortius.

2) h. l. fecissent; quod et alii habent.

3) Int. peditibus equites Numidæ freti.

60tos dare 1). Eodem tempore apud Zamam magna vi certabatur. 2) ubi quisque legatus, aut tribunus curabat, eo acerrime niti; neque alius in alio magis, quam in sese spem habere: pariter oppidani agere, 3) oppugnare, aut parare omnibus locis: avidius alteri alteros sauciare, quam semet tegere. clamor permixtus hortatione, lætitia, gemitu, item strepitus armorum, ad cælum ferri: tela utrimque volare. Sed illi, qui mœnia defensabant, ubi hostes paululum modo pugnam remiserant, intenti prælium equestre prospectabant. eos, uti quæque Iugurthæ res erant, lætos modo, modo pavidos animadvertentes: ac, 4) sicubi audiri a suis aut cerni possent, monere alii, alii hortari, aut manu significare, aut

1) h. e. vincere, inter Romanos.

2) Narratio pugnae apud Zamam insignis hypotyposi, quæ lectorem faciat, quasi rei præsentem.

3) Sic membranæ, paucioribus exceptis, omnes habent. Edit. Colon. 1615, Crisp. et sequaces dederunt pugnare. Ciaccon. et post eum Gron. malunt propugnare. Cort. oppugnare. de Romanis obsidentibus, parare de oppidanis se defendentibus intelligendum censet. et hæc ab agere interpungit. Sed non modo urbes oppugnantur; etiam hostes; contra pugnando. parare int. defensionem, est eorum, qui pugnaturi erant. Sic quidem Cortii sententia verior videatur; non modo interpungendum, sed et passive legendum oppugnari (a Rom.) aut parari (paria fieri ab oppidanis se defendentibus) omnibus locis. Alias constructio parum coheret, deficientibus pronominibus: oppugnare illi, parare hi o. l.

4) Sicubi, uti si quando dicitur et Ter. Eun. III, 1. 4. Aldus vero indeque alii, dedere sicuti, ^{quod} h. l. non aptum.

niti corporibus, et huc, illuc, quasi vitabundi, aut iacentes tela, agitare. Quod ubi Mario cognitum est, (nam is in ea parte curabat); consulto lenius agere, ac diffidentiam rei simulare: pati Numidas sine tumultu regis praelium visere. ita, illis studio suorum adstrictis. 1) repente magna vi murum aggreditur: et iam scalis 2) aggressi milites prope summa ceperant, cum oppidani concurrunt, lapides, ignem, alia praeterea tela ingerunt. nostri primo resistere; deinde, ubi unæ atque alteræ scalæ comminutæ, qui supersteterant, afflicti sunt; ceteri 3) quoquo modo potuerunt, pauci integri, magna pars confecti vulneribus, abeunt: 4) denique utrimque praelium nox dimit. Metellus, postquam videt frustra inceptum, 6) neque oppidum capi, neque Iugurtham, nisi ex insidiis, aut suo loco pugnam facere, et iam æstatem exactam esse; ab Zama discedit. et in his urbibus, quæ 5) ab rege defecerant, satisque munitæ loco aut mœnibus erant, praesidia imponit. ceterum exercitum in provinciam, 6) qua proxima est Numidiæ, hiemandi gratia collocat. neque id tempus, ex aliorum more, quieti aut luxuriæ concedit; sed, quo-

1) h. e. attentis s. occupatis.

2) Sic Ald. Riv. Grut. et multi codd. Al. ingressi. Al. congressi. Cort. prætulit egressi, ut (descendere, evadere) quod est in nonnullis codd.

3) Sic Ald. et plur. al. Vulg. quo quisque.

4) Sic Ald. alique. Vulg. male deinde.

5) Sic Ald. et al. Vulg. ab se; male. Al. ad se-sc. Metellum, quod rec. Crisp. et Cort. Nostri Priscianus habet.

6) Vulg. quæ. Lenius corrigimus, ne inepta videatur glossa.

niam armis bellum parum procedebat, infidias regi per amicos tendere, et eorum perfidia pro armis uti parat. Igitur Bomilcarem, qui Romæ cum Iugurtha fuerat, et inde, vadibus datis, clam Massivæ de nece iudicium fugerat, quod ei per maxumam amicitiam maxuma copia fallendi erat, multis pollicitationibus aggreditur. ac primo efficit, uti ad se colloquendi gratia occultus veniat: dein fide data, *si Iugurtham vivum aut necatum tradidisset, fore, ut illi Senatus impunitatem, et sua omnia concederet*, facile Numidæ persuadet, cum ingenio infido, tum metuenti, ne si pax cum Romanis fieret, ipse per conditiones
 62 ad supplicium traderetur. Is, ubi primum opportunum 1), Iugurtham anxium ac miserantem fortunas suas accedit. monet atque lacrumans obtestatur, *uti aliquando sibi liberisque et genti Numidarum, optime merenti, provideat: omnibus praeliis sese victos, agrum vastatum, multos mortales captos aut occisos, regni opes comminutas esse. satis saepe iam et virtutem militum, et fortunam tentatam. caveret, ne, illo cunctante, Numidæ sibi consulant.* his atque talibus aliis ad deditionem regis animum impellit. Mittuntur ad imperatorem legati, *Iugurtham 2) imperata facturum, ac sine ulla pactione sese regnumque suum in illius fidem tradere.* Metellus prope cunctos Senatorii ordinis ex hibernis arcessiri 3) iubet:

1) Vulgo addunt fuit, quod Commelin. aliique meliores non habent.

2) Vulg. hic inferunt qui, et post facturum addunt dicerent, quas ambas voces, ut ab aliena manu illatas, bene delst Cort.

3) Ab arcessio. alias arcessi ab arcesso.

eorum atque aliorum, quos idoneos ducebat, consilium habet. Ita more maiorum, ex consilii decreto, per legatos Iugurthæ imperat *argenti pondo ducenta millia, elephantos omnes, equorum et armorum aliquantum.* Quæ postquam sine mora facta sunt, iubet *omnes perfugas victos adduci.* eorum magna pars, ut iussum erat, adducti: pauci, cum primum deditio cœpit, ad regem Bocchum in Mauretanium abierant. Igitur Iugurtha, ubi armis virisque et pecunia spoliatus, cum ipse 1) ad oppidum Tisdrum evocaretur, rursus cœpit flectere animum suum, et ex mala conscientia digna timere. denique multis diebus per dubitationem consumptis, cum modo, tædio rerum adversarum, omnia bello potiora duceret, interdum secum ipse reputaret, quam gravis casus in

1) Vulgo ad imperandum Tisdrum vocaretur. Codd. nutant in ista voce. Ex his unus ap. Cort. legit ad imperatorem, alius ad imperium; alius aliud quam priores, sed non distincte. Cort. cum aliis interpr. passive sumit pro ut ipsi imperaretur, idque illustrat loco Cic. ad div. IX, 25. Nunc ades ad imperandum, vel ad parendum potius. Sic enim antiqui loquebantur. et ex Servio ad Virg. Ecl VIII, 71. Nihilominus Gruterus, ita ut vulgo est, scriptum putat a Sallustio. Multa certe affinguntur quæ sita Sallustio, quæ nec Assuntio placuerint, sed corrupta lectione nituntur. Nos, credimus, verum restitimus. Cogitet enim quis scriptum prisca opidu, eiusque facilem commutationem cum ipadu. Sed et in nomine oppidi mendum est; quod alii Codd. rectius nobiscum scribunt. Erat id oppidum haud procul ab Utira, de qua cap. 64. Tandem evocaretur rectius est in Cod. Vinat. 1. ap. Cortium.

servitium ex regno foret; multis magnisque præfidiis nequidquam perditis de integro bellum summit. Romæ Senatus de provinciis consultus Numidiam Metello decreverat. Per idem tempus Uticæ forte C. Mario per hostias dis supplicante 1), *magna atque mirabilia portendi*, haruspex dixerat: *proinde, quæ animo agitabat, fretus dis ageret: fortunam quam sæpiissime experiretur; cuncta prospera eventura*. At illum iam antea consulatus ingens cupido exagibat. ad quem capiundum, præter vetustatem familiæ, alia omnia abunde erant: industria, probitas, militiæ magna scientia, animus belli ingens, domi modicus, lubricinis. et divitiarum victor, tantummodo gloriæ avidus. sed 2) his natus, et omnem pueritiam Arpini altus, ubi primum ætas militiæ patiens fuit, stipendiis faciendis, non Græca facundia, neque urbanis munditiis sese exercuit: ita inter artes bonas integrum ingenium brevi adolevit, ergo ubi primum tribunatum militarem a populo petit, plerisque faciem eius ignorantibus, facile notus per omnes tribus declaratur. deinde ab eo magistratu alium post aliûm sibi peperit: semperque in potestatibus eo mo-

- 1) Marius enim vatibus, aruspibus supra modum deditus erat, adeo, ut sagam quamdam ex Syria secum duxisse tradant Plut. et Frontinus, obs. Cort. qui et ex Codd. suis, restituit casum sextum, cum vulg. sit supplicanti.
- 2) Vulg. is; unde natus etiam referri ad Arpini, somniantur. Sed rectius Aldinus Codex offert his; quod recipimus et exponimus: sed his scil. virtutibus, hoc animo natus, etc. Ita transpositione opus est nulla; et antithesis luculentior fit.

do agitabat, uti ampliore, quam gerebat, dignus haberetur. Tamen is ad id locorum 1) talis vir (nam postea ambitione præceps datus est) consulatum appetere non audebat. etiam tum alios magistratus plebes, consulatum nobilitas inter se per manus tradebat. novus nemo tam clarus, neque tam egregiis factis erat, quin his 2) indignus illo honore, et quasi pollutus haberetur. Igitur ubi Marius haruspiciis dicta eodem in-⁶⁴ tendere videt, quo cupido animi hortabatur; ab Metello, petundi gratia, millionem rogat. cui quamquam virtus gloria et alia optanda bonis superabant; tamen inerat contemptor animus et superbia, commune nobilitatis malum. itaque primum commotus insolita re, mirari eius consilium, et quasi per amicitiam mone-
re, ne tam parva inciperet, neu super fortunam: animum gereret; non omnia omnibus cupiunda esse: debere illi res suas satis placere. postremo oaveret, id petere a populo Romano, quod illi iure negaretur.
 Postquam hæc atque talia dixit, neque animus Marii flectitur; respondit, *ubi primum potuisset per negotia publica, facturum sese quae peteret.* ac postea sæpius eadem postulanti fertur dixisse, *ne festinaret abire: satis mature illum cum filio suo consulatum petiturum.* is eo tempore contubernio patris ibidem militabat, annos natus circiter XX. Quæ res Marium cum pro honore, quem affectabat, tum contra Metellum vehementer accenderat. ita cupidine atque ira,

1) h. e. ad id temporis; et sic respondet *et postea.* In-
 fra c. 72. post id locorum pro postea. Ita Ter. in-
 terea loci usurpat, et Plaut. interibi.

2) Int. nobilibus.

pessumis consultoribus, grassari: neque facto ullo,
 neque dicto abstinere, quod modo ambitiosum 1) fo-
 ret: milites, quibus in hibernis præerat, laxiore
 imperio, quam antea, habere: apud negotiatores,
 quorum magna multitudo Uticæ erat, criminose si-
 mul, et magnifice de bello loqui: *dimidia pars exer-*
citus sibi permetteretur, paucis diebus Iugurtham in
cutenis habiturum: ab imperatore consulto trahi, quod
homo inanis, et regiae superbiae, imperio nimis gau-
deret. quæ omnia illis eo firmiora videbantur, quod
 diuturnitate belli res familiares corruperant; et ani-
 65 mo cupienti nihil satis festinatur. Erat præterea in
 exercitu nostro Numida quidam, nomine Gauda,
 Mastanabalis filius, Masinissæ nepos, quem Micipsa
 testamento secundum heredem scripserat, morbis con-
 fectus, et ob eam causam mente paulum imminuta.
 Cui Metellus petenti, *more regum uti sellam iuxta*
poneret, item postea, custodiae causa turmam equi-
tum Romanorum, utrumque negaverat: honorem,
 quod eorum modo foret, quos populus Rōmanus
reges appellavisset; præsidium, quod contumeliosum
 2) foret, si equites Romani satellites Numidæ trade-
 rentur. Hunc Marius anxium aggreditur, atque hor-
 tatur, uti contumeliarum imperatoris 3) cum suo
 auxilio pœnas petat. hominem ob morbos animo

1) h. e. ad favorem conciliandum pertinens.

2) Vulgo additur in eos; quod sine dubio a glossa. Et sunt
 Codd. qui l. in eo legant, l. prorsus omittant.

3) i. e. ab imperatore illatarum. Al. imperatori, al.
 imperatore, al. ab imperatore: Pauci in impe-
 ratorem; male.

parum valido secunda oratione extollit: *illum regem, ingentem virum, Masinissae nepotem esse. si Jugurtha captus, aut occisus, imperium Numidae sine mora habiturum: id adeo mature posse evenire, si ipse consul ad id bellum missus foret.* Itaque et illum, et equites Romanos, milites et negotiatores, alios ipse, plerosque spes pacis, impellit, uti Romam ad suos necessarios aspere in Metellum de bello scribant, Marium imperatorem poscant. sic illi a multis mortalibus honestissima suffragatione consulatus petebatur: simul ea tempestate plebes, nobilitate fusa per legem Mamiliam, novos extollebat. Ita Mario cuncta pro- 66
cedere. Interim Jugurtha, postquam, omissa deditione, bellum 1) incipit, cum magna cura parare omnia, festinare, cogere exercitum: civitates, quæ ab se defecerant, formidine, aut ostentando præmia, affectare: communire suos locos, arma, tela, alia, quæ spe pacis amiserat, rescicere, aut commercari 2): servitia Romanorum allicere, et eos ipsos, qui in præsidiis erant, pecunia tentare: prorsus nihil intactum, neque quietum pati: cuncta agitare. Igitur Vagenses, quo Metellus initio, Jugurtha pacificante, præsidium imposuerat, fatigati regis suppliciis, neque antea voluntate alienati, principes civitatis inter se coniurant (nam volgus, uti plerumque solet, et maxime Numidarum, ingenio mobili, seditiosum atque discordiosum erat, cupidum novarum rerum, quieti, et otio adversum): dein compositis inter se rebus, diem tertium constituunt; quod is festus cele-

1) Al. incepit.

2) h. e. emendo conquerere, maxime annonam.

potest, Numidas equites pariter cum occasu solis expeditos educit: et postera die circiter horam tertiam pervenit in quandam planitiem, locis paulo superioribus circumventam. Ibi milites, fessos itineris magnitudine, et iam abducentes. omnia, docet, oppidum *Vagam non amplius mille passuum abesse: decere illos reliquum laborem aequo animo pati, dum pro civibus suis, viris fortissimis, atque miserrimis, poenas caperent.* praeterea praedam benigne ostentat. ita animis eorum arrectis, equites in primo 1) late, pedites quam artissime ire, signa occultare iubet. Vagenses ubi animum advertere, ad se versum exercitum pergere, primo, uti erat res, Metellum rati, portas claudere: deinde, ubi neque agros vastari, et eos, qui primi aderant, Numidas equites vident; rursus Iugurtham arbitrati, cum magno gaudio obvii procedunt. Equites peditesque, repente signo dato, alii volgum, effusum oppido, caedere; alii ad portas festinare; pars turres capere: ira atque praedae spes amplius, quam lassitudo posse. Ita Vagenses biduum modo ex perfidia laetati: civitas magna et opulens poenae cuncta, aut praedae fuit. Turpilius, quem praefectum oppidi unum ex omnibus profugisse supra ostendimus, iussus a Metello causam dicere, postquam sese parum expurgat, condemnatus, verberatusque capite poenas solvit. nam is civis ex Latio

1) Int. in prima parte Codd. in primo latere, quod si ab nomine sextum casum putas, corruptum est; si verbum facis, sensu caret. Ei Palmer, Coler. Grut. Gron. Cort. recte praeserunt lato.

701) erat. par idem tempus Bomilcar, cuius impulsu Iugurtha deditioem, quam metu deseruit, inceperat, suspectus regi et ipse eum suspiciens, novas res cupere, ad perniciem eius dolum quærere, diu noctuque fatigare animum. denique omnia tentando, socium sibi adiungit Nabdalsam, hominem nobilem, magnis opibus, 2) carum acceptumque popularibus suis: qui plerumque seorsum ab rege exercitum ducere, et omnes res exsequi solitus erat, quæ Iugurthæ fesso aut maioribus adstricto superaverant; ex quo illi gloria opesque inventæ. Igitur utriusque consilio dies insidiis statuitur: cetera, uti res posceret, ex tempore parari placuit. Nabdalsa ad exercitum profectus, quem inter hiberna Romanorum iussus habebat, ne ager, inultis hostibus, vastaretur. is postquam, magnitudine facinoris perculsus, ad tempus non venit, metusque rem impediebat; Bomilcar simul cupidus incepta patrandi, et timore socii anxius, ne, omisso vetere consilio, novum quæreret, literas ad eum per homines fideles mittit, *mollitiem secordiamque viri accusare, testari deos, per quos iuravisset; praemia Metelli in pestem ne converteret; Iugurthæ exitium adesse; ceterum suane, an virtute Metelli periret, id modo agitari: proinde reputaret cum amico suo, praemia, an cruciatum mallet.* sed

cum

1) Cave credas, eo gravius punitum, quod civis de Latio, non Romanus fuisset. Perfugas certe, qui nominis Latini erant, securi percussos, et Romanos in crucem sublato docet Liv. XXX. sed Turpilium iniuste et ex odio Marii damnatum refert Plut. in Mario.

2) Al. magnis opibus clarum, acc.

cum eæ literæ allatæ, forte Nabdassa, exerbato corpore fessus, in lecto quiescebat: ubi, cognitis Bomilcaris verbis, primo cura, deinde uti ægrum animum solet, somnus cepit. Erat ei Numida quidam⁷¹ negotiorum curator, fidus acceptusque, et omnium consiliorum, nisi novissimi, particeps. qui postquam allatas literas audivit; ex consuetudine ratus opera aut ingenio suo opus esse, in tabernaculum introit. dormiente illo epistolam, super caput in pulvino temere positam, sumit ac perlegit: dein propere, cognitis insidiis, ad regem pergit. Nabdassa, post paulo expectatus, ubi neque epistolam reperit, et rem omnem, uti acti, 1) cognovit: primo indicem persequi conatus: postquam id frustra fuit, Iugurtham placandi gratia accedit, 2) *quæ ipse paravisset* 3) *facere, perfidia clientis sui* 4) *præventa*: lacrumans obtestatur *per amicitiam, perque sua antea fideliter acta, ne super tui scelere suspectum sese haberet.* Ad⁷² ea rex aliter, atque animo gerebat, placide respondit. Bomilcare aliisque multis, quos soeios insidiarum cognoverat, interfectis, iram oppresserat: ne qua ex eo negotio seditio oriretur. Neque post id locorum 5) Iugurthæ dies, aut nox ulla quieta fuere:

1) Vulg. ex perfugis cog. Ald. et Pal. 3. ex servis cog. Nazar. expertus cog. Hinc addimentum ex c. 73. petium Grut. existimat.

2) Vocem dicit vulg. hic insertam, fide Guelph. 2, Cort. delet.

3) Facere haud bene Cort. ut glossam, abiecit.

4) Sic Ald. et omnes MSS. Vulg. præventum.

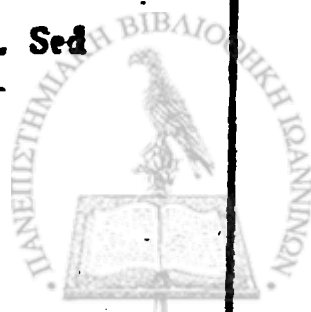
5) h. e. postea: cf. supra c. 62.

neque loco, neque mortali-cuiquam-aut tempori satis credere: 1) cives, hostes iuxta metuere: circumspectare omnia, et omni strepitu pavescere: alio atque alio loco, sæpe contra decus regium, noctu requiescere: interdum somno excitus, arreptis armis tumultum facere: ita formidine, quasi vecordia, 73 exagitari. Igitur Metellus, ubi de casu Bomilcaris et indicio patefacto ex perfugis cognovit; rursus, tamquam ad integrum bellum, cuncta parat festinatque. Marium, fatigantem de profectione, simul et invitum, et offensum sibi, parum idoneum ratus, domum dimittit. et Romæ plebes, literis, quæ de Metello ac Mario missæ erant, cognitæ, volenti animo de ambobus acceperant. Imperatori nobilitas, quæ antea decori, invidiæ esse: at illi alteri generis humilitas favorem addiderat. ceterum in utroque magis studia partium, quam bona aut mala sua moderata. Præterea seditiosi magistratus volgum exagitare, Metellum omnibus concionibus capitis arcescere, Marii virtutem in maius celebrare. denique plebes sic accensa, uti opifices agrestesque omnes, quorum res fidésque in manibus sitæ erant, relictis operibus frequentarent Marium, et sua necessaria post illius honorem ducerent. Ita, perculsa nobilitate, post multas tempestates novo homini consulatus mandatur. et postea populus a Tribuno plebis Manilio Mancino rogatus, *quem vellet cum Iugurtha bellum gerere?* frequens Marium iussit. 2) Senatus paulo ante

1) Vulg. cives hostesque. c. 62.

2) Hæc a Cortio emendata lectio verior quam vulg. Sed Sen. paulo ante Metello Numidiam decr.

Metellō decreverat: ea res frustra fuit. Eodem tem-74
 pore Iugurtha, amissis amicis, (quorum plerosque
 ipse necaverat; ceteri formidine, pars ad Romanos,
 alii ad Regem Bocchum profugerant) cum neque
 bellum geri sine administris posset, et novorum fidem
 in tanta perfidia veterum experiri, periculosum du-
 ceret, 1) varius incertusque agitabat: neque illi res,
 neque consilium aut quisquam hominum satis place-
 bat: itinera praefectosque in dies mutare: modo ad-
 versum hostes, interdum in solitudines pergere: saepe
 in fuga, ac post paulo spem in armis habere: dubi-
 tare, virtuti popularium, an fidei minus crederet.
 ita, quocumque intenderat, res adversae erant. Sed
 inter eas moras repente sese Metellus cum exercitu
 ostendit. Numidae ab Iugurtha pro tempore parati
 instructique 2). deinde praelium incipitur. qua in
 parte rex 3) affuit, ibi aliquamdiu certatum: ceteri
 omnes 4) primo concursu pulsi fugatique: Romani 5)
 signorum et armorum aliquanto numero, hostium
 paucorum potiti. nam ferme Numidas in omnibus
 praeliis pedes magis, quam arma, tuta sunt. Ea fuga 75
 Iugurtha impensius modo rebus suis dissidens, cum
 perfugis et parte equitatus in solitudines, dein Tha-

L 2

1) Al. vagus, al. vanus: et mox agitabatur.

2) Al. addunt sunt; in Aldina omissum.

3) Vulg. inserunt pugnae.

4) Al. subdunt h. l. eius milites. Glossa, indigna visa
 Gfuteo et Cortio, deletur.

5) Sequitur lectionem Cortii ex quinque MSS. restitutam.

Vulg. sign. et armorum, et aliq. num. hostium
 potiti.

lam pervenit: 1) id oppidum magnum et opulentum, ubi plerique thesauri, filiorumque eius multus pueritiæ cultus erat. Quæ postquam Metello comperta, quamquam inter Thalam flumenque proximum, spatium millium quinquaginta, loca arida atque vasta esse cognoverat; tamen spe patrandi belli, si eius oppidi potitus foret, omnes asperitates supervadere, ac naturam etiam vincere aggreditur. igitur omnia iumenta sarcinis levare iubet, nisi frumento dierum decem: ceterum utres modo, et alia aquæ idonea portare. præterea conquirat ex agris, quam plurimum potest, domiti pecoris; 2) eo imponit vasa cuiusque modi, pleraque lignea, collecta ex tuguriis Numidarum. ad hoc finitum imperat, qui se post regis fugam Metello dederant, quam plurimum quisque aquæ portarent: diem locumque, ubi præsto forent, prædicat. ipse ex flumine, quam proximum oppido aquam supra diximus, iumenta onerat. Eo modo instructus ad Thalam proficiscitur. deinde ubi ad id loci ventum, quo Numidis præceperat, et castra posita munitaque sunt; tanta repente cælo missa vis aquæ dicitur, ut ea modo exercitui satis superque foret: præterea commeatus ipse amplior; quia Numidæ, sicuti plerique in nova deditioe, officia intenderant. ceterum milites, religione, pluvia magis usi: eaque res multum animis eorum addidit: nam rati sese dis immortalibus curæ esse. Deinde postera

1) Vulgo in. Nos Codd. alios et Wallium sequimur.

2) Eo adverbium notat in eo. Vulgo autem cum copula editur, quæ in duobus Codd. ap. Cort. pulchrius omittitur. Al. eique.

die, contra opinionem Iugurthæ, ad Thalam perveniunt. oppidani, qui se locorum asperitate munitos crediderant, magna atque insolita re perculsi, nihilo segnius bellum parare: idem nostri facere. Sed rex 76 nihil iam infectum Metello credens, quippe qui omnia, arma tela, locos, tempora, denique naturam ipsam, ceteris imperitantem, industria vicerat, cum liberis et magna parte pecuniæ ex oppido noctu profugit. neque postea in ullo loco amplius una die aut una nocte moratus, simulabat sese negotii gratia properare; ceterum prodicionem timebat, quam vitare posse celeritate putabat: nam talia consilia per otium et ex opportunitate capi. At Metellus ubi oppidanos prælio intentos, simul oppidum et operibus et loco munitum videt, vallo fossaque mœnia circumvenit. deinde 1) locis ex copia 2) maxime idoneis vineas

1) Priores ed. habebant]d. iubet duobus locis ex copia max. id. vinc. agere superque eas agg. iacere et super aggerem impositis turr. opus et mînistros tutari. Ab Aldina omissum duobus Glareanus etiam iubet deleri iussit. Tum Aldinus Codex omisit eas: ridiculum glossema, ab iis ortum, qui super l. insuper non adverbii, sed præpos. vim habere putabant. Nescimus autem quam bene Cort. omiserit superque l. quod alii habent insuper; et sqq. retinuerit. Memorat vero is in Cod. Fabr. 2. non in contextu legi, sed superscriptum iacere et super aggerem, in aliis verbum impositis varie translici, quæ verba supervacua et a librariis ingesta reiicimus. Verbum iacere ex c. 37. extra huc repetitum videtur. Ita Sallustio suam breviter reddimus; quæ nec ab ipso Cic. aliena sit. Ita is ad div. XV, ep. 4, n. 21 - aggere, vineis, turribus oppugnavi.

2) l. multitudine soil, locorum; s. ex omnibus.

1) agere, insuper aggere 2), turribus, opus et 3) ministros tutari. contra hæc oppidani festinare, parare: prorsus ab utrisque nihil reliquum fieri. denique Romani, multo ante labore præliisque fatigati, post dies quadraginta, quam eo ventum erat, oppido modo potiti: præda omnis a perfugis corrupta. ii postquam murum arietibus feriri, resque suas afflictas vident, aurum atque argentum, et alia, quæ prima ducuntur, domum regiam comportant: ibi vino et epulis onerati, illaque, et domum, et semet igni corrumpunt; et quas victi ab hostibus pœnas 4) metuerant, eas ipsi volentes pependere.

77 Sed pariter cum capta Thala legati ex oppido Lepti ad Metellum venerant; orantes, *uti præsidium præfectumque eo mittret: Hamilcarem quemdam, hominem nobilem, factiosum, novis rebus studere, adversum quem neque imperia magistratum, neque leges valerent: ni id festinaret, in summo periculo suam salutem, illorum socios fore.* Nam Leptitani iam inde a principio belli Iugurthini ad Bestiam consulem, et postea Romam miserant, amicitiam societatemque

1) Vineæ plures in ordinem iungebantur, sub quibus subsidentes oppugnatores tuti ad subruenda murorum penetrant fundamenta, ut ait Veget. IV, 15.

2) Tacendo operi vinearum fruebatur agger muro oppidi l. æqualis l. etiam sublimior; unde et ex turribus in ipso aggere constitutis, defensores muri telis petebantur; cf. Zosim. Hist. II. 25 init. et qui de his scripsere.

3) Sic ab Aldina meliores edd. Alii male ministros.

4) Cert. metuerent.

rogatum: deinde, ea impetrata 1), semper boni fidelesque mansere: et cuncta a Bessia, Albino, Metelloque imperata navi fecerant. itaque ab imperatore facile, quæ petebant, adepti. 2) eo missæ cohortes Ligurum quatuor, et C. Annius præfectus. Id oppidum ab Sidoniis conditum, quos accepimus profugos ob discordias civiles, navibus in eos locos venisse: ceterum situm inter duas Syrtes, quibus nomen ex re inditum 3). nam duo sunt sinus prope in extrema Africa impares magnitudine, pari natura: quorum proxima terræ præalta sunt; cetera, uti fors tulit, alta; alia in tempestate vadosa. nam ubi mare magnum esse, et sævire ventis cœpit, limum arenamque et saxa ingentia fluctus trahunt: ita facies locorum cum ventis simul mutatur 4). Eius civitatis lingua modo conversa connubio Numidarum: 5) leges, cultusque pleraque Sidonica. quæ eo facilius retinebant, quod procul ab imperio regis ætatem agebant: inter illos et frequentem Numidiam multi vastique loci erant.

1) Vulgo additum fuere; quod nec Aldina pluresve Cod. habent, et Cort. omisit. Variant Cod. alii ubi ea sunt imp. al. ea ubi fuere; quidni et ubi omittas? ea (scil. a m. et loc.)

2) Aldina missæ sunt eo coh. Deinde receperunt. Emissæ eo coh. Sed eo locum variat: et emissæ h. l. haud aptum videtur. Nobis præivere Cod. Vinar. I. et Fabr. 2. ap. Cort.

3) a συγριπ, trahere; quod auctor statim ipse explicat.

4) Quod vulg. addunt: (Syrtes abstractu nominatæ) ut turpem glossam, recte eiecit Cort.

5) Vulgo legum. Cort. Codd. nixus recte prætulit leges

79 Sed quoniam in has regiones per Leptitanorum negotia venimus: non indignum videtur, egregium atque mirabile facinus duorum Carthaginiensium memorare. eam rem 1) locus admonuit. Qua tempestate Carthaginienses pleræque Africæ imperitabant, Cyrenenses quoque magni atque opulenti fuere. ager in medio arenosus, una specie: neque flumen, neque mons erat, qui fines eorum discerneret. quæ res eos in magno diuturno bello inter se habuit. postquam utrinque legiones 2), item classes, fusæ fugatæque, et alteri alteros aliquantum attriverant; veriti, ne mox victos victoresque defessos alius aggrederetur, per inducias sponsonem faciunt, *uti certo die legati domo proficiscerentur: quo in loco inter se obvii fuissent, is communis utriusque populi finis haberetur.* Igitur Carthagine duo fratres missi, quibus nomen *Philaenis* erat, maturavere iter pergere: Cyrenenses tardius iere. id seordiane, an casu acciderit, parum cognovi: ceterum solet in illis locis tempestas haud secus, atque in mari, retinere. nam ubi per loca æqualia et nuda gignentium ventus coortus arenam humo excitavit; ea magna vi agitata, ora oculosque implere solet: ita prospectu impedito, morari iter. Postquam Cyrenenses aliquanto posteriores se vident, et ob rem corruptam domi pœnas metuunt; criminari, *Carthaginienses ante tempus domo 3) digressos*, conturbare rem, denique omnia malle, quam victi abire. sed cum Pœni aliam conditionem, tan-

1) Cum Cortio omittimus nos.

2) Copiæ terrestres s. exercitus, ut ap. Vellei I, 8.

3) Vulg. digressos.

tummodo æquam, peterent; Græci optionem 1) Carthaginiensium faciunt, *vel illi, quos fines populo suo peterent, ibi vivi obruerentur; vel eadem conditione sese, quem in locum vellent, processuros.* Philæni, conditione probata, seque vitamque reipublicæ condonavere: ita vivi obruti. Carthaginienses in eo loco Philænis fratribus aras consecravere: alique illis domi honores instituti. Nunc ad rem redeo.

Iugurtha postquam, amissa Thala, nihil satis 80 firmum contra Metellum putat; per magna solitudines cum paucis profectus, pervenit ad Gætulos, genus hominum ferum incultumque, et eo tempore ignarum nominis Romani. eorum multitudinem in unum cogit: ac paulatim consuefacit, ordines habere, signa sequi, imperium observare, item alia militaria facere. præterea regis Bocchi proximos 2) magnis muneribus, et maioribus promissis, ad studium sui perducit. quis adiutoribus regem aggressus impellit, uti adversum Romanos bellum suscipiat. id ea gratia facilius proniusque fuit, quod Bocchus initio huiusce belli legatos Romam miserat, fœdus et amicitiam petitem: quam rem opportunissimam incepto bello, pauci impediverant, cæci avaritia (3) quis omnia honesta atque inhonesta vendere mos erat). etiam antea Iugurthæ filia 4) Bocchi nupse-

1) Aldina Carthaginiensibus. Sed Plautinum est, tua sit optio utrum-an.

2) s. amicos, familiares: uti Catil. 14. de Bomilcare suprac 35.

3) Quod uncinis inclusimus, supervacuum est post verba cæci av. et a sciolo intrusum videtur ex Cat. c. 30.

4) Vett. edd. Boccho. Sed Catil. Freinsh. Spanh. ex hist. ac Codd. (et ap. Curt.) legendum videre Boc-

rat. Verum ea necessitudo apud Numidas Maurosque levis ducitur; quod singuli, pro opibus quisque, quam plurimas uxores, denas alii, alii plures habent, sed reges eo amplius. ita animus multitudine distrahitur: 1) nulla pro socia obtinet: pariter omnes viles sunt. Igitur in locum ambobus placitum exercitus conveniunt. ibi, fide data et accepta, Iugurtha Bocchi animum oratione accendit: *Romanos iniustos, profunda avaritia, communes omnium hostes esse: eandem illos causam belli cum Boccho habere, quam secum et cum aliis gentibus, lubidinem imperitandi, quis* 2) *omnia regna adversa sint* 3): *tum sese, puulo ante Carthaginenses, item regem Persen, post, uti quisque opulentissimus* 4) *videatur, ita Romanis hostem fore.* His atque aliis talibus dictis ad Cirtam oppidum iter constituunt: quod ibi Metellus praedam captivorumque et impedimenta locaverat. ita Iugurtha ratus, aut, capta urbe, operæ pretium fore; aut si Romanus auxilio suis venisset, praelio sese certaturos. nam callidus id modo festinabat, Bocchi pacem imminuere; ne moras agitando, aliud, quam bellum,

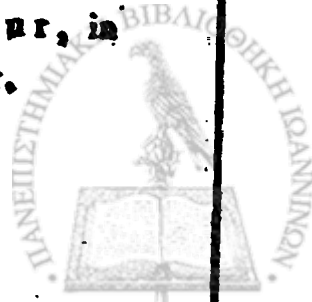
chi. Florus et Plut. Bocchum Jug. socerum vocant; cf. Freinsh. ad Flor. III, 1.

1) Vulgo male nullam. nam obtinet absolute dicitur; et iat. ius s. locum. Nulla socia tori est dignitatis regia.

2) Quis refertur ad illos.

3) Simile loquitur Caractacus rex Britannus ad Claudium imperat. ap. Tac. An. XII, 37. Nam si vos omnibus imperitare vultis, sequitur, ut omnes servitutem accipiant.

4) Grut. et Curt. censent commode deleri videatur, in quo MSS. variant, al. videbatur, al. videtur.

mallet. Imperator postquam de regum societate cog-82
novit; non temere, neque, uti sæpe iam victo Iu-
gurtha consueverat, omnibus locis pugnandi copiam
facit. ceterum haud procul ab Cirta, castris muni-
tis, reges opperitur, melius ratus, cognitis Mauris,
quoniam is novus hostis accesserat, ex commodo
pugnam facere. Interim Roma per literas certior
fit, 1) provinciam Numidiam Mario datam: nam con-
sulem factum, iam antea acceperat. quis rebus su-
pra bonum atque honestum 2) percussus, neque la-
crumas tenere, neque moderari linguam: vir egre-
gius in aliis artibus, nimis molliter ægritudinem pati.
quam rem alii in superbiam vertebant; alii bonum
ingenium contumelia accensum esse; multi, quod iam
parta victoria ex manibus eriperetur: nobis satis
cognitum, illum magis honore Marii, quam iniuria
sua excruciatum; neque tam anxie laturum fuisse,
si adempta provincia alii, quam Mario, traderetur.
Igitur eo dolore impeditus, et quia stultitiæ videba- 82
tur, alienam rem periculo suo curare, legatos ad
Bocchum mittit, postulatum, *ne sine causa hostis po-
pulo Romano fieret: habere eum magnam copiam so-
cietatis amicitiaque coniungendae, quae potior bello
esset: quamquam opibus consideret, non debere incerta
pro certis mutare. omne bellum sumi facile, ceterum
ægerrime desinere: non in eiusdem potestate initium*

1) Ed. Colon. 1615 Rutg. Herm. etc. sic ordinant Mario
p. r. N. datam.

2) Supra quam bonum atque hon. erat; s. præter
id, quod ipsi bonum erat, (præter constantiam animi) et
quod talem virum decebat, quod linguam non moderaretur,

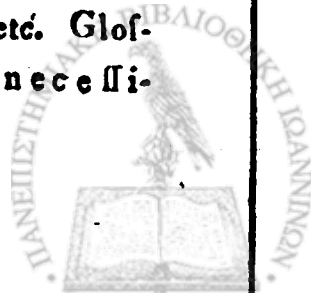
*eius et finem esse: incipere cuivis, etiam ignavo lice-
re; deponi, cum victores velint. proinde sibi regnoque
consuleret; neu florentes res suas cum Iugurthae per-
ditis misceret.* Ad ea rex satis placide verba facit:
*sepe pacem cupere, sed Iugurthae fortunarum misere-
ri: si eadem illi copia 1) fieret, omnia conventura.*
Rursus imperator contra postulata Bocchi nuncios
mittit ille probare partim, 2) partim abnuere. Eo
modo sæpe ab utroque missis remissisque nunciis tem-
pus procedere, et, ex Metelli voluntate, bellum in-
34 tactum trahi. At Marius, ut supra diximus, cupien-
tissima plebe Consul factus, postquam ei provinciam
Numidiam populus iussit, antea iam infestus nobili-
tati, tum vero multus atque ferox instare: singulos
modo, modo universos lædere: dictitare, *sepe con-
sulatum ex victis illis spolia 3) cepisse*; alia præterea
magnifica pro se, et illis dolentia. Interim, quæ
bello opus erant, prima habere: postulare legioni-
bus supplementum, auxilia a populis et regibus so-
ciiisque arcessere: præterea ex Latio fortissimum
quemque, plerisque militiæ, paucos fama cognitos
accire, et ambiendo cogere 4) homines emeritos sti-

1) Societatis amicitiaque cum Rom. coniungendæ. Alii vero
Codd. foret, quod Cortæ probat.

2) Sic Codd. quidam rectius, quam alii, qui ob concursum
omiforo alterum, quam elipfu, a mendo librariorum ortam,
alii et ipse Cort. in nescio quam elegantiam trahunt. (Sed
vide mox c. sq. singulos modo, modo univ.) Vulgo
emendandi causa editum: partim, alia ab.

3) Tanquam spolia ex victis illis s. nobilibus

4) h. e. ad militiam, uti mox et cap. seq. p. 179 etc. Glos-
sarii cogere credentes esse simpliciter adigere, necesse

pendiis. neque illi Senatus, quamquam adversus
 erat, de ullo negotio abnuere audebat; ceterum 1)
 supplementum etiam lætus decreverat: quia, 2) ne-
 que plebe militiam volente, putabatur Marius aut

tatem asserre, fecere ut in textum post stipendiis in-
 ferretur glossema secum proficisci. quod ut reiculum
 videtur Cortio, ita nos omittimus; tum emeritis fide
 Codd. ap. Cort. emendamus in emeritos.

1) Ceterum (h. l. sed) etiam lætus decem suppl.

2) h. e. quia, plebe, quamvis bellum iuberet, militiam no-
 lente, putabatur Marius etc. (et sic tres Codd. ap. Cort.
 legunt) Antiquis enim, quod Festus post A finium Ca-
 pito nem observat, nec pro non positum; et sic Cic.
 de Leg. III, 10, c. 4. Senatori qui nec aderit,
 aut causa, aut culpa esto; vid. plura in Gesneri
 thes. Nobisque videtur, neque volente h. l. dici in
 modum vulgati nec opinante. Scil. lectio Ald. ea-
 que Rivio et Glar. probata, et ipsorum codd. adeo sub-
 nixa, etiam VIII codd. melioribus ap. Cort. firmata, no-
 bis verior videtur, quam illa Gruteri ex codd. suis pro-
 ducta aliisque recepta, quia neque plebi militiam
 volenti putabatur, et Mar. quod neque latine,
 neque græce dictum sit: convenientior etiam, quam illa
 que Carrioni, Ciaccon. in tantum Castil. Cri-
 spino et Cortio sex codd. nixo, (quibus Hotting. ad-
 dit cod. Thos. et edd. priscas Ven. ac Rom.) quia ne-
 que plebi militia volenti putabatur, et Mar.
 Et facile crederemus his, quibus hæc ditio l. veterem lati-
 nitatem redolere magis, l. græcismum, Sallustio alibi
 et Tacito (cf. Rhén. ad Taciti Agric. 18.) accep-
 tum sapere videtur, nisi duo obstarent. Primum facilius,
 putari Marium aut - - aut - - amissurum esse, velut in dis-
 iunctis; quam nobilibus putari id, quod alias expertum
 erat, scil. plebem invitam cogi ad militiam, sed nunc ex

belli usum 1), aut studia vulgi amissurus. sed ea res frustra sperata. tanta libido cum Mario eundi plerosque invaserat. Sese quisque præda locupletem, victorem domum rediturum, alia huiuscemodi, animis trahebant: et eos non paulum oratione sua Marius arrexit. nam postquam, omnibus, quæ postulaverat, decretis, milites scribere volt; hortandi causa simul, et nobilitatem, uti consueverat, exagitandi, concionem populi advocavit, deinde hoc modo disseruit:

85 Scio ego, Quirites, plerosque non iisdem artibus imperium a vobis petere, et, postquam adepti sunt, gerere: primo industrios, supplices, modicos esse; dehinc per ignaviam et superbiam aetatem agere. Sed mihi contra ea videtur, 2) nam quo universa respublica pluris est, quam consulatus aut praetura, eo maiore cura illam administrari, quam haec peti debere. Neque me fallit, quantum cum maximo beneficio vestro negotii sustineam. Bellum parare simul, et aerario parcere; cogere ad militiam, quos nolis offendere 3); domi forisque omnia curare; et ea agere inter invi-

eo irritum fuit, quod plebs militiam subterfugere solita, a more defecisset ad spem prædæ a Mario propositæ. Tum partes dictorum Marius aut belli usum, aut studia vulgi amissurus, magis consequentes esse ex odio ille militiæ, quam ab eo diliungendas, nemo non iudicet.

1) b. e. ea, quæ opus forent, supplementa.

2) Vulgo videtur interpungunt a sqq. illam adm. q. h. peti debere. male. Illud nam h. l. non inchoat sententiam sed interiicitur ut scilicet s. nempe declarandi causa. forsitan quis malit pro eo etiam.

3) Scil. plebem.

dos, occurrentes 1), factiosos 2), opinione, Quirites, asperius est. Ad hoc, alii si deliquere, vetus nobilitas, maiorum facta fortia, cognatorum et affinium opes, multae clientelae, omnia haec praesidio adsunt: mihi spes omnes in memet sitae, quas necesse est et virtute, et innocentia tutari. nam alia 3) infirma sunt. Et illud intelligo, Quirites, omnium ora in me conversa esse: nequos bonosque favere (quippe bene facta mea reipublicae procedunt 4); nobilitatem locum invadendi quaerere, quo mihi acrius adnitendum est, ut neque vos capiamini 5), et illi frustra sint. Ita ad hoc actatis, a pueritia fui, ut omnes labores, pericula consuecra habeam. quae ante vestra beneficia 6), gratuito faciebam, ea uti, accepta mercede 7), deseram, non est consilium, Quirites. Illis difficile est in potestatibus temperare, qui per ambitionem sese probos simulavere: mihi, qui omnem actatam in optimis artibus egi, bene facere iam ex consuetudine in naturam vertit. Bellum me gerere cum Iugurtha iussistis; quam rem nobilitas aegerrime tulit. Quaeso, reputato cum animis vestris, num id mutare melius sit, si quem ex illo globo 8) nobilita-

1) s. oblitentes.

2) Nobiles, potentes innuit.

3) Int mihi; s. in aliis (nobilitate, opibus, cognatione, clientelis) infirmus sum.

4) s. rempl. augment.

5) a nobilibus, qui locum invadendi quaerunt.

6) h. e. antequam a vobis beneficia accepi.

7) Scil. consulatu et rerum in Numidia potestate.

8) Invidiosa vox, quod patet ex exemplis: coniurationibus, consensionis, iuvenum horum etc. globus.

tis ad hoc, aut aliud tale negotium mittatis, hominem veteris profapiae ac multarum imaginum, et nullius stipendii: scilicet ut in tanta re, ignarus omnium, trepidet, festinet, sumat aliquem ex populo monitorem officii 1). Ita plerumque evenit, ut quem vos imperare iussistis, is 3) imperatorem alium quaerat. 2) Ac ego scio, Quirites, qui, postquam Consules facti sunt, acta maiorum et Graecorum militaria praecepta legere coeperint; homines praeposteri. nam gerere, quam fieri, tempore posterius, re atque usu prius est 4). Comparate nunc, Quirites, cum illorum superbia me hominem novum. quae illi audire et legere solent, eorum partem vidi, alia egomet gessi: quae illi literis, ego militando didici. nunc vos existimate, facta, an dicta pluris sint. Contemnunt novitatem meam; ego illorum ignaviam: mihi fortuna, illis probra obiectantur. quamquam ego naturam unam et communem omnium existimo, sed fortissimum quemque generosissimum. ac si iam ex patribus Albini aut Bestiae quaeri posset, mene, an illos ex se gigni mauerint; quid responsuros creditis, nisi, se se liberos quam optimos voluisse? Quod si iure me despiciunt, faciunt idem maioribus suis: quibus, uti mihi, ex

vir.

1) Cortius bene resevit suis.

2) Sibi vulgo insertum Cort. codd. fide recte delevit.

3) Ita Cort. Aldina. Al. at qui, alii at.

4) h. e. rem militarem, quae consulis erat, gerere, tempore posterius est, quam fieri consulem; sed ea quae consule digna sunt, militando ante didicisse oportet, quam quis fieri velit consul.

virtute nobilitas coepit. invident honori meo. ergo invident et labori, innocentiae, periculis etiam meis: quoniam per haec illum cepi. Verum homines corrupti superbia ita aetatem agunt; quasi vestros honores contemnant; ita hos petunt; quasi honeste vixerint. Ne illi falsi sunt, qui diversissimas res pariter expectant, ignaviae voluptatem et praemia virtutis. Atque etiam cum apud vos aut in Senatu verba faciunt, pleraque oratione maiores suos extollunt; eorum fortia facta memorando clariores sese putant: quod contra est 1). nam quanto vita illorum praeclarius, tanto horum secordia flagitiosior. et profecto ita se res habet: maiorum gloria posteris lumen est; neque bona, neque mala in occulto patitur. Huiusce rei ego inopiam patior, Quirites; verum id, quod multo praeclarius est, meamet facta 2) mihi dicere licet. Nunc videte, quam iniqui sint. quod ex aliena virtute sibi arrogant, id mihi ex 3) mea non concedunt: scilicet, quia imagines non habeo; et quia mihi nova nobilitas est; quam certe peperisse melius est, quam acceptam corrupisse. Equidem ego non ignoro, si iam 4) respondere velint, abunde illis facundam et compositam orationem fore. Sed in maximo vestro beneficio, cum

1) Cortius nugans delet est; et mox pro quanto delet quantum.

2) Mihi hic insertum locum variat, quod et quidam codd. omittunt. Duo codd. ap. Cort. meimet. unde forsantelicias: mihi mea. Sed meamet aliis nimium ad rem videatur.

3) Unus Cod. ap. Cort. habet me.

4) Aldina et seqq. inserunt mihi.

omnibus locis me vosque maledictis lacerent, non placuit reticere: ne quis modestiam in conscientiam duceret 1). Nam me quidem, ex animi 2) sententia, nulla oratio laedere potest: quippe vera necesse est bene praedicet; falsam vita moresque mei superant. sed quoniam vestra consilia accusantur, qui mihi summum honorem, et maximum negotium imposuistis; etiam atque etiam reputate, num id poenitendum sit. Non possum, fidei 3) causa, imagines, neque triumphos, aut consulatus maiorum meorum, ostentare; at, si res postulet, hastas, vexillum, phaleras, alia militaria dona, praeterea cicatrices adverso corpore. Haec sunt meae imagines, haec nobilitas, non hereditate relicta, ut illa illis; sed quae ego plurimis laboribus et periculis quaesivi. Non sunt composita verba mea; 4) parum id facio. ipsa se virtus satis ostendit, illis artificio opus est, uti turpia facta oratione tegant. Neque literas Græcas didici: parum placebat, eas discere; quippe quae ad virtutem doctoribus nihil profuerunt 5). at illa multo optima 6) reipublicae doc-

1) h. e. ne tacendo viderer, quæ adversarii obiiciant, ipsa mihi turpia dicere.

2) Alii inferunt mei; idque propugnat Ursinus. Sed facile caremus cum Ald. Crisp. Cortio, qui asseverandi formulam et vanitatem declinandi putat.

3) Int. faciendæ.

4) Aldina parvi, eamque sequitur Gruterus. Pro nostro sicut Codd et edd. vet. et ex rec. ed. Colon. 1615. Crispin. et Cort. etc.

5) Victi enim sunt Græci a Romanis.

6) s. utilissima reip.

tus sum: hostem ferire, praesidia agitare 1), nihil metuere nisi turpem famam, hiemem et aestatem iuxta pati, humi requiescere, eodem tempore inopiam et laborem tolerare. His ego praeceptis milites hortabor: neque illos arcte colam; me opulenter 2); neque gloriam meam laborem illorum faciam 3): Hoc est utile, hoc civile imperium: namque cum tute per mollitiem agas, exercitum supplicio cogere, id est dominum, non imperatorem esse. Haec atque talia maiores vestri faciundo seque remque publicam celebravere. quis 4) nobilitas freta, ipsa dissimilis moribus, nos illorum aemulos contemnit: et omnes honores, non ex merito, sed quasi debitos, a vobis repetit. Ceterum homines superbissimi procul erant. maiores eorum omnia, quae licebat 5) illis reliquere, divitias, imagines, memoriam sui praeclaram. virtutem non reliquere; neque poterant: ea sola neque datur dono, neque accipitur. Sordidum me et incultis moribus aiunt; quia parum scite convivium exorno, neque histrionem 6) ullum, neque plaris pretii coquam quam villicam, habeo. quae mihi lubet confiteri. Nam ex parente meo, et

M 2

1) h. e. in oppidis et castellis defendendis me exercere.

2) h. e. Alios levete et contente habebō, me molliter et magnifice.

3) Tac. Agric. 22. Nec Agricola unquam per alios gesta avidus interceptit: seu centurio, seu praefectus, incorruptum facti testem habebat.

4) Int. maioribus:

5) Int. relinquere.

6) s. cantorem f. mimum.

ex sanctis viris ita accepi, munditias mulieribus, viris laborem convenire; omnibusque bonis oportere plus gloriae, quam divitiarum 1); arma, non suppellectilem, decori esse. Quin ergo, quod iurat, quod carum aestumant, id semper faciant: ament, potent: ubi adolescentiam habuere, ibi senectutem agant, in convivis, dediti ventri et turpissimae parti corporis: sudorem, pulverem, et alia talia relinquunt nobis, quibus illa epulis iucundiora sunt. Verum non est ita: nam ubi se omnibus flagitiis dedecoravere turpissimi viri, honorum praemia ereptum eunt. ita iniustissime luxuria et ignavia, pessumae artes, illis, qui coluere eas, nihil officiant; reipublicae innoxiae cladi sunt. Nunc quoniam illis, quantum mores mei, non illorum flagitia, poscebant, respondi; pauca de republica loquar. Primum omnium de Numidia bonum habetote animum, Quirites. nam quae ad hoc tempus Iugurtham 2) tutata sunt, omnia removistis; avaritiam, imperitiam, superbiam 3). Deinde exercitus ibi est, locorum sciens; sed mehercule magis strenuus, quam felix. nam magna pars avaritia, aut temeritate ducum attrita est. Quamobrem vos, quibus militaris aetas, adnitimini mecum et capeffite rempublicam: neque quemquam ex calamitate aliorum, aut imperatorum superbia metus ceperit. Egomet in agmine, in praelio consultor idem et socius periculi vobiscum adero; meque vosque in omnibus rebus iuxta geram.

1) Vulg. inserunt esse. quod et abest in Codd. Grut. ac Cortii; et redundaret, cum eodem claudatur dictum.

2) Alii praefereunt tuta.

3) Avar. Bestiae, imper. Auli, sup. Metelli.

Et profecto, dis iuvantibus, omnia matura 1) sunt, victoria, praeda, laus: quae si dubia aut procul essent, tamen omnes bonos reipublicae subvenire 2) decebat. Etenim ignavia nemo immortalis factus: neque quisquam parens liberis, uti aeterni forent, optavit; magis, uti boni honestique vitam exigerent. Plura dicerem, Quirites, si timidis virtutem verba adderent: nam strenuis abunde dictum puto.

Huiuscemodi oratione habita, Marius postquam 86 plebis animos arrectos videt, prope comiteat, stipendio, armis, aliis utilibus naves onerat: cum his A. Manlium legatum proficisci iubet. Ipse interea milites scribere, non more maiorum, neque ex classibus 3), sed uti cuiusque libido erat, capite censos 4) plerisque. id factum alii inopia bonorum, alii per ambitionem consulis memorabant, quod ab eo genere celebratus auctusque erat. et homini potentiam quaerenti egentissimus quisque opportunissimus: cui neque sua 5) curae, quippe quae nulla sunt, et omnia

1) h. e. prona; (Tac. H. III, 64. et omnia prona victoribus) s. proxima. Certius ac citius ventura nimirum opponuntur iis. quae dubia aut procul sunt.

2) Sic Ald. Al. decet. Nonnulli deceret.

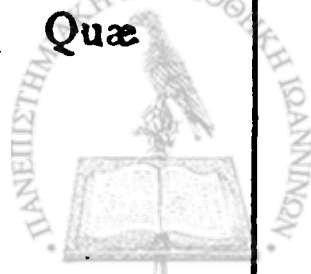
3) Scil. quinque, in quas cives Romani distributi erant, pro rerum et bonorum copia tributum latari; e quibus milites conscribebantur.

4) Qui nullo aut pravissimo aere censebantur. sic dicti, quod nihil fere in tabulas censuales referrendum haberent, praeter caput suum, h. e. se ipsos. Neque hi ad militiam alias cogebantur.

5) Ald. cara: sed Rivius praefert nostrum, plerisque MSS. firmum.

cum pretio honesta videntur. Igitur Marius cum maiore aliquanto numero, quam decretum erat, in Africam profectus, diebus paucis Uticam advehitur. Exercitus ei traditur a P. Rutilio legato. nam Metellus conspectum Marii fugerat; ne videret ea, quæ
 87 audita animus tolerare nequiverat. Sed consul, expletis legionibus cohortibusque auxiliariis, in agrum fertilem et præda onustum proficiscitur: omnia ibi capta militibus donat. dein castella et oppida natura et viris parum munita aggreditur: prælia multa, ceterum alia levia aliis locis facere. Interim novi milites sine metu pugnae adesse: videre fugientes capi, occidi: fortissimum quemque tutissimum: armis libertatem, patriam parentesque et alia omnia tegi; gloriam atque divitias quæri. sic brevi spatio novi veteresque coaluere; et virtus omnium æqualis facta. At reges, ubi de adventu Marii cognoverunt, diversi in locos difficiles abeunt. ita Iugurthæ placuerat, speranti, mox effusos hostes invadi posse; Romanos, sicuti plerosque, remoto metu, laxius licentiusque futuros. Metellus interea Romam profectus, contra spem suam, lætissimis animis excipitur: plebi patribusque, postquam invidia decesserat, iuxta carus. Sed Marius impigre prudenterque suorum et hostium res pariter attendere; cognoscere quid boni utrisque, aut contra esset; explorare itinera regum, consilia et infidias antevenire; nihil apud se remissum, neque apud illos tutum pati. itaque et Gætulos, et Iugurtham, ex sociis nostris prædam agentes, sæpe aggressus in itinere fuderat; ipsumque regem haud procul ab oppido Cirta armis exuerat. Quæ

postquam 1) gloriosa modo, neque belli patrandi 2) cognovit, statuit urbes, quæ viris aut loco pro hostibus, et adversum se opportunissimæ erant, singulas circumvenire: ita Iugurtham aut præsiidiis nudatum, si ea pateretur, aut prælio certaturum. Nam Bocchus nuncios ad eum sæpe miserat, *velle populi Romani amicitiam, ne quid ab se hostile timeret.* id simulaveritne, quo improvisus gravior accideret, an mobilitate ingenii pacem atque bellum mutare solitus, parum exploratum. Sed Consul, uti statuerat, 80 oppida castellaque munita adire: partim vi, alia metu aut præmia ostentando, avertere ab hostibus. ac primo mediocria gerebat, existumans, Iugurtham ob suos tutandos in manus venturum. sed ubi procul abesse, et aliis negotiis intentum accepit; maiora et aspera aggredi tempus visum. Erat inter ingentes solitudines oppidum magnum atque valens, nomine

1) Codd. al. et Ald. gloriosa, m. facta sunt; neque bel. patr. copiam, quæ recte præsecuit Rivius iuxta Priscianum. Hic vero h. l. subaudiri vult causa, quod et Catil. c. 6, v. 5 ad multorum sensum et exempla ap. Tacitum frequentia supplevimus. Sed malunt alii intelligere esse, ut sit genitivus periphrasticus adiectivi hanc vim habentis ad bellum patrandum facientia esse. Sic et fragm. hist. l, in orat. Lepidi: At ille eo processit, ut nihil gloriosum, nisi tutum, et omnia (quæ) retinendæ dominationis (erant) honesta existumet.

2) Cort. dedit gravius. Aptius idem ex membranis Nazar. Rom l. etc. restituit accideret provulg. accederet. Illud enim etiam de hominibus dicitur, qui de improvviso veniunt cf. infra c. 107. extr.

Capſa: cuius conditur 1). Hercules Libys memorabatur. eius cives apud Iugurtham immunes, levi 2) imperio, et ob ea fideliffimi habebantur: muniti adverſum hoſtes non mœnibus modo, et armis atque viris, 3) verum etiam multo magis locorum aſperitate. nam, præter oppido propinqua, alia omnia vaſta, inculta, egentia aquæ, infeſta ſerpentibus: quarum vis, ſicuti omnium ferarum, inopia cibi acrior; ad hoc natura ſerpentium ipſa pernicioſa, ſiti magis quam alia re, accenditur. Eius potiundi Marium maxuma cupido invaſerat: cum propter uſum belli, tum quia res aſpera videbatur. et Metellus oppidum Thalam magna gloria ceperat, haud diſſimiliter ſitum munitumque: niſi quod apud Thalam haud longè a mœnibus aliquot fontes erant; Capſenſes una modo, atque ea intra oppidum iugi aqua, cetera pluvia utebantur. id ibique, et in omni Africa, quæ procul a mari incultius agebat 4), eo facilius tolerabatur, quia Numidæ plerumque lacte et

1) Oroſius V, 15. ab Hercule Phœnice conditam ſcribit: Omnes autem fortes viri olim dicti Hercules, multaque in Africa veſtigia Herc.

2) ſ. levi, quod alii volunt.

3) Corſius redditivum verum etiam delet more ſuo.

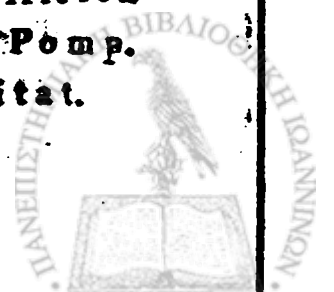
4) Quæ perinde ut longius recedebat a mari, incultior erat.

Alii Codd. agebat uti. Neque Corſius textui ſatis pulchre conſuluit reſcribendo, qui pr. a. m. inc. agebant; ſed he aptius dein facere debuit, tolerabant. Malumus

ſcribere translationem ſpecioſam, qua verbum rei mobili aptum ad immobilem tranſfertur, cum præſertim Africa

noſet h. l. Africae incolæ. Sic infra L. III, fragm. Pomp.

ep. ad Sen. extr. Gallia hunc iſſe viſi agit.

ferina carne vescerantur, neque salem, neque alia irritamenta gulæ quærebant: cibus illis adversum famem atque sitim, non libidini, neque luxuriæ, erat. Igitur Consul, omnibus exploratis, credo, dis fretus⁹⁰ (nam contra tantas difficultates consilio satis providere non poterat: quippe etiam frumenti inopia tentabatur; quod Numidæ pabulo pecoris magis quam arvo student, et quodcumque natum fuerat, iussu regis in loca munita contulerant; ager autem aridus et frugum vacuus ea tempestate, nam æstatis extremum erat) tamen pro rei copia satis providenter exornat: pecus omne, quod superioribus diebus prædæ fuerat, equitibus auxiliariis agendum attribuit: A. Manlium legatum cum cohortibus expeditis ad oppidum Laris, ubi stipendium et commeatum locaverat, ire iubet (1) dicitque) *se prædabiundum post paucos dies eodem venturum*. Sic incepto suo²⁾ occulto pergit ad flumen Tanam. Ceterum in itinere⁹¹ quotidie pecus exercitui per centurias, item turmas, æqualiter distribuerat, et, ex coriis utres uti fierent, curabat: simul et inopiam frumenti lenire, et, ignaris omnibus, parare, quæ mox usui forent. denique sexto die, cum ad flumen ventum est, maxima vis utrius effecta. Ibi castris levi munimento positis, milites cibum capere, atque, uti simul cum occasu solis egrederentur, paratos esse iubet; omnibus sarcinis abiectis, aqua modo seque et iumenta onerare.

- 1) Hoc verbum contra Codd. et edd. omnes, sed monente Grutero expunxit Cort. Nos uncinis includimus, quod possit omitti uti supra, c. 14. ante fingere et infra c. 109 et 111.
 2) Sic bene Cortius Vulg. occultato.

dein, postquam tempus visum, castris egreditur, noctemque totam itinere facto, confedit. idem proxima fecit. dein tertia, multo ante lucis adventum, pervenit in locum tumultuosum, ab Capsa non amplius duum millium intervallo: ibique, quam occultissime potest, cum omnibus copiis opperitur. Sed ubi dies cœpit, et Numidæ, nihil hostile metuentes, multi oppido egressi; repente omnem equitatum, et cum his velocissimos pedites cursu tendere ad Capsam, et portas obsidere iubet: deinde ipse intentus propere sequi, neque milites prædari sinere. Quæ postquam oppidani cognoverunt; res trepidæ, metus ingens, malum improvisum, ad hoc pars civium extra mœnia in hostium potestate, coëgere, uti deditioem facerent. ceterum oppidum incensum: Numidæ puberes interfecti; alii omnes venum dati: præda militibus divisa. id facinus contra ius belli, non avaritia, neque scelere Consulis admissum: sed quia locus Iugurthæ opportunus, nobis aditu difficilis; genus hominum mobile, infidum, 1) neque beneficio, neque metu coërcitum 2). Postquam tantam rem Marius, sine ullo suorum incommodo, patravit; magnus et clarus antea, maior et clarior haberi cœpit. omnia, non bene consulta 3) modo, verum

1) Vocem ante, vulgo hic insertam, codd. sive Cort. delevit.

2) h. l. coërcendum.

3) Recipimus verba modo - - data ex quibusdam Codd. Glareano et Cortio laudatis; quæ in aliis et edd. omnibus desiderantur. neque profecto redundant: sed absque hac oratio ac sensus vacillat. Eo dein referruntur mens. div. et nut. Deor.

etiam casu data in virtutem trahebantur: milites, modesto imperio habiti, simul et locupletes, ad cœlum ferre: Numidæ magis, quam mortalem timere: postremo omnes socii atque hostes credere illi aut mentem divinam, aut deorum nutu cuncta portendî. Sed Consul, ubi ea res bene evenit, ad alia oppida pergit: pauca, repugnantibus Numidis, capit; plura, deserta propter Capsensium miserias, igni corrumpit: luctu, atque cæde omnia complentur. Denique multis locis potitus, ac plerisque exercitu incruento, ad aliam rem aggreditur, non eadem asperitate, qua Capsensium, ceterum haud secus difficilem. Namque haud longe a flumine Mulucha, quod Iugurthæ Bocchique regnum disiungebat, erat inter ceteram planitiem mons saxeus, mediocri castello, satis patens, in immensum editus, uno perangusto aditu relicto: nam omnis natura, velut opere atque consulto, præceps. quem locum Marius, quod ibi regis thesauri erant, summa vi capere intendit. Sed ea res forte, quam consilio, melius gesta. nam castello 1) virorum atque armorum satis, magna vis frumenti, et fons aquæ: aggeribus turribusque et aliis machinationibus locus importunus: iter castellanorum angustum admodum, utrimque præcisum. vineæ cum ingenti periculo frustra agebantur; nam cum eæ paulum processerant, igni aut lapidibus corrumpebantur: milites neque pro opere consistere, propter iniquitatem loci, neque inter vineas sine pe-

1) Vulg. vir. atq. armor. satis m. vis frum. et f. aq. Nostrum Gruterus coniecerat; Cort. ex Guelph. bromavit.

riculo administrare: optumus quisque cadere, aut
 93 sauciari; ceteris metus augeri. At Marius, multis
 diebus et laboribus consumptis; anxius trahere cum
 animo; omitteretne inceptum, quoniam frustra erat;
 an fortunam opperiretur, qua saepe prospere usus.
 quæ cum multos dies, 1) noctes æstuans agitaret;
 forte quidam 2) Ligus, ex cohortibus auxiliariis mi-
 les gregarius, castris aquatum egressus; haud procul
 ab latere castelli, quod 3) aversum præliantibus erat,
 4) animum advertit inter saxa repentès cochleas:
 quarum cum unam atque alteram; dein plures pete-
 ret, studio legundi paulatim prope ad summum mon-
 tis egressus est. ubi postquam solitudinem intellexit,
 5) more humani ingenii; cupido ignarà visundi inva-
 dit. et forte in eo loco grandis ilex coaluerat inter
 saxa, paululum modo prona, dein flexa atque aucta
 in altitudinem, quo cuncta gignentium natura fert:

1) Vulg. noctesque æstumans h. e. inquietus s. fluctuans.

2) i. e. ex Liguria al. minus antique Ligur.

3) Vulgo advorsum; sed Ciacc. et Glar. nostrum tuen-
 tur, quod rec. Cort.

4) Sic e vetustissimis Cort. pro animadvertit.

5) Edd. Carriensis, Putschii, Gruteri etc. Gel-
 lium IV, 12 extr. et ex eo Nonium Marcellum secuta
 dederunt more humanæ cupidinis ignara visun-
 di. Sed MSS. omnes et edd. vett. etiam Aldina: more
 hum. ing. cupido difficilia faciundi animum
 vertit (l. animadvertit). Sed ed. princ. m. h. i.
 ad ignara visunda vertit. In hac inconstantia satis
 placet lectio a Cortio constituta, qui ex duobus suis
 Codd. restituit verum verbum invadit, ceterum ignara
 h. l. passive est pro ignota.

cuius ramis modo, modo eminentibus saxis nisus Ligus, castelli planitiem perscribit 1); quod cuncti Numidæ intenti præliantibus aderant. exploratis omnibus, quæ mox usui fore ducebat, 2) eadem regreditur; non temere, uti 3) ascenderat, sed tentans omnia et circumspiciens. itaque Marium prope adit, acta edocet: hortatur, ab ea parte, qua ipse 4) ascenderat, castellum tentet: pollicetur sese itineris periculique ducem. Marius cum Ligure, promissa eius cognitum, ex præsentibus 5) misit: quorum uti cuiusque ingenium erat, ita rem difficilem aut facilem nunciavere. Consulis animus tamen paulum 6) erectus. itaque ex copia tubicinum et cornicinum, numero quinque quam velocissimos delegit, et cum his, præsidio qui forent, quatuor centuriones 7), omnes Liguri parere iubet: et ei negotio proximum diem constituit. Sed 94

1) h. e. oculis circumspicit locum eiusque ideam s. exemplar. animo scribit. Al. codd. aliqui boni habent in castelli planitiem pervenit. Sed tuentur critici vulgatam lectionem ob insolentiorum vim vocis. Et al. MSS. tamen describit, a qua lectione non abhorret Hotting.

2) Vulg. eodem male.

3) Sic Carrio Grut. ed. Colón. 1615. et Cort. Vulg. ascenderat.

4) Sic Grut. et Cort. Sed reliqui omnes descendat quod Rivius tuetur.

5) h. e. ex militibus qui presenti Imperatori adessent, postea præsentales dicti. cf. Notit. Imp. s. 20 et 159. sq.

6) Sic Cort. ex Codd. et edd. princ. rescribere voluit pro vulg. arrectus, sed operæ sefellerunt.

7) sive centurias.

ubi ex præcepto tempus visum; paratis compositisque omnibus ad locum pergit. ceterum illi, qui centuriis præerant, prædocti ab duce, arma ornamentumque mutaverant, capite atque pedibus nudis, uti prospectus nifusque per saxa facilius foret: super terga gladii et scuta; verum ea Numidica ex coriis ponderis gratia simul, et offensa quo 1) levius streperent. Igitur prægrediens Ligus saxa, et si quæ vetustate radices eminebant, laqueis vinciebat, quibus allevati 2) facilius escenderent: interdum timidos insolentia itineris levare manu: ubi paulo asperior ascensus, singulos præ se inermos mittere; deinde ipse cum illorum armis sequi: quæ dubia nifu videbantur, potissimum tentare, ac sæpius eadem ascendens descendensque, dein statim digrediens 3), ceteris audaciam addere, igitur diu multumque fatigati, tandem in castellum perveniunt, desertum ab ea parte: quod omnes, sicuti aliis diebus, adversum hostes aderant. Marius, ubi ex nunciis, quæ Ligus egerat, cognovit; quamquam toto die intentos prælio Numidas habuerat, tum vero cohortatus milites, et ipse extra vineas egressus; testudine acta succedere 4), et simul hostem tormentis sagitariisque et funditoribus eminus terrere. At Numidæ sæpe antea vineis Romanorum subversis, item incensis, non castelli mœnibus seie tutabantur; sed pro muro dies noctesque agitare, maledicere, Romanis ac Mario vecordiam obiectare,

1) Vulg. lenius. Nostrium habent Aldina et Cort.

2) Cort. delet milites, quod vulg. hic insertum habet.

3) Scil. in latus, quo locum faceret post ipsam castris.

4) Scil. mœnibus.

militibus nostris Iugurthæ servitium minari, secundis rebus feroces esse. Interim omnibus Romanis hostibusque prælio intentis, magna utrimque vi, pro gloria atque imperio his, illis pro salute certantibus; repente a tergo signa canere 1): ac primo mulieres et pueri, qui visum processerant, fugere; deinde, uti quisque muro proximus erat, postremo cuncti armati inermesque. quod ubi accidit; eo acrius Romani instare, fundere, ac plerosque tantummodo sauciare; dein super occisorum corpora vadere; avidi gloriæ, certantes murum petere; neque quemquam omnium præda morari. sic forte correctæ Marii temeritas gloriam ex culpa invenit. Ceterum dum ea 95 res geritur, L. Sulla Quæstor cum magno equitatu in castra venit: 2) quos uti ex Latio et a sociis cogeret, Romæ relictus erat. Sed quoniam tanti viri res admonuit; idoneum visum est, de natura cultusque eius paucis dicere. neque enim alio loco de Sullæ rebus dicturi sumus: et L. Sisenna optime et diligentissime omnium, qui eas res dixere, persecutus, parum mihi libro ore locutus videtur. Igitur Sulla gentis patriciæ 3) nobilis fuit familia, prope iam ex-

1) Signa canunt, uti pugna inicitur.

2) Vulg. qui uti ex L et a soc. exercitum cog. rel. erat. Sed exercitum plerique codd. omittunt. Al. pro eo habent auxilia. hinc Cort. ex Guelferb. 3 prætulit quos: quod refer ad equit.

3) Scil. Cornelie. Gens autem refertur ad nomen; uti familia, ramus gentis, ad cognomen. Putschius delevit nobilis, quod hanc vocem non agnoscat Servius in loco hoc laudato. Sed Codd. omnes id habent: neque redundat

tingta maiorum ignavia: literis Græcis ac Latinis iuxta, atque doctissime, eruditus: animo ingenti: cupidus voluptatum; sed gloriæ cupidior: otio luxurioso 1) esse; tamen ab negotiis nunquam voluptas remorata, nisi quod de uxore potuit honestius consuli 2): facundus, calidus, et amicitia facilis: ad simulanda negotia altitudo ingenii incredibilis: multarum rerum, ac maxime pecuniæ largitor atque felicissimo omnium, ante civilem victoriam 3) nunquam super industriam fortuna fuit: multique dubitare, fortior an felicior esset. nam, postea quæ felicior fecerit, incertum habeo, pudeat magis, an pigeat differere. Igitur Sulla, ut supra dictum, postquam in Africam atque in castra Marii cum equitatu venit; rudis antea et ignarus belli, solertissimus omnium in paucis tempestatibus factus est. ad hoc milites benigne appellare: multis rogantibus, aliis per se ipse, dare beneficia, invitus accipere; sed ea

pro-

re censemus. Neque enim omnes patriciæ gentes fuere nobiles (scil. multis imaginibus maiorum magistratu curuli insignim). Talis vero fuit Cornelia gens, Grut. et Cort. etiam expungunt fuit, quod pariter retinemus, quippe a quo regitur casus sextus familia omissa præp. ex.

1) Nonnulli codd. omittunt esse. eoque Cortius delet.

2) Alii dictum putant, quod Valeriam in theatro nimis lascive blandientem sibi uxorem duxit. Alii amores eius et adulteria notari censent. cf. Plut. in Sulla.

3) Occiso Mario iuvene perfectam; et dum demum Felicis nomen adsumit. Vellei. II, 27. ed. Bip. quem et cf. c. 17. et 28, consentientem cum Sallustio.

properantius, quam æs mutuum, reddere, ipse ab nullo repetere: magis id laborare, ut illi quam plurimi deberent: ioca atque seria cum humillimis agere: in operibus, in agmine atque ad vigilias multus adesse: neque interim, quod prava ambitio solet, Consulis aut cuiusquam boni famam lædere: tantummodo neque consilio, neque manu priorem alium pati; plerosque antevenire. quis rebus brevi Mario militibusque carissimus factus. At Iugurtha, postquam oppidum Capsam aliosque locos munitos et sibi utiles, simul et magnam pecuniam amiserat; ad Bocchum nuncios mittit, *quam primum in Numidiam copias adduceret: praelii faciundi tempus adesse.* quem ubi cunctari accepit, dubium belli atque pacis rationes trahere; rursus, uti antea, proximos donis corrumpit: ipsique 1) Mauro pollicetur Numidiæ partem tertiam, si aut Romani Africa expulsi, aut, integris suis sinibus, bellum compositum foret. Eo præmio illectus Bocchus cum magna multitudine Iugurtham accedit, ita amborum exercitu coniuncto, Marium iam in hiberna proficiscentem, vix decima parte 2) die reliqua, invadunt: rati noctem, quæ iam.

1) Al. Boccho, quod perinde sit.

2) Gellius et cum eo multi interpret. antiquum putant genit. pro diei. Ita ille IX, extr. „Ego, quodque in Iugurtha Sallustii summæ fidei et reverendæ vetustatis libro, die, casu patrio scriptum inveni. Verba hæc ita erant: Vix decima parte die reliqua non enim puto argutiolam istam recipiendam, ut die dictum quali ex die existinemus.” Hactenus Gellius, et tamen L. Fr. Gronov. calum sextum

aderat, victis sibi munimento fore, et, si vicissent, nullo impedimento, quia locorum scientes erant; contra Romanis utrumque casum in tenebris difficiliorem. Igitur simul Consul ex multis de hostium adventu cognovit, et ipsi hostes aderant. et priusquam exercitus aut instrui, aut sarcinas colligere 1), denique antequam signum, aut imperium ullum accipere quivit; equites Mauri atque Gætuli, non acie, neque ullo more prælii, sed cætervatim, uti quosque fors conglobaverat, in nostros concurrunt 2). qui omnes trepidi, improvise metu, ac tamen virtutis memores, aut arma capiebant, aut capientes alios ab hostibus defendebant: pars equos ascendere, obviam ire hostibus: pugna latrocinio magis, quam prælio similis fieri: sine signis, sine ordinibus, equites pedites permixti cædere alios, alios obtruncare; multos 3), contra acerrime pugnantes, ab tergo circumvenire: neque virtus, neque arma satis tegere: quod hostes numero plures et undique circumfusi. de-

terque exponit; vix quod ad decimam partem, de reliqua. Nostri non est, has veterum et recentium Grammaticorum componere lites; sed credimus tamen Gellium et alia loca Sallustii laudatarum fuisse, si is frequentius die pro die scripsisset, cf. supra ad c. 52. & infra c. 106.

1) Si in itinere pugnandum erat Romanis, sarcinæ plerumque in medium conferebantur.

2) h. e. omnibus partibus incurrunt. Cort. Vulg. incurrunt.

3) Vulgo contra adversos ac pugn. Sed in aliis Codd. legitur adversus, idque locum mutat, unde alterum alterius glossa videtur; eoque expungendum l. adversus l. contra, Sed contra-pugnantes sunt hostes.

niq̄ue Romani, veteres, noviq̄ue et ob ea 1) scientes belli, si quos locus, aut casus coniunxerat, orbes facere: atque ita ab omnibus partibus simul tecti et instructi hostium vim sustentabant. Neque in eo tam 98 aspero negotio territus Marius, aut magis, quam antea, demisso animo fuit: sed cum turma sua, quam ex fortissimis magis quam familiarissimis paraverat, vagari passim; ac modo laborantibus suis succurrere, modo hostes, ubi confertissimi obstiterant, invadere; manu consulere militibus, quoniam imperare conturbatis omnibus non poterat. Iamque dies consumtus erat, cum tamen barbari nihil remittere 2), atque, uti reges præceperant, noctem pro se rati, acrius inflare. tum Marius ex copia rerum consilium trahit, atque, uti suis receptui locus esset, colles duos propinquos inter se occupat: quorum in uno, castris 3) parum amplo, fons aquæ magnus erat: alter usui opportunus, quia magna parte editus et præceps 4) paucò munimento egebat. ceterum apud aquam Sul-

N 2

1) Quod permixti veteribus agebant.

2) Iamque erat - cum - remittere - atque inflare cf. de hac constructione, quæ notavimus Tac. V, 2, 818 et præterea ipsum Tac. H. 111, 31.

3) h. e. ad castra.

4) Veneta editio (1470) et Aldina pauca munimenta quærebat. Sed alii Codd. nostrum habent; et ab egebat deflectunt alii ad rogebat; tum gerebat; hinc tandem lapsi sunt ad quærebat; quod damnamus. hinc diversa lecti. Gruterus dederat pauca munimento egebat contra libros. Cortius munimento quærebat. quæ-
 Ita certe hæc sunt.

lam cum equitibus noctem agitare iubet: ipse paulatim dispersos milites, neque minus hostibus conturbatis, in unum contrahit: dein cunctos pleno gradu in collem subducit. Ita reges, loci difficultate coacti, praelio deterrentur: neque tamen suos longius abire sinunt; sed utroque colle multitudine circumdato, effusi confedere. dein crebris ignibus factis, plerumque noctis barbari suo more lætari, exsultare, strepere vocibus: ipsi duces feroces, quia non 1) fugerant, pro victoribus agere. Sed ea cuncta Romanis, ex tenebris et editioribus locis facilia visu 2), magno hortamento erant. Plurimum vero Marius imperitia hostium confirmatus, quam maxumum silentium haberi iubet: ne signa quidem, uti per vigilias solebant, canere: deinde ubi lux adventabat, defessis iam hostibus et paulo ante somno captis, de improvviso 3) vigiles, item cohortium, turmarum, legionum tubicines, simul omnes signa canere; milites clamorem tollere atque portis erumque. Mauri atque Gætuli ignoto et horribili sonitu repente exciti, neque fugere, neque arma capere, neque omnino facere aut providere quidquam poterant. ita cunctos strepitu, clamore, nullo subveniente, nostris instantibus, tumultu, terrore, 4) formido, quasi vecordia, ceperat. denique omnes fusi fugatique: arma et signa

1) MSS. plerique fugere aut. Al. edd. Lugd. quod sui non fugerant. Aldina et edd. mediæ fugere ac. Grut. male fugere, ut pro. Corte fugerent, pro v. a.

2) Vulgo male magnoque.

3) Sic refituit Cort. pro vulg. vectigales.

4) Sic Cort. Vulg. formidine.

militaria pleraque capta; pluresque eo praelio, quam omnibus superioribus interemti. nam somno et metu insolito impedita fuga. Dein Marius, uti cœperat, in hiberna¹⁾: (quæ, propter comœatum, in oppidis maritimis agere decreverat) neque tamen secors victoria, aut insolens factus, sed, pariter ac in conspectu hostium, quadrato 2) agmine incedere. Sulla cum equitatu apud dextumos 3): in sinistra A. Manlius cum funditoribus et sagittariis; præterea cohortes Ligurum curabat: primos et extremos cum expeditis manipulis tribunos locaverat. perfugæ, mibum cari 4) et regionum scientissimi, hostium iter explorabant. simul Consul, quasi nullo imposito, omnia providere, apud omnes adesse; laudare, increpare merentes 5): ipse armatus intentusque, item milites cogebat 6), neque secus, 7) atque ii, facere;

1) Vulg. inserunt proficiscitur, quod in plerisque Codd. Cortii abest et eo omissum. Alii pro eo habent it vel iter. Sed neque opus est novæ verbo, neque elipsis. Construenda nimirum hæc censemus cum verbo incedere. uti Liv. dicit, incedere ad urbem; et Virg. Aen. I. 501 incessit ad templum. itaque interpunctionibus sublatis includimus tantum quæ interpoluit noster, cetera dirigimus, ut tardiori s. cautiori gradu Marius in hiberna incessisse intelligatur.

2) h. e. quadripartito, ut ipso statim explicat. Aliud era duplex, etc.

3) Qui in dextro agmine erant.

4) h. e. viliores habitis quam milites ex Rom. Alii Pomponium Lætum secuti verba min. cari male omiserunt.

5) h. e. pro merito quemque. Anceps enim est merentes.

6) Quod est agmen claudens et impolentis.

7) Vulg. atque iter faceret, castra, etc. absurde. Al-

castra munire, excubitum in 1) portis cohortes ex legionibus, pro castris equites auxiliosos mittere, praeterea alios super vallum in munimentis locare: vigilias ipse circumire: non diffidens, ea futura, quae imperavisset 2), quam uti militibus exaequatus cum imperatore labos volentibus esset. et sane Marius illo et aliis temporibus 3) belli pudore magis 4), quam malo, exercitum coërcebat: quod multi per ambitionem fieri aiebant; pars, quod a pueritia consuetam duritiam, et alia, quae ceteri miserias vocant, voluptati habuisset: nisi tamen 5) respublica, pariter ac saevissimo imperio, bene atque decore gesta. Igitur quarto denique die, haud longe ab oppido Cirta

dina vero atque iter facere, castra m. etc. Idemque ex suis MSS. Cortius restituit, exponitque: eadem diligentia, qua iter faciebat, etiam castra munivit. Sed credas Sall. dicere velle, quomodo Marius praeverit exemplo, et, exaequato cum militibus labore hos erexerit. itaque supplemus, quod ante iter exciderat ii, iter facere scil, pedibus.

1) Al. in porta

2) Aldina non tam diffidentia futura, quae imp. Sed dein vulgatum non tam diffidentia futuri, quae imp. (sic quidem plurimi. codd. at alii futurum quod l. futuri quam etc.) inde Grammatici ellipsin ponunt, in qua haereant. Cortius bene omisit tam, quod abest in multis MSS. cetera nugans tuetur. Nos Aldinam lenius emendamus.

3) Ingurthini, quod addunt MSS. et edd. Corte delendum censet.

4) h. e. reverentia Imperatoris, seu eius exemplo quod non sequi militem puderet magis, quam poenis.

5) Nisi tamen h. e. sed tamen scil. a Mario.

undique simul speculatores citi sese ostendunt; qua re hostis adesse intelligitur. Sed quia diversi redeunt, alius ab alia parte, atque omnes idem significabant: Consul incertus, quonam modo aciem instrueret, nullo ordine commutato, adversum omnia paratus, ibidem opperitur. ita Iugurtham spes frustrata, qui copias in quatuor partes distribuerat: ratus, ex omnibus æque aliquos 1) ab tergo hostibus venturos. Interim Sulla, quem primum attigerant, cohortatus suos, turmatim et quam maxime confertis equis ipse aliique Mauros invadunt: ceteri in loco manentes ab iaculis eminus emissis corpora tegere, et, si qui in manus venerant, obtruncare. Dum eo modo equites præliantur, Bocchus cum peditibus, quos Volux filius eius adduxerat (neque in priore pugna, in itinere morati, adsuerant), postremam Romanorum aciem invadunt. tum Marius apud primos agebat, quod ibi Iugurtha cum plurimis. dein Numida, cognito Bocchi adventu, clam cum paucis ad pedites 2) convertit: ibi Latine (nam apud Numantiam loqui didicerat) exclamat: *nostros frustra pugnare; paulo ante Marium sua manu interfectum: simul gladium sanguine oblitum ostendere, quem in pugna satis impigre occiso pedite nostro, cruentaverat. Quod ubi milites acceperunt, magis atrocitate rei quam fide nuncii terrentur: simulque barbari animos tollere et in percussos acrius incedere. iamque paulum ab fuga aberant, cum Sulla, profligatis, quos adversum ierat,*

1) h. e. quadruplici agmine certe unum, quodcumque esset.

2) Int. Romanos in postrema acie locatos, contra quos Bocchus pugnabat. Alii intelligunt, pedites a Voluce adductos.

1) Mauris ab latere incurrit. Bocchus statim avertitur. at Iugurtha, dum sustentare suos et prope iam adeptam victoriam retinere cupit, circumventus ab equitibus 2) dextra, sinistra omnibus 3) occisis, solus inter tela hostium vitabundus erumpit. atque interim Marius, fugatis equitibus, 4) accurrit auxilio suis, quos pelli iam acceperat. Denique hostes undique fusi. tum spectaculum horribile 5) campis patentibus: sequi, fugere; occidi, capi; equi, viri afflicti: ac multi, vulneribus acceptis, neque fugere posse, neque quietem pati; niti modo, ac statim concidere: postremo omnia, qua visus erat, constrata telis, armis, cadaveribus; et inter ea humus infecta sanguine.

102 Postea loci 6) Consul, haud dubie iam victor, pervenit in oppidum Cirtam, quo initio profectus intenderat: eo post diem quintum, quam iterum barbari male pugnaverant, legati a Boccho veniunt, qui regis verbis ab Mario petivere, *duo quam fidissimos ad eum mitteret: velle de se, et de populi Romani commodo cum iis differere.* Ille statim L. Sullam et Mallium ire iubet. qui quamquam acciti ibant: tamen placuit verba apud regem facere; ingenium aut aversum uti flecterent, aut cupidum pacis vehemen-

1) Rediens vulg. insertum ut a mala manu, delet Cort.

2) Int. Romanis. Glareanus velit et eq. d. f. pro ab.

3) Int. Iugurthinis.

4) Sic Ald. et sqq. Sed Cort. praefert occurrat, (quod est in edit. prisca.) eodem sensu.

5) Vulg. insertum in; quod Cortius delet; cf. Tac. Agric. c. 37. Egregia vero est hypothyposis, qua auctor eladem exprimit.

6) ut supra cap. 63 et 72 inter eos loci. antique.

tius accenderent. Itaque Sulla, cuius facundiae, non ætati a Manlio concessum, pauca verba huiuscemodi locutus:

Rex Bocche, magna 1) lætitia nobis est, cum te talem virum dii monuerit, uti aliquando pacem, quam bellum, mallet; neu te optimum cum pessimo omnium Iugurtha miscendo commaculares: simul nobis demeres acerbam necessitudinem, pariter te errantem et illum sceleratissimum persequi. ad hoc populo Romano 2) iam a principio reip. visum, amicos, quam servos, quaerere: tutius rati, volentibus, quam coactis imperitare. Tibi vero nulla opportunior nostra amicitia: primum, quod procul absumus, in quo offensae minimum, gratia par, ac si prope adessemus: dein, quod parentes abunde habemus; amicorum neque nobis, neque cuiquam omnium satis. atque hoc utinam a principio tibi placuisset! 3) profecto ea re ad hoc tempus multo plura bona acceptisses, quam mala perpeffus 4) es. Sed quoniam humanarum rerum For-

1) Unus Cortius nobis lætitia, omisso est.

2) Vulg. iam a principio inopi melius visum; sed inopum non foret quaerere servos populos; neque his facile amicos venire, nedum quod ea Sylla parum ex dignitate Rom. dixisset. Et codd. nutant in hac voce. Cort. male omittit a principio; et Hotting. deleri voluit inopi. Nos lenius corrigimus.

3) Ald. profecto ea re ad hoc tempus multo pl. Riv. p. r. ex pop. Rom. ad hoc tempus etc. Cort. qui in nota illustrat locutionem ad hoc t. in textu, an per mendum aut consulto, omittit; pariterque affectæ. Ald. vero etiam ea re (h. e. ob id) legens, placet magis, de pop. Rom. ter dicatur in eadem brevi oratione.

4) Sic Ald. Crisp. cet. Al. male esse s.

tuna pleraque regit; cui scilicet 1) placuit, te et vim et gratiam nostram experiri: nunc, quando per illam licet, festina, atque, uti coepisti, perge. multa atque opportuna habes, quo facilius errata officiis superes. postremo hoc in pectus tuum demitte, numquam populum Romanum beneficiis victum: nam, bello quid valeat, tute scis.

Ad ea Bocchus placide et benigne, simul pauca pro delicto 2) suo, verba facit: *se non hostili animo, sed 3) ob regnum tutandum arma cepisse: Nam Numidino partem 4), unde 5) Iugurtham expulerit, iure belli suam factam, eam vastari ab Mario pati nequivisse: praeterea missis antea Romam legatis, repulsum ab amicitia. ceterum vetera ommittere, ac tum, si per Marium liceret, legatos ad Senatum missurum. Dein, copia facta 6), animus barbari ab amicis flexus, quos Iugurtha, cognita legatione Sullæ et Manlii, metuens id, quod parabatur, donis corruperat. Ma-*

1) Sequimur h. l. maxime Ald. nisi quod te melius reponimus. Ab illa dein deficit Grut. sic edendo: cui scil. placuisse et vim et gr. nostr., expr. Forsan placuisse in codd. ortum ex placuit te.

2) Cort. omittit suo.

3) Cod. Nazar. aliique non agnoscunt ob; hinc Grut. coniecit re gn utandi int. causa. Cort. more suo, fecit regnum tutatum, ut hoc supinum esset. Lenius fit: regnum tutandi.

4) Mulucha fl. fuerat olim terminus inter Bocchum et Micipsam. dein Bocchus parte Namidiæ potitus videtur. cf. infra c. 110 et 111.

5) Cortiana aberat: vi Iugurtham expulerat.

6) Scil. mittendi legatos.

rius interea, exercitu in hibernis composito, cum expeditis cohortibus et parte equitatus proficiscitur in loca sola, obsessum turrim regiam, quo Iugurtha perfugas omnes praesidium imposuerat. Tum rursus Bocchus, 1) scilicet seu reputando, quæ sibi duobus praeliis 2) venerant, seu admonitus ab 3) amicis, quos incorruptos Iugurtha reliquerat, ex omni copia necessariorum quinque delegit, quorum et fides cognita, et ingenia validissima erant. eos ad Marium, ac dein, si placeat, Romam legatos ire iubet: agendarum rerum, et quocumque modo belli componendi licentiam 4) ipsis permittit. Illi mature ad hiberna Romanorum proficiscuntur: deinde itinere a Gætulis latronibus circumventi spoliatique, pavidi, sine decore ad Sullam perfugiunt; quem Consul in expeditionem proficiscens pro Prætoze reliquerat. eos ille non pro vanis hostibus, ut meriti erant, sed accurate ac liberaliter habuit 5). Qua re barbari et famam Romanorum avaritiæ falsam, et Sullam, ob munificentiam in sese, amicum rati. nam etiam tum lar-

1) Hanc vocem restitimus ex Ald. (quam et servat ed. Bas. 1563) et cod. Pal quem Grut. laudat VIII, pro quo dein irrepsit ex aliorum MSS. lectione prava feliciter (et al. codd. habent velociter, al. flectitur). Tum Carrio recidit Bocchus felic. Grut. rescripsit Bocchus, seu, quod est vulg.

2) Sic Wasse et Cort. Al. evenerant.

3) Al. inserunt aliis.

4) Ald. inserit illis ipsis; unde al. retinent ipsis, al. illis. Cort. utrumque delet.

5) cf. supra c. 16. locum emendatum.

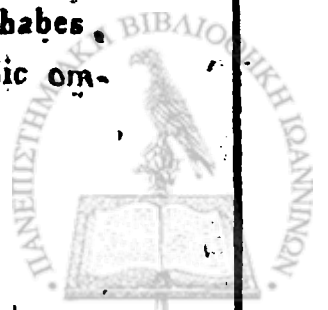
gito multis 1) ignorata: munificus nemo putabatur, nisi pariter volens 2): dona omnia in benignitate habebantur. Igitur Quæstori mandata Bœcchi patefaciunt; simul ab eo petunt, uti fautor cōsultorque sibi adsit: copias, fidem, magnitudinem regis sui, et alia, quæ aut utilia, aut benevolentia 3) credebant, oratione extollunt: dein Sulla omnia pollicito, docti, quo modo apud Marium, item apud Senatum verba facerent, circiter dies XXXX ibidem opperiuntur. Marius 4) postquam ibi confecto, quo intenderat, negotio, Cirtam redit; de adventu legatorum certior factus, illosque et Sullam venire iubet, item L. Bellienum Prætorem Utica, præterea omnes

1) Sic Codd. ap. Cort. Sed Ald. et vulg. ignota erat. Cort. facit ignara.

2) h. e. benevolus.

3) Ald. addit esse; al. benevolentia esse.

4) Scripti et edd. nutant in sq. P. Lætus, Aldus, Glar. alii dedere ubi confecto, quo int. n. C. r. Sed Carrio, Grut. alii ex Codd. vel rescribere postquam infecto, quo int. negotio, C. r. Ambiguum foret in hoc dissensu, utrum Marius oppugnationem turris (cap. 103) confecerit an omiserit infectam: tum hærent in quo etc. Cortius exponit ubi inf. neg. quo confecto redire intenderat. Quis talia ferat? et quid opus dicere, Marium post rem confectam, in hiberna redire voluisse? Multo autem credibilius, Marium non infecta, sed confecta re rediisse. Itaque hoc præferimus, sed præmittimus, quod perierat ibi; inde alii voluere ubi. et si per notam scriptum fuerit i; error natus, quasi id verbo sq. agnatum esset; hinc infecto. Denique illo ibi rescripto, habes, quo referatur illud quo, scil. ad turrim regiam. Sic omnia plana.

undique Senatorii ordinis. quibuscum mandata Bocchi cognoscit, quis 1) *legatis potesta eundi Romam ab Consule, interea induciae postulabantur.* ea Sullæ et plerisque placuere: pauci ferocius decernunt, scilicet ignari humanarum rerum, quæ fluxæ et mobiles semper in aduersa 2) mutantur. Ceterum Mauri, impetratis omnibus rebus, tres Romam profecti, cum Cn. Octavio Rufo, qui Quæstor stipendium in Africam portaverat: duo ad regem redeunt. Ex his Bocchus cum cetera, tum maxime benignitatem et studium Sullæ lubens accepit. Romæ legatis, eius, postquam *errasse regem et Iugurthæ scelere lapsum, deprecati sunt, amicitiam et fœdus petentibus hoc modo respondetur:*

Senatus et populus Romanus beneficii et iniuriæ memor esse solet: ceterum Boccho, quoniam poenitet, delicti gratiam facit. fœdus et amicitia dabuntur, cum meruerit.

Quis rebus cognitis, Bocchus per literas a Ma- 205
rio petivit, uti Sullam ad se mitteret; cuius arbitrato de communibus negotiis consuleretur. Is missus cum

1) Nos sequimur Aldinam, nisi quod quis pro quibusdam. Sed turbas alii secere editores. Alii enim legunt: in quibus legatis pot. eundi R. fit ab Consule int. ind. post. hinc Glareanus eiecit in quibus et sqq. interpungit Legatis p. e. R. fit; ab C. interea etc. quod sequitur inter alios Cortius. Sed et illud fit a sciolo intrusum Aldus non dedit.

2) Facimus cum Aldina, quæ est vulg. Putschius voluit mutant, idque rec. Cortius, quæsitâ amans. Sed hæc levia sunt.

praeficio equitum atque peditum, funditorum Belearium: praeterea 1) sagittarii et cohors Peligna cum velitaribus 2) armis, itineris properandi causa: neque his secus, atque aliis armis, adversum tela hostium, quod ea levia sunt, muniti. Sed in itinere, quinto denique die, Volux, filius Bocchi, repente in campis patentibus cum mille non amplius equitibus sese ostendit: qui temere et effuse euntes Sullae aliisque omnibus et numerum ampliorem vero, et hostilem metum efficiebant. igitur sese quisque expedire, arma atque tela tentare, intendere 3): timor aliquantus; sed spes amplior, quippe victoribus, et adversum eos, quos saepe vicerant. Interim equites, exploratum praemissi, rem, uti erat, quietam negotiant. Volux adveniens Quaestorem appellat: *se a patre Boccho obviam illis simul, et praesidio missum.* deinde eum et proximum diem sine metu coniuncti eunt. post, ubi castra locata, et die vespere erat, repente Maurus incerto voltu 4) ad Sullam accurrit: *sibi ex speculatoribus cognitum, Jugurtham haud procul abesse: simul, uti noctu clam secum profugeret.* rogat atque hortatur. Ille animo feroci negat *se toties fusum Numidam pertimescere: virtuti suorum satis credere: etiam si certa pestis adesset, mansurum potius, quam proditis, quos ducebat, turpi fuga incer-*

1) Iere vulg. hic addit. Cort. fide Gymnic. et G u e l f. 10 expunxit. Sed Aldina non habet.

2) Qualibus velites, levissime omnium armati, utebantur, parma tripedali, hastis et gladio Hispaniensi.

3) h. e. intentum s. paratum esse.

4) Cort. recte delevit gloss. p a v e a s vulg. hic insertum.

tae ac forsitan post paulo morbo interiturae vitae parceret. ceterum ab eodem monitus, uti noctu proficiscerentur, consilium approbat: ac statim milites caenatos esse, in castris ignes quam creberrimos fieri, dein prima vigilia silentio egredi iubet. Iamque nocturno itinere fessis omnibus, Sulla pariter cum ortu solis castra metabatur, cum equites Mauri nunciant, Iugurtham circiter duum millium intervallo ante consedissee. quod postquam auditum, tum vero ingens metus nostros invadit: credere se proditos a Voluce et insidiis circumventos. ac fuere, qui dicerent, manu vindicandum, neque apud illum tantum scelus inultum reliquendum. At Sulla, quamquam eadem 107 æstumabat, tamen ab iniuria Maurum prohibet: suos hortatur, uti fortem animum gererent: saepe antea paucis strenuis adversus multitudinem bene pugnatum: quanto sibi in praelio minus pepercissent, tanto tutiores fore: nec quemquam decere, qui manus armaverit, ab inermis pedibus auxilium petere, in maximo metu nudum et caecum corpus 1) ad hostes vertere. deinde Volucem, quoniam hostilia faceret 2), maximum Iovem obtestatus, ut sceleris atque perfidiæ Bocchi testis adesset, castris abire iubet: Ille lacrumans orare, ne ea crederet: nihil dolo factum, magis calliditate Iugurthae, cui 3) videlicet speculanti iter suum cognitum esset. ceterum, quoniam neque ingentem multitudinem haberet, et spes opesque eius ex patre suo penderent; 4) illum nihil palam ausurum, cum ipse

1) i. e. tergum.

2) Quasi colludens cum Iugurtha.

3) Frustra videlicet delet Curt.

4) Credere hic insertum delevit Berger.

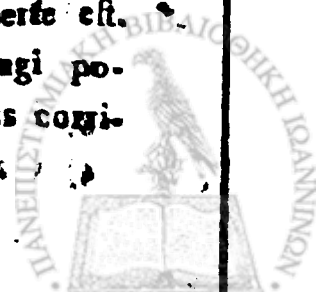
*filius testis adesset: quare optimum factum videri, per
media eius castra palam transire: sese, vel praemissis,
vel ibidem relictis Mauris, solum cum Sulla iturum:
ea res, ut in tali negotio, probata, ac statim pro-
fecti, quia de improviso 1) accesserant, dubio atque
haesitante Iugurtha, incolumes transeunt. deinde pau-
108 cis diebus, quo ire intenderant, perventum. Ibi cum
Boccho Numida quidam, Aspar nomine, multum et
familiariter agebat: praemissus ab Iugurtha, postquam
Sullam accitum audierat, orator, et subdole specula-
tum Bocchi consilia: praeterea Dabar, Massugradæ
filius, ex gente Masinissæ, ceterum materno genere
101 impar (2) nam pater eius ex concubina ortus erat);
Mauro ob ingenii multa bona catus acceptusque:
quem Bocchus fidum 3) multis antea tempestatibus ex-
pertus, illico ad Sullam nunciatum mittit; paratum
sese facere, quae populus Romanus vellet: colloquio
diem, locum, tempus ipse deligeret; consulta sese om-
nia cum illo integra habere: neu Iugurthae legatum
pertimesceret; 4) cautum esse, quo res communis li-*

1) Cort. ex aliis codd. dedit acciderunt.

2) Cortius frustra delet nam. Sed in prisca ed. Ven. (1470)
et Aldina male legebatur mater.

3) Edd. omnes h. l. inferunt Romanis. quod in quibusdam
Codd. abesse testatur Glar. omisit Badius et nos reii-
cimus.

4) Ald. et vulg. accitum esse; quæ cum absint in Codd.
plerisque, Grutero omissa, eumque sequitur Cort. Sed
cum sic hiaret oratio, Wasse repetit. Falsum certe est.
Neque enim, Legato Iugurthæ praesente, licentius agi po-
terat. Nos vero id, ex nihilo non ortum, putamus cogi-

centius gereretur; nam ab infidiis eius aliter cavendi
 nequivisse. Sed ego comperior, Bocchum magis Pu-
 nica fide, quam ob quæ prædicabat, simul Romanos
 et Numidam spe pacis 1) attinuisse, multumque cum
 animo suo volvere solitum, Iugurtham Romanis, an
 illi Sullam traderet: lubidinem adversum nos, me-
 tum pro nobis suasisse. Igitur Sulla 2) respondit: 109
pauca se coram Aspare locuturum, cetera occulte,
aut nullo, aut quam paucissimis præsentibus; simul
edocet, quæ responderentur. Postquam, sicuti volue-
rat, congressi; dicit, se missum a Consule venisse quæ-
situm ab eo; pacem, an bellum agitaturus foret. tum
rex, uti præceptum, post diem decimum redire iubet:
ac nihil etiam nunc decrevisse, sed illo die responsu-
rum. deinde ambo in sua castra digressi. Sed ubi
plerumque noctis processit, Sulla a Boccho occulte
arcessitur: ab utroque tantummodo fidi interpretes
adhibentur; præterea Dabar internuncius, sanctus g)

gendum in cautum (i. provisum; i. Dabarem ipsam
 providum tutumque) esse, quo, etc. cui concordat
 nam -- aliter cavendi nequivisse, et c. sq. docemur,
 Bocchum præter quod publice egerat cum Sulla, occulte
 cum eodem egisse. Sic cavendum sibi duxerat.

1) h. e. retinuisse s. moratum esse; hinc Ald. detinuisse.

2) Lectio in plerisque MSS. et edd. imminuta. Nos Ald. et
 vulg. retinemus ut planiorem, quæ certe rei et sqq. convenit.
 Corte dedit Ig. Sulla: pauca coram . . . præsen-
 tibus: sim. ed.

3) Nutant codd. Sed Corte pulchre ex vestigiis codd. iurat
 ex invenit vit et ex, Ald. habet vit iurat ex. In
 edd. aliis verbum falsum iurat locum mutat.

vir et ex sententia ambobus. ac statim sic rex incipit:

110 *Numquam ego ratus sum fore, uti rex maximus in hac terra, et omnium, quos novi, 1) opulentissimus, privato homini gratiam deberem. et hercle, Sulla, ante te cognitum, multis orantibus, aliis ultro egomet, opem tuli, nullius indigui. Id 2) immutatum, quod ceteri dolere solent, ego laetor: fuerit mihi 3) pretium, eguisse aliquando amicitiae tuae, qua apud animum meum nihil carius habeo. id adeo experiri licet: arma, viros, pecuniam, postremo quidquid animo lubet, sume, utere; et, quoad vives, numquam redditam gratiam putaveris; semper apud me integra erit: denique nihil, me sciente, frustra voles. nam, ut ego 4) aestumo, regem armis, quam munificentia, vinci, minus flagitiosum. Ceterum de republica vestra, cuius curator huc missus es, paucis accipe. Bellum ego populo Romano neque feci, neque factum umquam volui: fines meos adversum armatos armis tutus sum. id omitto, quando vobis ita placet: gerite, uti voltis, cum Iugurtha bellum. Ego flumen Mulu-*

1) Quicquid Gruterus et Cortius ex Codd. suis huic voci contradicant, reponimus eam ex Aldina et vulg. Cortius omiserat.

2) Sic Aldina, et Gryphianæ, quas sequitur Gruterus. Sed Rivius, imminutum; et hoc vulgatum placuit Cort.

3) Quidam codd. omittunt pretium. hinc omittunt Vulpinus et Cortius. Nos cum ceteris omnibus retinemus et exponimus, pro pretio mihi fuerit, eguisse aliq. etc.

4) Al. ex iūmo.

clam, *quod inter me et Micipsum fuit, non cogitatur;*
neque Iugurtham id intrare suam praeterquam si quid
noque vobisque dignum petiveris, haud repulsus obibis.

Ad ea Sulla pro se breviter et modice, de pace¹¹¹
 et de communi rebus, multis disseruit. denique
 regi patefacit, *quod pollicentur, Senatam et populum*
Romanam, quondam auxiliis armis voluissent, non in
gratiam habituros: faciantam aliquid, quod illorum
magis, quam sua, retulisse videretur. id adeo in
promptu esse, quoniam Iugurthae copiam haberet:
quam si Romanis tradidisset, fore, uti illi plurimum
deberetur; amicitiam, foedus, Numidiae partem, quam
nunc peteret, utro adventuram. Rex primo regi-
tare: amicitiam, cognationem, praeterea factus in-
tervenisse: ad hoc metuere, ne ex ea fide usus, po-
pularium animos averteret; quis et Iugurtha carus,
et Romani invidi erant: denique lapsus fatigatus,
 1) lenitur, et ex voluntate Sullae omnia se facturum
 promittit. ceterum ad simulandam pacem, cuius
 Numida, defessus bello, aridissimas, quae utilia vi-
 sa, confirmat. Ita, composito dolo, digredimur.
 At rex postero die Alparem, Iugurthae legatum, ap-¹¹²
 petat: ebi per Dabarem ex Sulla cognitum, posse
 conditionibus bellis poni: quam ob rem regis sui
 sententiam exquireret. ille laetus in castra Iugurthae
 venit. Deinde ab illo castra eductus, properato
 itinere, post diem octavum redit ad Boochum, et ei
 nunciat, Iugurtham capere occasis, quae imperaretur.

O 2

1) Al. lenitor) mib.

tur, facere; sed Mاريو parum 1) confidens: saepe antea cum imperatoribus Romanis pacem consentam frustra fuisse. ceterum Bocchus, si ambobus consultum, et ratam pacem vellet, daret operam, ut una ab omnibus, quasi de pace, in colloquium veniretur; ibique sibi Sullam traderet. cum talem virum in potestate haberet, fore, uti iussu Senatus atque populi Romani foedus fieret: neque hominem nobilem, 2) non sua captum ignavia, sed ob rempublicam, in hostium potestate relictum iri. Hæc Mavrus secum ipse diu volvens tandem promisit. ceterum dolo, an 3) vere, parum comperimus: sed plerumque regiae voluntates, ut vehementes, sic mobiles, saepe ipsæ sibi adversæ. Postea tempore et loco constituto (4) in colloquium uti de pace veniretur) Bocchus Sullam modo, modo Iugurthæ legatum appellare, benigne habere, idem ambobus polliceri. illi pariter læti, ac spei bonæ pleni. Sed nocte ea, quæ proxima fuit ante diem colloquio decretum, Mavrus adhibitis amicis, ac statim, immutata voluntate, remotis 5), dicitur secum ipse multa agitavisse, voltu corporis pariter, atque

1) Alii fidere. Cort. non habet.

2) Sic tres Codd. Guelferb. ap. Cort. Alii omnes scripti et edii emittant captum, quod subaudiatur. Scil. capti ignavia sua non redimebantur Romanis.

3) Vulg. vere (al. vero) cunctatus. Sed vocem hanc Grutero suspectæ delevit Cort.

4) Verba in coll. veniretur ex cap. priori huc repetita et delenda, tanquam puerilem glossam, bene putat Cort.

5) Vulg. subdit ceteris, quod abest in quibusdam MSS. et post Ciaccon. et Ursin. a Cortio deletum.

animo varius: qua re ¹⁾, scilicet tacente ipso, occulta pectoris patefecisse. tamen postremo Sullam arcessiri iubet, et ex²⁾ eius sententia Numidæ insidias tendit. Deinde, ubi dies advenit, et ei nunciatum est, Iugurtham haud procul abesse; cum paucis amicis et Quæstore nostro, quasi obviis honoris causa, procedit in tumulum, facillimum visu insidiantibus. Eodem Numida cum plerisque necessariis suis, inermis, ut dictum, accedit; ac statim, signo dato, undique simul ex insidiis invaditur. ceteri obruncati: Iugurtha Sullæ vinctus traditur, et ab eo ad Marium deductus. Per idem tempus adversum ²⁾ Gallos (ab ducibus nostris, Q. Cæpione et M. Manlio male pugnatum: quo metu Italia, omnis, contremuerat. Illi-

1) Qua re h. e. oris immutatione etc. Vulg. autem varie immutata hodie sic est: quæ scil. tac. ips. occ. pect. oris immutatione patefecisse. Grutero iam dubitata verba, oris imm. eiecit Cort. Nos ea, glossam *rou* qua re a nobis restituti, e margine irrepsisse censemus.

2) Vel potius, uti Livius, Florus aliique habent adversus Cimbrōs et Teutones (Germanos) quibus se iunxerant Ambrones et Tigurini (Galli). Sed Sall. tempore nondum obtinuerat nomen Germaniæ, quod recens et nuper additum dixit Tacitus de M. G. c. 2. Atque novimus ex Plut. Mario, Cimbrōs sibi fratribusque (sc. Teutonibus, Ambronibus, Tigurinīs) agros et oppida poposcisse. Tum utriusque populi et Germani et Galli, Græcis dicti Celtæ, latine Galli. Denique cum Germani iam in Galliæ solum intrassent, inde quoque dici potuere Galli. Hæc ad concilianda dicta Sall. cum historia dixisse sufficiant.

que 1), et inde 2) usque ad nostram memoriam, Romani sic habuere: *alia omnia virtuti suae prona esse; cum Gallis pro salute, non pro gloria certare* 3). Sed postquam bellum in Numidia confectum, et Iugurtham victum adduci Romam nunciatum est; Marius Consul abiens factus, et ei decreta provincia Gallia: isque Kalendis Ianuariis magna gloria Consul triumphavit. Ea tempestate spes atque opes civitatis in illo sitæ.

1) Illi l. Duces nostri, l. qui illis temporibus vivebant Rom.

2) Sic Ald. Grut. et Walf cett. Cort. male delet usque.

3) Cic. de offic. I, 12 Cum Cimbris bellum, ut cum inimicis gereretur, uter esset? non uter imperaret? cf. Tac. de M. G. c. 37.

C. CRISPI SALLUSTII.
HISTORIARUM
FRAGMENTA.

CRISPUS SALUSTIUS
HISTORIARUM
FERACMENTA

LIB. I.

Res populi R. M. Lepido, Q. Catulo Coss. ac deinde militiæ et domi gestas composui. *Donatus et Pomp. Messalinus.*

Cato Romani generis disertissimus multa paucis absolvit. *Servius et Acron.*

Fannius vere. *Victorinus.*

Nos in tanta doctissimorum hominum copia. *Serv.*

Neque me diversa pars in civilibus armis movit a vero. *Arusian.*

Nobis primæ dissensiones vitio humani ingenii evenere: quod inquietus atque indomitum, semper in certamine libertatis, aut gloriæ, aut dominationis agit. *Prisoianus.*

Nam a primordio urbis ad Bellum Persi Macedonicum. *Idem.*

Res Romana plurimum imperio valuit, Serv. Sulpicio et Marcello Coss. omni Gallia: cis Rhenum, atque inter mare nostrum, atque Oceanum, nisi quæ a plaudibus invia fuit, perdomita. Optumis autem moribus et maxuma concordia egit populus Rom. inter secundum atque postremum bellum Carthaginense. *Victorin et Augustin.*

At discordia, et avaritia, atque ambitio, et cetera secundis rebus oriri sueta mala, post Carthaginis excidium maxime aucta sunt. Nam iniuriæ validiorum, et ob eas discessio plebis a patribus, aliæque dissensiones domi fuere iam inde a principio: neque amplius, quam regibus exactis, dum metus a Tarquinio et bellum grave cum Etruria positum est, æquo et modesto iure agitatum: dein servili imperio patres plebem exercere, de vita atque tergo regio more consulere; agro pellere, et ceteris expertibus, soli in imperio agere. quibus sævitia, et maxime sænoris onere oppressa plebes, cum assidujs bellis tributum simul et militiam toleraret, armata

montem sacrum atque Aventinum insedit. Tumque Tribunos plebis et alia sibi iura paravit. Discordiarum et certaminis utrimque finis fuit secundum bellum Punicum. *Augustin.*

Postquam remoto metu punico, similtates exercere vacuum fuit; plurimæ turbæ, seditiones, et ad postremum bella civilia orta sunt: dum pauci potentes, quorum in 1) gratia plerique concesserant, sub honesto *patrum* aut plebis nomine, dominationes affectabant, *bonique et mali* cives appellati: non ob merita in rempublicam, omnibus pariter corruptis; sed uti quisque locupletissimus et iniuria validior, quia præsentia defendabat, pro bono ducebatur. Ex quo tempore maiorum mores non paulatim, ut antea sed torrentis modo præcapitati: adeo inventus luxu atque avaritia corrupta est, uti merito dicatur, genitos esse, qui neque ipsi habere possent res familiares, neque alios res pati. *Gellius et Augustin.*

Igitur venditis proscriptorum bonis aut dilargitis. *Gellius.*

Id bellum excitabat metus Pompeii victoris Hiempsalem in regnum restituentis. *Idem.*

Maximeque ferocia regis Mithridatis in tempore bellaturi. *Donatus et Arufianus.*

Quin leones et vinarii lanique, quorum præterea vulgus in dies usum habet, pretio compositi. *Carifus.*

Genus armis ferox, et servitii insolitum. *Aruf.*

M. AEMMILII LEPIDI Cos. ad P. R.

Oratio contra SULLAM.

Clementia et probitas vestra, Quirites, quibus per ceteras gentes maximi et clari estis, plurimum timoris mihi faciunt, adversus tyrannidem L. Sullæ: ne ipsi nefanda quæ æstumatis, ea parum credendo de aliis, circumveniamini (præsertim cum illi

1. gratiam.

spes omnis in scelere atque perfidia sit, neque se aliter tutum putet, quam si peior atque intestabilior metu vestro fuerit, quo captivis libertatis curam miseria eximat) aut si provideritis, in tutandis periculis magis, quam in ulciscendo teneamini. Satellites quidem eius, homines maximi nominis, non minus optimis malorum exemplis, nequeo satis mirari. 1) dominationis in vos, servitium suum merceoem dant: et utrumque per iniuriam malunt, quam optimo iure libere agere. præclara Brutorum, atque Aemiliorum et Lutatorum proles, geniti ad ea, quæ maiores virtute peperere, subvertenda! nam quid a Pyrrho, Hannibale Philippoque et Antiocho defensum est aliud, quam libertas, et suæ cuique sedes; neu cui, nisi legibus pateremus? quæ cuncta sævus iste Romulus 2) quasi ab æternis rapta, tenet: non tot exercituum clade, neque consulis et aliorum principum, quos fortuna belli consumpserat, satiatus; sed tum crudelior, cum plerosque secundæ res in miserationem ex ira vertunt. quin solus omnium, post memoriam hominum, supplicia in post futuros composuit: quis 3) prius iniuria, quam vita certa esset: pravissimeque per sceleris immanitatem adhuc tutus fuerit; dum vos, metu gravioris servitiis, a repetenda libertate terremini. Agendum atque obviam eundum est, Quirites; ne spolia vestra pene illum sint: non prolatandum, neque votis paranda auxilia nisi forte speratis, per tædium iam aut pudorem tyrannidis, esse eum per scelus occupata periculosius dimissurum. At ille eo processit, uti nihil gloriosum, nisi tutum, et omnia retinendæ dominationis honesta existimet. itaque illa quies et otium cum libertate, quæ mihi prohi potius, quam laborem cum honoribus, capessabant, nulla sunt. Hac tempestate serviendum, aut imperitandum: habendus metus, aut faciendus, Quirites. nam quid ultra? quæve huma-

1) Aldina præmittit qui.

2) Sullam notat.

3) s. quibus int. supplicis.

montem sacrum atque Aventinum insedit. Tumque Tribunos plebis et alia sibi iura paravit. Discordiarum et certaminis utrimque finis fuit secundum bellum Punicum. *Augustin.*

Postquam remoto metu punico, similtates exercere vacuum fuit; plurimæ turbæ, seditiones, et ad postremum bella civilia orta sunt: dum pauci potentes, quorum in 1) gratia plerique concesserant, sub honesto patrum aut plebis nomine, dominationes affectabant, bonique et mali cives appellati: non ob merita in rempublicam, omnibus pariter corruptis; sed uti quisque locupletissimus et iniuria validior, quia præsentia defendebat, pro bono ducebatur. Ex quo tempore maiorum mores non paulatim, ut antea sed torrentis modo præcapitati: adeo inventus luxu atque avaritia corrupta est, uti merito dicatur, genitos esse, qui neque ipsi habere possent res familiares, neque alios res pati. *Gellius et Augustin.*

Igitur venditis proscriptorum bonis aut dilargitis. *Gellius.*

Id bellum excitabat metus Pompeii victoris Hiempsalem in regnum restituentis. *Idem.*

Maximeque ferocia regis Mithridatis in tempore bellaturi. *Donatus et Arufianus.*

Quin leones et vinarii lanique, quorum præterea vulgus in dies usum habet, pretio compositi. *Carifius.*

Genus armis ferox, et servitii insolitum. *Aruf.*

M. AEMMILII LEPIDI Cos. ad P. R.

Oratio contra SULLAM.

Clementia et probitas vestra, Quirites, quibus per ceteras gentes maximi et clari estis, plurimum timoris mihi faciunt, adversus tyrannidem L. Sullæ: ne ipsi nefanda quæ æstumatis, ea parum credendo de aliis, circumveniamini (præsertim cum illi

1. gratiam.

spes omnis in scelere atque perfidia sit, neque se aliter tutum putet, quam si peior atque intestabilior metu vestro fuerit, quo captivis libertatis curam miseria eximat) aut si provideritis, in tutandis periculis magis, quam in ulciscendo teneamini. Satellites quidem eius, homines maximi nominis, non minus optunis malorum exemplis, nequeo satis mirari.

1) dominationis in vos, servitium suum merceoem dant: et utrumque per iniuriam malunt, quam optumo iure libere agere. præclara Brutorum, atque Aemiliorum et Lutatorum proles, geniti ad ea, quæ maiores virtute peperere, subvertunda! nam quid a Pyrrho, Hannibale Philippoque et Antiocho defensum est aliud, quam libertas, et suæ cuique sedes; neu cui, nisi legibus pateremus? quæ cuncta sævus iste Romulus 2) quasi ab æternis rapta, tenet: non tot exercituum clade, neque consulis et aliorum principum, quos fortuna belli consumpserat, satiatus; sed tum crudelior, cum plerosque secundæ res in miserationem ex ira vertunt. quin solus omnium, post memoriam hominum, supplicia in post futuros composuit: quis 3) prius iniuria, quam vita certa esset: pravissimeque per sceleris immanitatem adhuc tutus fuerit; dum vos, metu gravioris servitii, a repetenda libertate terremini. Agendum atque obviam eundum est, Quirites; ne spolia vestra pene illum sint: non prolatandum, neque votis paranda auxilia nisi forte speratis, per tædium iam aut pudorem tyrannidis, esse eum per scelus occupata periculosius dimissurum. At ille eo processit, uti nihil gloriosum, nisi tutum, et omnia retinendæ dominationis honesta existimet, itaque illa quies et otium cum libertate, quæ mihi probi potius, quam laborem cum honoribus, capessebant, nulla sunt. Hac tempestate serviendum, aut imperitandum: habendus metus, aut faciendus, Quirites. nam quid ultra? quæve huma-

1) Aldina præmittit qui.

2) Sullam notat.

3) s. quibus int. supplicia.

na superant, aut divina impoluta sunt? populus Romanus, paulo ante gentium moderator, exutus imperio, gloria, iure, agitandi 1) inops despectusque, ne servilia quidem alimenta reliqua habet. Sociorum et Latii magna vis, civitate pro multis et egregiis factis a vobis data, per unum prohibentur: et plebis innoxiae patrias sedes occupavere pauci satellites, mercedem scelerum. Leges, iudicia, ærarium, provinciæ, reges, penes unum; denique regis civium, et vitæ licentia. simul humanas hostias vidistis, et sepulchra infecta sanguine civili. Estne viris reliqui aliud, quam solvere iniuriam, aut mori per virtutem? quoniam quidem unum omnibus finem natura, vel ferro septis statuit: neque quisquam extremam necessitatem nihil ausus, nisi muliebri ingenio, exspectat. Verum *ego seditiosus*, uti Sulla ait, qui præmia turbarum queror; *et bellum cupiens*, quia iura pacis repeto scilicet, quia non alter salvi satique tuti in imperio eritis, nisi Vettius Picens, scriba Cornelius, aliena bene parata prodegerint: nisi approbaveristis omnes proscriptiones innoxiorum, ob divitias; cruciatus virorum illustrium; vastam urbem fuga et cædibus; bona civium miserorum, quasi Cimbricam prædam, venum aut dono datam. At obiectat mihi *possiones ex bonis proscriptorum*: quod quidem scelerum illius vel maximum est, non me, neque quemquam omnium satis tutum fuisse, si recte faceremus. atque illa, quæ tum formidine mercatus sum, pretio soluto, iure dominis tamen restituo: neque pati consilium est, ullam ex civibus prædam esse. Satis illa fuerint, quæ rabie contracta toleravimus: manus conferentes inter se Romanos exercitus, et arma ab externis in nosmet versa. scelerum et contumeliarum omnium finis sit: quorum adeo Sullam non pœnitet, ut et facta in gloria numeret, et, si liceat, avidius fecerit. neque iam quid existimetis de illo, sed quantum vos audeatis, vereor: ne, alius alium principem expectantes, ante capia-

1) Scil. vitam.

mini (non opibus eius, quæ futiles et corruptæ sunt, sed vestra secordia), quam captum ire licet, et quam audeat, tam videri felicem. nam præter satellites commaculatos, quis eadem vult? aut quis non omnia mutata, præter victoriam? scilicet milites quorum sanguine, Tartulæ Scyroque, pessumis servorum, divitiæ partæ sunt? an quibus prælatus in magistratibus capiundis Fusidius, ancilla turpis, honorum omnium dehonestamentum? Itaque maxumam mihi fiduciam parit victor exercitus, cui per tot vulnera et labores, nihil, præter tyrannum, quæsitum est. nisi forte tribuniciam potestatem eversum profecti sunt per arma, conditam a maioribus suis; itaque iura et iudicia sibimet extorquerent: egregia scilicet mercede, cum relegati in plaudes et silvas, contumeliam atque invidiam suam præmia penes paucos intelligerent. Quare igitur tanto agmine atque animis incedit? quia secundæ res mire sunt vitiis obtentui: quibus labefactis, quam formidatus antea est, tam contemnetur: nisi forte specie concordiæ et pacis, quæ sceleri et parricidio suo nomina indidit. *neque aliter populo Romano esse belli finem, ait, nisi maneat expulsa agris plebes, præda civilis acerbissima; ius iudiciumque omnium rerum penes se, quod populi Romani fuit.* Quæ si vobis pax et concordia intelliguntur, maxuma turbamenta reipubl. atque exitia probate; annuite legibus impositis: accipite otium cum servitio: et tradite exemplum posteris ad populum Romanum suimet sanguinis mercede circumveniendum. Mihi, quamquam per hoc summum imperium satis quæsitum erat nomini maiorum, dignitati, atque etiam præsidio: tamen non fuit consilium, privatas opes facere; potiorque visa est periculosa libertas, quieto servitio. Quæ si probatis, adeste Quirites et bene iuvantibus diis, M. Aemilium Consulem, ducem et auctorem sequimini ad recipiendam libertatem.

Tunc vero et posci: cum ceteri eiusdem causa ducem Senatus rati; maxumo gaudio bellum irritare. *Nonius, irritare, provocare.*

Curionem quæsit, uti adolescentior, et populi suffragiis integer, ætati concederet Mameri, *Priscianus* lib. x.

Philippus, qui ætate et consilio ceteros antebat. *Servius* lib. 11.

Oratio L. PHILIPPI Contra LEPIDUM.

Maxume vellem, P. C. remp. quietam esse, aut in periculis a promptissimo quoque defendi; denique prava incepta consultoribus noxæ esse. Sed contra seditionibus omnia turbata sunt, et ab iis, quos prohibere magis decebat: postremo, quæ pessimi et stultissimi decrevere, ea bonis et sapientibus faciunda sunt. nam bellum, atque arma, quamquam vobis invisa, tamen quia Lepido placent, sumeunda sunt: nisi forte cui pacem præstare, et bellum pati consilium est. Pro, dii boni, qui hanc urbem omnia cura adhuc regitis! M. Aemilius, omnium flagitiosorum postremus, qui peior, an ignavior sit, deliberari non potest, exercitum opprimendæ libertatis habet, et se e contempto metuendum effecit: vos mussantes, et retractantes verbis et vatum carminibus, pacem optatis magis, quam defenditis: neque intelligitis, mollitia decretorum vobis dignitatem, illi metum detrahi, atque id iure; quoniam ex rapinis consulatum, ob seditionem provinciam cum exercitu adeptus est. quid ille ob benefacta cepisset, cuius sceleribus tanta præmia tribuistis? At scilicet, 1) ii, qui, ad postremum usque, legatos, pacem, concordiam, et alia huiusmodi decreverunt, gratiam ab eo peperere. immo despecti et indigni rep. habiti, prædæ loco æstumantur: quippe metu pacem repetentes, quo ha itam amiserant. Equidem a principio, cum Etruriam coniurare, proscriptos arcessiri, largitionibus rempubl. lacerari, videbam; maturandum putabam, et Catuli

1) Aldina eis, qui - de cr gratiam habeo peperisse. Cortius ex ed. princ. pariter dedit peperisse; sed relinquit ii.

consilia, cum paucis secutus sum. ceterum illi, qui gentis *Aemiliae* benefacta extollebant, et, ignoscendo populi *Romani* magnitudinem auxisse, nusquam etiam tum *Lepidum* progressum, aiebant, cum privata arma opprimundæ libertatis cepisset; sibi quisque opes aut patrocina quærendo, consilium publicum corruerunt. Attamen erat *Lepidus* latro cum caloniis, et paucis sicariis, quorum nemo diurna mercede vitam mutaverit: nunc est pro consule cum imperio, non emto, sed dato a vobis, cum legatis adhuc iure parentibus. et ad eum concurrere homines omnium ordinum corruptissimi, flagrantes inopia et cupidinibus, scelerum conscientia exagitati: quibus quies in seditionibus, in pace turbæ sunt, *Saturnini* olim, post *Sulpicii*, dein *Marii Damasippique*, nunc *Lepidi* satellites. præterea *Etruria*, atque omnes reliquæ belli arrectæ: *Hispaniæ* armis sollicitæ: *Mithridates* in latere vectigalium nostrorum, quibus adhuc sustentamur, diem bello circumspicit. quin, præter idoneum ducem, nihil abest ad subvertendum imperium. Quod ego vos oro atque obsecro P. C. ut animadvertatis; neu patiamini licentiam scelerum, quasi rabiem, ad integros contactu procedere. nam, ubi malos præmia sequuntur, haud facile quisquam gratuito bonus est. An exspectatis, dum, exercitu rursus admoto, ferro atque flamma Urbem 1) invadat? quod multo propius est ab eo, quo agitatur, statu, quam ex pace et concordia ad arma civilia: quæ ille adversum divina et humana omnia cepit, non pro sua, aut quorum simulat iniuria, sed legum ac libertatis subvertundæ. angitur enim ac laceratur animi cupidine et noxarum metu, expers consilii, inquires; hæc atque illa tentans, metuit otium, odit bellum, luxu atque licentia carendum videt, atque interim abutitur vestra secordia. neque mihi satis consilii, metum, an ignaviam, an dementiam eam appellem: qui videmini intenta mala, quasi fulmen, optare, se quisque ne attingat; sed prohibere ne co-

1) Certe invadit.

nari quidem. et quæso considerate, quam conversa rerum natura sit. antea malum publicum occulte; auxilia palam, instruebantur; et eo boni malos facile anteibant, nunc pax, concordia disturbantur palam; defenduntur occulte. quibus illa placent, in armis sunt: vos in metu. Quid expectatis? nisi forte pudet, aut piget recte facere. an Lepidi mandata animos movent? qui placere ait, *sua cuique reddi*; et aliena tenet: *belli iura rescindi*; cum ipse armis cogat: *civitatem confirmari*, quibus ademptam negat: *concordiæ gratia plebi tribuniciam potestatem restitui*; ex qua omnes discordiæ accenduntur. Persume omnium atque impudentissime, tibi ne egestas civium, et luctus curæ sunt? cui nihil est domi, nisi armis partum, aut per iniuriam: alterum consulatum petis? quali primum reddideris: bello concordiam quæris? quo parta disturbatur: nostri proditor, istis infidus, hostis omnium bonorum, ut te neque hominum, neque deorum, pudet, quos per fidem, aut periurio violasti! qui, quando talis ea, maneat in sententia, et retineas arma, te hortor: ne prolatandis seditionibus inquietus ipse, nos in solitudine attineas. neque te provinciæ, neque leges, neque dii penates civem patiuntur. perge, qua cœpisti, ut quam maturrime merita invenias. Vos autem P. C. quousque cunctando remp. intutam patiimini, et verbis arma tentabistis? delectus adversum vos habitus, pecuniæ publice et privatim extortæ; præsidia deducta atque imposita, ex lubricitate leges imperantur; cum interim vos legatos et decreta paratis. et quanto, mehercule, avidius pacem petieritis, tanto bellum acrius erit; cum intelliget, se metu magis, quam æquo et bono sustentatum. nam qui turbas et cædem civium odisse ait, et ob id, armato Lepido, vos inermes retinet: quæ victis toleranda sunt, ea, cum facere possitis, patiamini potius censet. ita illi a vobis pacem, vobis ab illo bellum suadet. Hæc si placent: si tanta torpedo animos oppressit, ut obliti scelerum Cinnæ, cuius in urbem reditu decus ordi-

nis huius interiit, nihilominus vos atque coniuges et liberos Lepido permissuri sitis: quid opus decretis? quid auxilio Catuli? quin is et alii boni remp. frustra curant. agite uti lubet: parate vobis Cethegi, atque alia proditorum patrocinia, qui rapinas et incendia instaurare cupiunt, et rursus adversum deos penates manus armare. Sin libertas et 1) vera magis placent; decernite digna nomine, et augete ingenium viris fortibus. adest novus exercitus, ad hoc coloniæ veterum militum, nobilitas omnis: duces optimi: fortuna meliores sequitur: iam illa 2) quæ collecta sunt secordia nostra, dilabentur. Quare ita censeo, quoniam Lepidus exercitum privato consilio paratum, cum pessimis, et hostibus reipubl. contra huius ordinis auctoritatem ad Urbem ducit; ut Appius Claudius interrex cum Q. Catulo proconsule, et ceteris, quibus imperium est, urbi præsidio sint, operamque dent, ne quid resp. detrimenti capiat.

Uti Lepidus, et Catulus, decretis exercitibus maturrume proficiscerentur. *Carisius* l. III.

M. Lepido cum omnibus copiis Italia pulso, segnior neque minus gravis, sed multiplex cura patres exercebat. *Servius, Marius, Victorinus in Cic.*

Obviam ire, et commori hostibus. *Arus. Messus.*

Lepidus pœnitens consilii. *Caris.* l. III.

Sic vero quasi formidine attonitus, neque animo, neque auribus aut lingua competere. *Nonius: Competere, rei cuiusque meminisse, aut constanter valere.*

Prudens omnium, quæ tenatus censuerat. *Arus.*

Magnis operibus profectus, oppidum cepit, per L. Catilinam legatum. *Festus.*

Domitium proconsulem ex citeriori Hispania cum omnibus copiis, quas paraverat, arcessivit.

Prisc. l. X. *Arcessivit, inquit, et lucessivit.*

Sanctus alter, et ingenio validus. *Caris.* l. I. *aliter pro alias.*

1) Vulgo male bella. Sed vera sunt h. l. æqua et honesta.

2) h. c. Lepidi opes.

Gens raro egressa fines suos. *Serv. ad l. XI. Aeneid. Arusian. Messus.*

Nisi cum ira belli desenuisset. *Prisc. l. X.*

Mutaverunt exercitum Dyrrachium cogere. *Arusianus Messus.*

Illo profectus, vicos castellaque incendere, et fuga cultorum deserta igni vastare: neque elato, aut securo esse animo, metu gentis ad furta belli peridoneæ. *Non. Serv. ad l. XI. Aeneid.*

Liberis eius avunculus erat. *Donatus ad Phormionem Terentii.*

Nihil ob tantam mercedem sibi abnuituros. *Arusianus Messus.*

Insanum aliter sua sententia, atque aliarum mulierum. *Carif. l. aliter pro alias.*

Recens scripsi. *Donat. Phorm. A. v. Sc. VIII. Carif. II.*

Solis viis. *Donat. Phorm. A. v. Sc. VIII.*

Iussu Metelli cornicines occanuerunt. *Prisc. l. X. Servius II. Georg. Virg. Diomed. l. I. c. 4.*

Nexuit catenæ modo. *Prisc. l. X.*

Doctus militiam. *Arus. Messus.*

Neque se recipere, aut instruere prælio quivere. *Prisc. l. X.*

Equi sine rectore, exterriti aut saucii, consternantur. *Idem l. IV.*

Occupatusque collis editissimus apud Hilerdam et cum multa opera circumdata. *Priscian. l. V.*

At inde nulla munitionis, aut requie mora, processit ad oppidum. *Prisc. l. XVIII. requie pro requies.*

Agreste. *Carif. l. I.*

Ardebat omnis Hispania citerior. *M. Fabius Victor. de invent. Cic. l. I.*

* et pondere validam urbem multos dies restantem pugnando vicit. *Non.*

Itaque Sertorius, levi præsidio relicto in Mauritania, nactus obscuram noctem, æstu secundo, furtivaque celeritate vitare prælium in transgressu conatus est. *Gellius l. X. c. XXIV. Non. Maroel.*

Transgressos omnes, recepit mons Ballera, præceptus a Lusitanis. *Idem ibidem.*

Earum eæ paululum progressæ nimio simul et incerto onere, cum pavor corpora agitaverat, deprimebantur. *Idem.*

Locum editiorem, quam victoribus decebat capit. *Serv. VIII. Aneidos, Arufian. Messus.*

Et mox Fusidius adveniens cum legionibus postquam tantas asperitates, haud facilem pugnantibus vadum, cuncta postquam suis opportuniora videt. *Nonius.*

Cum Sertorius neque irrumperet, tam levi copia, navibus fugam maturabat. *Servius Fuld. Messus.*

Itineris eorum Metellus per literas gnarus. *Aruf.*

Itaque Servilius ægrotum Tarenti collegam prior transgressus, iter vortit ad Corycum urbem inclutam: pastusque nemore, in quo crocum gignitur. *Prisc. Non.*

Ad Olympum atque Phaselida. *Prisc.*

Apud Corycum. *Idem.*

Apud Lethe oppidum, cui nomen oblivionis condiderat. *Idem Serv. ad I. Aen.*

Repulsus a Lethe oppido. *Idem Prisc.*

Apud Mutinam. *Idem.*

Apud Præneste locatus. *Idem.*

Medio diei. *Messus.*

Quietam a bellis civitatem. *Idem.*

Militiæ peritus. *Idem.*

Sertorius portis turbam morantibus, et nullo, ut in terrore solet, generis aut imperii discrimine per calorum corpora, ad medium quasi deinsuper adstantium manibus in murum adtollitur. *Non. Serv.*

Neque detrusus aliquotiens terretur. *Prisc. l. XV.*

Dubitavit acie pars. *Idem.*

Quos inter maxime. *Carif.*

Rumore primo. *Carif.*

Idem fecere Octavius et Q. Cæpio sine gravi cuiusdam expectatione, neque sane ambitu publice. *Serv. ad IV. Aneid. Ambire significat et rogare. Sal-*

lustius in Iugurtha: Quos ego audio ambire, fatigare vos singulos. Dicebatur et ambio illum, pro rogo? Sallustius in I. Idem fecere etc.

Cum aræ et alia dis sacraia, supplicium sanguine fœdarentur. *Idem.*

Postremo ipsos colonos per miseras et incerta humani generis orare. *Id. ad vitad X. Aeneid.*

— *per eversæ genitor fumantia Troiæ.*

Excidia obtestor.

Ea paucis, quibus peritia et verum ingenium est, abnuentibus. *Idem.*

Perpetua tam paucis profectus, vera est æstimanda. *Idem ad I. XII. Aeneid. vs 694.*

LIB. II.

HISTORIARUM.

Sardina in Africo mari facie vestigii humani, in orientem, quam in occidentem latior prominet. *Gellius lib. XIII. cap. XVIII. Non. Faciem totius corporis, formam, περιεχει, id est, os, posuit antiquitas prudens, ut ab aspectu species, et a fingendo figura, ita a fractura corporis facies. Sullust. l. II. Sardinia etc. Isidorus:*

Inde Ichnusa appellata. *Solinus.*

Dubium an insula sit, quod Euri atque Austri superiactis fluctibus circumlavit. *Non. lavit pro lavat.*

Non Sullam consulem de reditu eius legem ferentem ex composito trib. pl. C. Herennius prohibuerat. *Gell. l. X. c. XX. Sallustium proprietatis in verbis retinentissimum consuetudini concessisse, et privilegium, quod de Cn. Pompeii Magni patris reditu jerebatur, legem appellasse.*

Nam procul, et diversis ex regionibus. *Carisus, Asper, procul, inquit, est e loco.*

Obviam fuere. *Carisus ibid. Asper ait: petusse obviam fuere, adverbio quam nomine uti maluit.*

Urbe, patriaque extorres. *Messus.*

Genus militum suctum a pueritia latrociniis. *Id.*

Inter læva mœnium, et dextrum flumen Turiam, quod, Valentiam parvo intervallo prætersluit. *Prisc.* l. V. et VI. *Turiam dixit, qui accusativus generis masculini est; non neutri.*

In fiducia, quam argumentis, purgatiores dimituntur. *Donatus Phorm.* Act. I. Sc. III. *et Hecyr.* Act. IV. Sc. IV. *Nonius.* *Fiducia est audacia.* *Serv.*

Antequam regressus Sertorius instrueret pugnae suos. *Arustianus.*

Ipse animi atrox. *Idem.*

Copiis integra. *Idem.*

Eodem anno in Macedonia C. Curio, principio veris cum exercitu profectus in Dardaniam, quibus potuit modis, dictas pecunias coëgit. *Nonius, dicere, est promittere.*

Post, ubi in fiducia nimius. *Arustianus.*

Sed ipsi serunt taurum ex grege, quem prope litora regebat. *Corfa* nomine Ligus mulier. *Prisc.* l. IV.

Nam quædam *Corfa* nomine Ligus mulier, cum taurum ex grege, quem prope litora regebat, transfatare solitum, atque per intervalla, corpore aucto, remegre videret, cupiens scire incognita sibi pabula, taurum a ceteris degredientem usque ad insulam navigio profecta est. Cuius regressu insulae fertilitatem cognoscentes Ligures, ratibus eo profecti, eamque nomine mulieres auctoris et ducis appellarunt. *Isidor.* l. XIV. c. 6.

Ne illa tauro parata sint. *Donatus A.* IV. sc. 2. *Andr.*

Dædalum ex Sicilia profectum, cum Minois fugeret iram, atque opes. *Priscianus* l. VI. *Serv.*

Quem ex Mauritania rex Leptassa proditionis insimulatum cum custodibus miserat. *Priscian.* l. I.

Quos adversum multi ex Bithynia volentes occurrere, falsum filium arguituri. *Prisc.* l. X.

Ut actione desisteret. *Messus.*

Vespera. *Carisus* l. II.

Argentum mutuum arcessivit. *Priscian.* l. X.

Eam deditioem Senatus, per nuncios Orestis cognitam, approbat. *Prisc.* l. VI.

Nisi qua flumen Lurda Tauro monte defluens. *Idem ibidem.*

Frugum, pabulique lætus ager. *Arufianus.* *Seruius* l. I. *Aeneidos.*

Neque virgines nuptum a parentibus mittebantur, sed ipse belli promptissimos delegebant. *Messus.*

Modestus ad omnia alia, nisi ad dominationem. *Donatus Phorm.* Act. I. Sc. II.

Noctu diuque stationes et vigilias tentare. *Carisius* l. II.

At Lucullum regis cura machinata fames brevi fatigabat. multique commeatus anteierant insidiis latronum. *Prisc.* l. VII. *et Nonius.*

Namque primum Iasonem novo itinere maris Aetææ hospitis domum violasse. *Priscianus* l. VIII.

Tartessum Hispaniæ civitatem, quam nunc Tyrii, mutato nomine Gadir, habent. *Prisc.* l. V.

Neque subsidiis, uti soluerat, compositis. *Prisc.* l. X. soluerat autem est solitus fuerat.

Neque inermes ex prælio viros quemquam agnoturum. *Idem ibidem.*

Ea continentia vir gravis, nulla arte cuiquam inferior. *Arufian.* *Non. in Gravis.*

Omnes qui circum sunt, præminent altitudine millium passum duorum. *Arufian.*

et Pœni ferunt aduersus A. N. C. M. *Donatus.*

Quia corpore et lingua percitum, et inquietem, nomine histrionis vix sani, Barbuleium appellabant. *Priscianus* l. VI.

Audaciter. *Idem* XV.

Ibi Fimbriana seditione, qui regi per obsequiam orationis, et maxime odium Sullæ, graves carique erant. *Nonius: Obsequium neutrum. genere obsequela fem.*

Mœnibus deturbat. *Non. Deturbare.*

E muris canes sportis demittebant. *Idem.*

Ad hoc rumoribus, aduersa in pravitatem; se-

cunda in casum; fortunam in temeritatem declinando, corrumpebant. *Idem.*

At Metellus in ulteriorem Hispaniam post annum regressus, magna gloria concurrentium undique, virile et muliebre secus, per vias ac tecta omnium visebatur. cum quaestor C. Urbinus aliique, cognita voluntate, eum ad cenam invitaverant; ultra Romanorum, et mortalium etiam morem curabant; exornatis aedibus per aulae et insignia, scenisque ad ostentationem histrionum fabricatis; simul croco sparsa humus, et alia, in modum templi celeberrimi. Praeterea cum sedenti transfenna demissum Victoriae simulacrum cum machinato strepitu tonitruum coronam capiti imponebat: tum venienti thure, quasi Deo supplicabatur. Toga picta plerumque amiculo erat ei accumbenti: epulae quaesitissimae: neque per omnem modo provinciam, sed trans maria, ex Mauritania volucrum et ferarum incognita antea plura genera, quibus rebus aliquantam partem gloriae demererat, maxime apud veteres et sanctos viros, superba illa, gravia, indigna Rom. imperio existimantes. *Macrob. Satur. l. III. c. 13. Nonius. Sospater l. I.*

Ruunt pars magna suismet, aut proximorum telis, ceteri vice pecorum obruncabantur. *Nonius.*

Occurrere duci, et praelium accendere, adeo uti Metello in sagum, Hirtuleio in brachium tela venirent. *Idem.*

Avidisque ita, promptisque ducibus, uti Metellus ictu tragulae sauciaretur. *Idem.*

Sed Metellus in vulnere. *Don. Andr. v. sc. II.*

Primo incidit forte per noctem in renunculo piscantis. *Non.*

Ad hoc pauca piraticae adiungit actuaria navigia. *Idem in piraticae naviculae.*

Omnia sacrata corpora in ratem imposuisse. *Aruf.*

Suos equites hortatus vado transmittit. *Idem.*

Ictu eorum, qui in flumine ruebant, necabantur. *Donatus. Adelph. Act. III. sc. II.*

Circumventi dextra, unde ferrum erat, saxa, aut quid tale capiti affligebant. *Arufianus.*

Sed Metellus in ulteriore provincia. *Donatus ad Phorm. Act. I. sc. IV.*

Immane quantum animi exarsere. *Non. nomen positum pro adverbio.*

Ad illi quibus res incognita erat, ivere cuncti ad portas incognita tendere. *Serv. F. Ursini.*

Murum ab angulo dextri lateris ad paludem haud procul remotam duxit. *Serv. Fuldanus.*

LIB. III.

HISTORIARUM.

Exaudiri que sonus Bacchanaliorum. *Macr. lib. I. cap. IV. Saturn. Non.*

Diversa, uti solet rebus perditis, capessunt: namque alii fiducia *gnaritatis* locorum in occultam fugam sparsi; alii, globis eruptionem tentavere. *Prisc. l. X. Non.*

Unus constitit in agro Lucano, gnarus loci, nomine Publipor. *Idem l. VI. Probus Catholicis.*

Male iam assuetum ad omnis vis controversiarum. *Priscianus l. VI. (Vis est num. plur.)*

Coniuratione claudit. *l. X.*

Quasi par in oppido festinatio, et ingens terror erat, ne ex latere nova munimenta madore infirmarentur: nam mœnia oppidi stagnabant, redundantibus cloacis adverso æstu maris. *Non. in Mador.*

Equis et armis decoribus cultus. *Prisc. l. VI.*

Dedecores, inultique terga ab hostibus cædebantur. *Idem.*

Contra ille calvi ratus quærebat, num somnio thesaurus protenderetur. *Idem l. VIII. Non. in Calvit.*

Parte consumpta, reliqua cadaverum ad diuturnitatem usus fallerent. *Priscianus l. X.*

EPISTOLA CN. POMPEII.

AD SENATUM.

Si adversus vos patriam et deos penates tot labores et pericula suscepissem, quotiens a prima adolescentiâ ductu meo scelestissimi hostes fusi, et vobis salus quæsitâ est: nihil amplius in absentem me statuissetis, quam adhuc agitis, P. C. quem contra ætatem proiectum ad bellum sævissimum, cum exercitu optume merito, quantum est in vobis, fame, miserruma omnium morte, confecistis. Hac in spe populus R. liberos suos ad bellum misit? hæc sunt præmia pro vulneribus, et totiens ob remp. fuso sanguine? fessus scribundo; mittundoque legatos, omnes opes et spes privatas meas consumsi; cum interim a vobis per triennium vix annuus sumtus datus est. Per deos immortales, utrum censetis, me vicem ærarii præstare, an exercitum sine frumento et stipendio habere posse? Equidem fateor me ad hoc bellum maiore studio, quam consilio, profectum: quippe qui nomine modo imperii a vobis accepto, diebus quadraginta exercitum paravi; hostesque in cervicibus iam Italiæ agentes ab Alpibus in Hispaniam summovi. per eas iter aliud, atque Hannibal, nobis opportunius patefecit. recepi Galliam, Pyrenæum, 1) Laletaniam, indigetes. et primum impetum Sertorii victoris, novis militibus et multo paucioribus, sustinui: hiememque in castris inter sævissimos hostes, non per oppida, neque ex ambitione mea, egi. quid dein prælia, aut expeditiones hibernas, oppida excisa, aut recepta enumerem? quando res plus valent, quam verba. castra hostium apud Sucronem capta, et prælium apud flumen Durium, et dux hostium C. Herennius cum urbe Valentia et exercitu deleti, satis clara vobis sunt: pro quis, o grati patres, egestatem et famem redditis. Itaque meo et hostium exercitui par conditio est. namque

1) Ita Codd. sed Plin. III, 3. Laetaniam, Hergetum.

stipendium neutri datur: victor uterque sin Italiam venire potest. Quod ego vos moneo, quæsoque ut animadvertatis, neu cogatis, necessitatibus privatim mihi consulere. Hispaniam citeriorem, quæ non ab hostibus tenetur, nos aut Sertorius ad internecionem vastavimus; præter maritimas civitates, quæ ultro 1) nobis sumtui onerique, Gallia superiore anno Metelli exercitum stipendio frumentoque aluit: et nunc malis fructibus ipsa vix agit. ego non rem familiaris modo, verum etiam fidem consumsi. Reliqui vos estis: qui nisi subvenitis: invito et prædicente me, exercitus hinc, et cum eo omne bellum Hispaniæ in Italiam transgredientur.

Namque his præter solita vitiosis magistratibus, cum per omnem provinciam infecunditate bienii proximi *grave* pretium fructibus esset. *Non. Grave, multum.*

Hi saltibus occupatis, tum externorum agros invasere: frumentique ex inopia gravi *satiæ* facta. *Idem, Satiæ pro facietas.*

Neque iam sustineri poterat immensum aucto mari, et vento gliscenti. *Idem, Gliscit est congelascit, colligitur, ignescit, crescit.*

Ac tum maxime, uti solet extremis in rebus, sibi quisque carissimum domi recordari, cunctique omnium ordinum extrema munia sequi. *Idem. Munia, officia.*

Et sorte in navigando cohors una, grandi *fascio* vecta a ceteris deeravit, marique placido a duobus prædonum *myoparonibus* circumventa. *Idem in voce Faselus, et Myoparo.*

Eum, atque Metrophanem Senatus magna industria perquirebat, cum per tot scaphas, quas ad ostia cum paucis fidis percunctatum miserant. *Idem et Caristus l. I.*

Duos quam maximos utres levi tabulæ subiecit: qua super omni corpore quietus invicem tractu pedis, quasi gubernator, existeret: ea inter molem at-

1) s. ultra, scil. deinde suera.

que insulam, mari vitabundus classem hostium, ad oppidum pervenit. *Idem.*

Nam qui enare conati fuerant, icti saepe ferramentis navium, aut vulnerati a suis, aut afflicti alveos, undarum vi, mulcato foede corpore, postremo tamen periere. *Idem et Arus. Messus.*

Num tertia tunc erat, et *sublima* nebula caelum obscurabat. *Non.*

Illum nautis forum. *Idem.*

ORATIO MARCI LICINII TRIBUNI

PLEBIS AD PLEBEM.

Si, Quirites, parum existimaretis, quod inter ius a maioribus relictum vobis, et hoc a Sulla paratum servitium interesset: multis mihi differendum fuisset, docendumque, quas ob iniurias, et quotiens a patribus armata plebes secessisset; utique vindices patravisset omnis iuris sui, tribunos plebis. Nunc hortari modo reliquum est, et ire primum via, qua capessundam arbitror libertatem. Neque me praeterit, quantas opes nobilitatis solus, impotens, inani specie magistratus, pellere dominatione incipiam: quantoque tutius factio noxiorum agat, quam soli innocentes. sed praeter spem bonam ex vobis, quae me, tum vicit, statui, certaminis adversa pro libertate potiora esse forti viro, quam omnino non certavisse. Quamquam omnes alii creati pro iure vestro vim cunctam et imperia sua gratia, aut spe, aut praemiis in vos convertere; meliusque habent, mercede delinquere, quam gratis recte facere. Itaque omnes concellere iam in paucorum dominationem, qui per militare nomen, ararium exercitus, regna, provincias occupavere, et arcem habent ex spoliis vestris: cum interim, more pecorum, vos, multitudo singulis habendos fruendolque prabetis, exuti omniis quae maiores reliquere: nisi quia vobismet ipsi per suffragia, uti praesides olim, nunc dominos destina-

tis. Itaque concessere illic omnes: et mox, si vestra
 receperitis, ad vos plerique; (ratis 1) enim animus
 ad ea, quæ placent, defendenda) cetera validiorum
 sunt. An dubium habetis, ne officere quid vobis
 uno animo pergentibus possit, quos languidos secor-
 desque pertimere? nisi forte Cn. Cotta ex factione
 media consul, aliter quam metu, iura quædam tri-
 bunis pl. restituit. et quamquam L. Sicinius primus
 de potestate trib. loqui ausus, mussantibus vobis cir-
 cumventus erat: tamen prius illi invidiam metuere,
 quam vos iniuriæ pertæsum est. Quod ego nequeo
 satis mirari, Quirites, nam spem frustra fuisse intel-
 lexistis. Sulla mortuo, qui scelestum imposuerat ser-
 vitium, finem mali credebatis. ortus est longe sævior,
 Catulus. tumultus intercessit Bruto et Aemilio Ma-
 merco Coss. dein C. Curio ad exitium usque inson-
 tis tribuni dominatus est. Lucullus superiore anno
 quantis animis ierit in L. Quinctium, vidistis. quan-
 tæ denique nunc mihi turbæ concitantur! quæ pro-
 fecto incassum agerentur, si, prius quam vos serviun-
 di finem, illi dominationis facturi erant: præsertim
 cum his civilibus armis dicta alia, sed certatum
 utrimque de dominatione in vobis sit. Itaque cete-
 ra ex licentia, aut odio, aut avaritia in tempus ar-
 fere: permanit una res modo, quæ utrimque quæsi-
 ta est, et erepta in posterum, vis tribunicia, telum a
 maioribus libertati paratum. Quod ego vos moneo,
 quæsoque, ut animadvertatis: ne nomina rerum ad
 ignaviam mutantes, otium pro servitio appelletis.
 Quo iam ipso frui, si vera et honesta flagitium supe-
 raverit, non est conditio; fuisset, si omnino quiesse-
 tis. Nunc animum advertite: et nisi viceritis, quo-
 niam omnis iniuriæ gravitate tutior est, artius habe-
 bunt. Quid censes igitur? aliquis vestrum subiecerit.
 Primum omnium omittendum morem hunc quem agi-
 tis, impigræ linguæ, animi ignavi, non ultra concio-
 nis locum memores libertatis: dein (ne vos ad viri-

1) s. paucioribus. et sic restituit Coss. ex est. prius pro-
 raris.

lia illa vocem, quo tribunos plebei modo, modo patricium magistratum, libera ab auctoribus patriciis suffragia maiores vestri parare) cum vis omnis, Quirites, in vobis sit, uti, quæ iussa nunc pro aliis toleratis, pro vobis agere, aut non agere certe possitis. Iovem aut alium quem Deum consultorem expectatis: magna illa consulum imperia et patrum decreta, vos exsequendo rata efficitis, Quirites: utroque licentiam in vos auctum atque adiutum properatis. Neque ego vos ultum iniurias hortor: magis uti requiem cupiatis: neque discordias, uti illi criminantur, sed earum finem volens, iure gentium, res repeto: et, si pertinaciter retinebunt; non arma, neque secessionem, tantummodo ne amplius sanguinem vestrum præbeatis, censeo. Gerant, habeantque suo modo imperia; quærant triumphos: Mithridatem, Sertorium et reliquias exulum persequantur cum imaginibus suis: absit periculum et labos, quibus nulla pars fructus est. nisi forte repentina ista frumentaria lege munia vestra pensantur: qua tamen quinque modis libertatem omnium æstumavere, qui profecto non amplius possunt 1) alimentis carceris. namque ut illis exiguitate mors prohibetur, senescunt vires: sic neque absolvit cura familiari tam parva res: et ignavissimi quique tenuissima spe frustrantur. quæ tamen quamvis ampla, quoniam servitii pretium ostentaretur, cuius torpedinis erat, decipi, et vestrarum rerum ultro iniuria gratiam debere? namque alio modo 2), neque valent in universos, neque conabuntur. cavendus dolus est. Itaque simul comparant delinimenta, et differunt vos in adventum Cn. Pompeii; quem ipsum, ubi pertimere sublatum in cervicibus suas, mox demto metu lacerant. neque eos pudet vindices, uti ferunt, libertatis, tot viros sine uno, aut remittere iniuriam non audere, aut ius non posse defendere. Mihi quidem satis spectatum est, Pompeium, tanta glo-

1) s. valent; prodelle queunt, quam alimenta carceris.

2) Quam per secediam vestram, pretiumque virtutis.

riæ adolescentem, malle principem volentibus vobis esse, quam illis dominationis socium; auctoremque in primis fore tribuniciæ potestatis. Verum, Quirites, antea singuli cives in pluribus, non in uno cuncti præsidia habebatis: neque mortalium quisquam dare, aut eripere talia unus poterat. Itaque verborum satis dictum est: neque enim ignorantia res claudit. Verum occupavit vos nescio quæ torpedo, qua non gloria movemini, neque flagitio: cunctaque præsentī ignavia mutastis: abunde libertatem rati, quia tergis abstinetur, et huc ire licet; illuc 1) munera ditium dominorum. atque hæc eadem non sunt agrestibus; sed cæduntur inter potentium inimicitias, donoque dantur in provincias magistratibus. Ita pugnatur, et vincitur paucis: plebes, quodcunque accidit, pro victis est, et in dies magis erit; si quidem maiore cura dominationem illi retinuerint, quam vos repetiveritis libertatem.

Postquam egressus angustias. *Messus.*

Ad Cyzicum perexit firmatus animi. *Idem.*

Ut sustinere corpora plerique nequeentes, fessi, arma sua quisque stantes incumberent. *Idem et Servius.*

Ac statim fugitivi, contra præceptum ducis, rapere ad stuprum virgines, matronasque. *Nonius.*

Quibus a Sertorio triplices insidiæ per idoneos saltus positæ erant: prima, quæ fonte venientes exciperet. *Serv.*

Ingens ipse virium, atque animi. *Arustianus.*

Locum nullum, nisi in quo armati institissent. *Id.*

At Oppius, postquam orans nihil proficiebat, timide veste tectum pugionem expedire conatus, a Cottâ Vulcioque impeditur. *Nonius. Pugio est brevis gladius.*

Castris collatis, pugna tamen ingenio loci prohibebatur.

Sed Pompeius a prima adolescentia, sermone fautorum, similem fore se credens Alexandro regi,

1) Sic ex edd. prisce. Cortius. al. munere. Credimus autem dici hoc sensu: Vos, quos domini illi, dites sui muneris fecere,

facta consultaque eius quidem æmulus erat. *Nonius.*

Dubius consilii. *Arustianus.*

Post reditum eorum, quibus Senatus belli Lepidani gratiam fecerat. *Idem.*

Quod ubi frustra tentatum est, secordius ire milites occæpere, non aptis armis, ut in principio et laxiore agmine. *Nonius.*

Atque cum Curio laudatum, accensumque præmiorum spe, quibuscum optavisset, ire iubet. *Idem.*

Eodem tempore Lentulus duplici acie locum editum multo sanguine suorum defendens, postquam ex sarcinis paludamenta adflare, et delectæ cohortes intelligi cæpere. *Idem.*

Si nihil ante adventum suum inter plebem et patres convenisset, coram se daturum operam. *Priscianus* l. XIV.

Fine inguinum ingrediuntur mare. *Arustianus.*

M. Antonius perdundæ pecuniæ genitus, vacuusque curis, nisi instantibus. *Idem.*

Muros successerant. *Idem.*

Saxaque ingentia, et axe vinctæ tabes per pronum incitabantur, axibusque eminebant in modum *ericii* 1) militaris *veruta* binum pedum. *Non. Serv.*

Octavium mitem, et captum pedibus. *Aruf.*

Igitur discubere Sertorius inferior in medio, super eum L. Fabius Hispaniensis senator ex proscriptis: in summo Antonius, et infra, scriba Sertorii Versius: alter scriba Mæcenas in imo, medius inter Tarquitium, et dominum 2) Perpennam. *Non. Servius.*

Quarum unam epistolam forte cum servo nacti prædatores Valeriani scorpione 3) in castra misere. *Nonius.*

1) Ericium erat trabs, ex qua undique ferrei aculei prominebant. *Veruta* tela brevia, a veru similitudine.

2) Int. convivii. rectius vero legas *Perpernam*; cf. *Vel. lei* II, 30 ibique not. ed. Bip.

3) Scorpio tormenti genus, unde tela, expellebantur, cf. *Cæsar. B. G. VII, 25* et *Hist. B. Afr. 9, 31*.

HISTORIARUM.

At Cn. Lentulus patriciæ gentis, collega eius, cui cognomentum Clodiano fuit, perincertum, stolidior an vanior, legem de pecunia, quam Sulla emtoribus bonorum remiserat, exigenda promulgavit. *Gellius* lib. XVIII.

Omnes, quibus ætas senecto corpore, animus militaris erat. *Priscianus* l. IX. et X.

Dein lenita iam ira, postero die liberalibus verbis permulcti sunt. *Idem* l. IX.

Implicitæ rates ministeria prohibebant. *Idem ibidem.*

Igitur legiones pridie in monte postas accessit. *Idem* l. X.

Anxius animi, atque incertus. *Arufianus.*

Magnam exorsus orationem. *Idem.*

Impotens et nimius animi est. *Idem.*

Amisumque assideri sine præliis audiebat. *Priscianus* l. VIII. *Obsideo et assideo activa sunt; faciunt enim assideor et obsideor.*

Qui quidem mos, uti tabes, in urbem coniectus. *Festus.*

Castella, custodia thesaurorum in deditionem acciperentur. *Serv. Caris.* l. I.

Reliqua cadavera salita. *Diomedes* l. I. c. IV.

Epistola Regis Mithridatis scripta ad Regem Arsacem 1).

REX MITHRIDATES REGI ARSACI S.

Omnes, qui secundis rebus suis ad belli societatem orantur, considerare debent, liceatne tum pacem

1) Int. Parthorum; teste Dione, Appian. et Plut. Commune vero nomen erat Arsaces regibus Parth. Proprium huius erat, si Xiphil. audias Pacorus; si Appianum, Sintricus.

cem agere: dein quod queritur, satne pium, tutum; gloriosum; an indecorum sit. 1) Tibi si perpetua pace frui licet; nisi hostes opportuni et sceleratissimi 2), egregia fama, si Romanos oppresseris, futura est: neque petere audeam societatem, et frustra mala mea cum tuis bonis misceri sperem. Atqui ea, quæ te morari posse videntur, ira in Tigranem recentis belli, et meæ res parum prosperæ, si vera existimare voles, maxime hortabuntur. Ille enim obnoxius, qualem tu voles societatem, accipiet: mihi fortuna, multis rebus ereptis, usum dedit bene suadendi: et, quod florentibus optabile est, ego non validissimus præbeo exemplum, quo rectius tua componas. namque Romanis cum nationibus, populis, regibus cunctis, una et ea vetus causa bellandi est, cupido profunda imperii et divitiarum. qua primum cum rege Macedonum Philippo bellum sumere: dum a Carthaginensibus premebantur, amicitiam simulantes ei subvenientem Antiochum concessione Asiæ per dolum avertere: ac mox, tracto Philippo, Antiochus omni cis Taurum agro et decem millibus talentorum spoliatus est. Persen deinde, Philippi filium, post multa et varia certamina, apud Samothracas deos acceptum in fidem, callidi, et reperto-res perfidiæ, quia pacto vitam dederant, insomniis occidere. Eumenem, cuius amicitiam gloriose ostentant, initio prodidere Antiocho, pacis mercedem. post Attalum, custodem agri captivi, sumtibus et contumeliis ex rege miserrimum servorum effecere: simulatoque impio testamento, filium eius Aristonicum, quia patrium regnum petiverat, hostium more, per triumphum duxere. Asia ab ipsis obsessa est: postremo totam Bithyniam, Nicomede mortuo, diripere, cum si-

1) Sic cum Vatic. et Venetis edd. dedit Cort, neque tamen recte distinxit aut exposuit: Alii præter sensum: Tibi perp. pace frui liceret, ἄλλ' ἢ ο. etc. Interpretes nutant.

2) Int. essent, et nisi egregia fama. futura. Sic omnia plana.

lius Nufa 1) quam reginam appellaverant, genitus haud dubie esset. Nam quid ego me appellem? quem disjunctum undique regnis et tetrarchiis ab imperio eorum, quia fama erat, divitem, neque servituum esse, per Nicomedem bello lacefferunt; sceleris eorum haud ignarum, et ea, quæ accidere, testatum antea, Cretenses solos omnium liberos ea tempestate, et regem Ptolomæum. atque ego ultus iniurias, Nicomedem Bithynia expuli; Asiamque spoliū regis Antiochi recepi, et Græciæ demsi grave servitium. incepta mea postremus servorum Archelaus, exercitu prodito, impedivit: illique, quos ignavia aut prava calliditas, uti meis laboribus tuti essent, armis abstinuit, acerbissimas pœnas solvunt: Ptolomæus pretio in dies 2) bellum prolatans; Cretenses impugnati semel iam, neque finem, nisi excidio, habituri. Equidem cum mihi ob ipsorum interna mala, dilata prælia magis, quam pacem datam intelligerem; abnuente Tigraue, qui mea dicta sero probat, te remoto procul, omnibus aliis obnoxiiis, rursus tamen bellum cepi: Marcumque Cottam Romanum ducem apud Chalcedona terra fudi: mari exui classe pulcherrima. Apud Cyzicum magno cum exercitu in obsidio moranti frumentum defuit, nullo circum adnitente: simul hiems mari prohibebat. ita, sine vi hostium regredi coactus in patrium regnum, naufragiis apud Parium, et Heraclem, militum optimos cum classibus amisi. Restituto deinde apud Cabira exercitu, et variis inter me atque Lucillum præliis, inopia rursus ambos incessit. illi suberat regnum Ariobarzanis bello intactum: ego vastis circum omnibus locis in Armeniam concessi: secutique Romani, non me, sed morem suum omnia regna subvertendi, quia multitudinem, artis locis, pugna prohibere, im-

1) Filia Nicomodis. Alii pro casu sexto dedere secundum Nufæ.

2) Vulgo dies sine præp. idque Curtius expungit. Nos Carrionem sequimur. In dies scil. singulos, dicitur in horas, ut Cic. ad Attic. XIV, 23. Hirtius Afr. I, 62. utrumque coniungit in dies horasque.

prudenciam Tigranis pro victoria ostentant. Nunc quaeso considera, nobis oppressis, utrum firmiorem te ad resistendum, an finem belli futurum putes? scio equidem tibi magnas opes virorum, armorum, et auri esse: et ea re a nobis ad societatem, ab illis illis ad praedam peteris. Ceterum consilium est Tigranis, regno integro, meis militibus, 1) belli prudentibus, procul ab domo, parvo labore, per nostra corpora 2) bellum conficere: 3) quando neque vincere, neque vinci sine tuo periculo possumus. An ignoras, Romanos, postquam ad occidentem pergentibus sinem Oceanus fecit, arma huc convertisse? neque quicquam a principio nisi raptum habere, domum, coniuges, agros, imperium? convenas olim, sine patria, sine parentibus, 4) pelli conditos orbis terrarum: quibus non humana ulla, neque divina obstant, quin socios, amicos, procul, iuxta sitos, inopes potentesque trahant, excidant: omniaque non serva et maxime regna hostilia ducant. namque pauci libertatem: pars magna iustos dominos volunt: nos suspecti sumus aemuli, et in tempore vindices adfuturi. Tu vero, cui Seleucia maxuma urbium, regnumque Persidis, incultis divitiis est, quid ab illis, nisi dolum in praesens, et postea bellum expectas? Romani arma in omnes habent, accerrima in eos, quibus victis spolia maxuma sunt; audendo et fallendo, et bella ex bellis ferendo, magni facti. per hunc morem extinguunt omnia aut occident 5): quod haud difficile est, si tu Mesopotamia, nos Armenia circumgredimur exercitum sine frumento, sine auxiliis: fortuna aut nostris vitis, adhuc incolumem, teque illa fama sequetur, auxilio profectum magnis regibus, latrones gentium oppressisse. Quod uti

Q 2

1) Voces belli pr. ex Carisio additae sunt.

2) Intelligit civitates suam et Parthorum.

3) Curtius praesert quomodo, quod alii libri habent.

4) Al. peste. Sed exponas gentem evasisse in pestem t. o. l. quae foret pestis o. t.

5) h. e. peribunt ipsi.

facias moneo, hortorque; neu malis, perniciē no-
fra prolatare, quam societate victor fieri.

Curio Vulcanaliorum die ibidem moratus. *Non.
de mutata declinatione. Carif. l. I.*

Scalas pares mœnium altitudine. *Arufianus.*

Dissidere inter se cœpere, neque in medium con-
sultare. *Idem.*

Multisque suspiciōibus volentia plebi facturus
videbatur. *Nonius, Volentia, quae plebs vellet.*

Suspectusque fuit, incertum vero, an per negli-
gentiam, societatem prædarum cum latronibus com-
posuisse. *Idem, Componere, coniungere.*

Collegam minorem, et sui cultorem exspectans.
Arufian.

Quam maxumis itineribus per regnum Ariobar-
zanis contendit, ad flumen Euphratē; qua in par-
te Cappadocia ab Armenia disiungitur. Et quam-
quam ad id naves codicariæ occulto per hiemem
fabricatæ aderant. *Non. Codicariae naves, quae in
flumine usui esse possent.*

Qui prætergrediebantur equites cataphræcti, fer-
rea omni specie. *Idem.*

Cum interim, lumine etiam tum, incerto, duæ
Galliæ mulieres conventum vitantes ad menstrua sol-
venda montem ascendunt. *Idem.*

Pluteosque rescindit ac munitiones demolitur,
locoque summo potitur. *Id. Demoliri est diruere.*

Exercitum dimisit, ut primum Alpes degressus
est. *Arufianus.*

Tetrarchas, regesque territos animi firmavit. *Id.*

Simul eos, et cunctos iam inclinatos laxitate lo-
ci, plures cohortes, atque omnes, ut in secunda re,
pariter acie invadunt. *Nonius.*

Hi locorum perignari, et soliti nectere ex vimi-
nibus vasa agrestia, ibi tum, quod inopia scuto-
rum fuerat, ad eam artem se quisque in formam
parmæ equestris armabat. *Nonius, Parma est. scutum
breve.*

De pecore coria recens detracta, quasi glutino
adolescebant. *Carifus l. I. Servius.*

Avidior modo properandi factus. *Arusian.*

Consilii æger. *Idem.*

Reversi postero die, multa, quæ properantes deseruerant in castris, nacti, cum se ibi cibo vinoque læti invitarent. *Nonius, invitare est repleri,*

Atque hiavit humus multa, vasta et profunda. *Idem. Hiare et aperire.*

Rursus iumenta nacti ad oppidum ire contendunt. *Nonius.*

Ubi se laniata navigia fundo emergunt. *Arusian.*

Tum vero Bithyni propinquantes iam amnem Tartanium. *Idem.*

Eos qui hoc malum publicum clandestinis consiliis comparaverunt. *Nonius.*

In quis notissimus quisque, aut malo dependens verberabatur, aut immutilato corpore, 1) improbe patibulo eminens affigebat. *Idem, patibulum est crux.*

Ad Siciliam vergens faucibus non amplius patet millibus V et XXX *Messus.*

Clausi lateribus pedem. *Idem.*

Naphthas. *Probus Catholicis.*

LIB. V.

HISTORIARUM.

At Lucullus audito Q. Marcium Regem pro consule per Lycaoniam cum tribus legionibus in Ciliciam tendere. *Priscianus l. XVIII.*

Legiones Valerianæ comperto, lege Gabinia Bithyniam et Pontum consuli datam: missos esse. *Idem ibidem.*

Regem averfabatur. *Arusianus.*

Ceteri negotia sequebantur familiaria legatorum, aut tribunorum; et pars sua com meatibus mercatis. *Nonius.*

Et uxori eius frater. *Arusianus.*

1) Vulgo improbo, al. improbi; unde conciliunt l. in prora l. in proris l. in puppi; nostrum Colerus.

Sæpe celebritatem nominis intelligo timentem.
Priscianus l. XIIX.

Video ingentia dona quæsitum ire properantem.
Idem ibidem.

Nam si Pompeio quid humani evenisset. *Aruf.*

Quibus de causis Sullam in victoria dictatorem
equo descendere, sibi uni assurgere de sella, caput
aperire solitum. *Non. Aruf. Servius.*

FRAGMENTA

INCERTORUM LIBRORUM.

Ne inrumiendi po . . . . sublicibus cavata . . . .
sent. *Festus.*

Cuius duas insulas propinquas inter se, et decem
stadium procul a Gadibus sitas, constabat suopte in-
genio alimenta mortalibus gignere. *Nonius.*

Serum bellum in angustiis futurum. *Iunius Phil-
arg. ad Georg. Virg.*

Illi tertio mense pervenere in Pontum multo ce-
lerius spe Mithridatis. *Arufianus.*

Ergo Senati decreto serviundumne sit. *Donatus.*
Andr. II. Sc. II.

Pompeius oris improbi, animoque inverecundo.
Suet. de claris Gramm. c. XIV.

Simulans sibi alvum purgari. *Isidorus* l. XI. in
voce *alvus*, *Servius* ad l. III. *Aeneidos.*

Fecit ut nunciis confestim lugubribus. *Caris.* l. II.

Communem habitum transgressus. *Priscianus*
l. XIV.

Inter arma civilia æqui boni famas 1) petit. *Se-
neca Epistola CXIV.*

Haud impigre, neque incultus occiditur. *Don-
atus ad Andr. Terentii Act. I. Sc. II.*

1) Al. male famam, contra quam Seneca attulit; et Ar-
runtius, Sallustii imitator, in eo secutus fecit in-
gentes esse famas de Regulo.

Festinantibus in summa inopia patribus. *Idem ad Enoch. Act. IV. Sc. III.*

Hostes oppressi, aut delapsi forent. *Isidorus l. XVIII.*

Exercitum argento fecit. *Seneca Epistola CXIV.*

Togam paludamento mutavit. *Isidorus l. XIX.*

Servius.

Hiero rex Syracusanorum bellum fecit. *Seneca.*

Ibi triennio frustra trito. *Servius ad IV. Aeneid.*

ORATIO C. COTTAE CONSULIS

AD POPULUM.

Quirites, multa mihi pericula domi, militiae multa adversa fuere; quorum alia toleravi, partim repuli deorum auxiliis, et virtute mea: in quis omnibus, neque animus negotio defuit, neque decretis labos. malae, secundaeque res, opes, non ingenium, mihi mutabant. At contra in his miseriis cuncta me cum fortuna deseruere. praeterea senectus, per se gravis, curam duplicat, cui misero acta iam aetate, ne mortem quidem honestam sperare licet. nam, si parricida vestri sum, et bis genitus ¹⁾ hic deos Penates meos, patriamque, et summum imperium, vilia habeo; quis mihi vivo cruciatus satis est, aut quae poena mortuo? cum omnia memorata apud inferos supplicia scelere meo vici. A prima adolescentia in ore vestro privatus, et in magistratibus egi: qui lingua, qui consilio meo, qui pecunia voluere, usi sunt: neque ego callidam facundiam, neque ingenium ad malefaciendum exercui: avidissimus privatae gratiae maxumas inimicitias pro republica suscepi: qui victus cum illa simul, cum, egens alienae opis, plura mala exspectarem; vos, Quirites, rursus mihi patriam, deos Penates, cum ingen-

1) Bis geniti Romae dicebantur, qui post calamitatem honores aut post exilium patriam recipiebant. Sic Cic. ad Att. VI, 6. reditum suam vocat *καταγενεσθιν*.

ti dignitate dedistis. Pro quibus beneficiis vix satis gratus videar, si singulis animam, quam nequeo, concesserim. nam vita et mors iura naturæ sunt: uti sine dedecore cum civibus, fama et fortunis integer, agas, id dono datur atque integer accipitur. Consul nos fecistis, Quirites, domi bellicque impeditissima Republica. namque Imperatores Hispaniæ stipendium, milites, arma, frumentum poscunt: et id res cogit; quoniam, defectione sociorum, et Sertorii per montes fuga, neque manu certare possunt, neque utilia parare. exercitus in Asia Siciliaque ob nimias opes Mithridatis aluntur; Macædonia plena hostium est: nec minus Italiæ maritima, et provinciarum: cum interim vectigalia parva, et bellis incerta, vix partem sumtuum sustinent: ita classe, quæ commcatus tuebatur, minore quam ante navigavimus. Hæc si dolo aut secordia nostra contracta sunt; 1) agite, uti monet ira, supplicium sumite: si communis fortuna asperior est; quare indigna vobis nobisque et rep. incipitis? Atque ego, cuius ætati mors prior est, non deprecor, si quid ea vobis incommodi demitur, neque mox, ingenio corporis 2) honestius 3), quam pro vestra salute, finem vitæ fecerim. Adsum eni C. Cotta Consul: facio, quod sæpe maiores asperis bellis fecere: voveo, dedoque me pro rep. quam deinde, cui mandetis, circumspicite. nam talem honorem bonus nemo volet, cum fortunæ, et maris, et belli ab aliis acti, ratio reddenda, aut turpiter moriendum sit. Tantummodo in

- 1) Sic Ciaccon. et Carrio in MSS. invenerunt; quod Cort. recepit, sed per mendum omisit agite. Vulg. et, uti lubet, ita suppl. sum.
- 2) h. e. natura corporis, quæ est ea, ut tandem deficiat corpus viribus. Sequimur vero edd. præscas Venetas, quibus MSS. consentiunt omnes. Aldina defecit ad ingenui corporis, deinde et alii dederunt fecerit. Cortius faciens ingenui corporis, nugatur; et tamen arguit Carrionem, qui nostrum probat.
- 3) Scil. qui morte sua abit, honestius vitæ finem facit, quam is qui supplicio; quamvis hoc a rep. putet plebs.

animis habetote, non me ob scelus, aut avaritiam cæsum; sed volentem pro maximis beneficiis animam dono dedisse. Per vos, Quirites, et gloriam maiorum, tolerate adversa, et consulite reip. Multa cura summo imperio inest, multi ingentes labores: quos nequidquam abnuitis, et pacis opulentiam quaeritis: cum omnes provinciæ, regna, maria, terræque aspera, aut fessa bellis sint.

Germani intectum renonibus 1) corpus tegunt.

Isidorus l. XIX, 23.

Unde pons in oppidum pertinens explicatur.

Arustianus.

Et ei voce magna vehementer gratulabantur.

Don.

Et Marius victus duplicaverat bellum. *Servius.*

Atque eos a tergo incurrerunt. *Rufinianus.*

In hunc modum disseruit. *Priscianus.*

Inde ortus sermo percunctantibus utrimque, *Satin salve 2), quam grati ducibus suis, quantis familiaribus copiis, 3) agerent? Donatus Ter. Eun. V, 6, 8.*

(Fugam nostris fecere. *Seneca.*)

4) (Quæ audita Panormitanos dedere Romanis fecere. *Idem.*)

Quo cupidius in ore ducis sese quisque bonum, et strenuum ostentantos. *Isidorus, Servius X.*

Ventis per cava terræ citatis, rupti aliquot montes, tumulique sedere. *Isidorus, Servius.*

Ubi multi nefande casu super ausi, atque passi. *Priscianus.*

1) Reno, Rheno, nomen Gallicum vestis pellicæ interioris, ab humeris usque ad umbilicum pendentis; cf. præter *Isid. l. c. Serv. ad Georg. III, 383. Cæs. B. G. VI.*

2) scil. agerent; quod dein mox additur. de qua formula vide, quæ notavimus ad *Terent. l. c.* alii male salve sc. res essent?

3) Vulg. augerentur. Sed *Lindenbr.* et ed. *Hackiana* dedere agerentur; hinc nostrum bene coniecit, neque tamén rescriptit *Cortius.*

4) Quæ duo *Seneca* non *Sallustio* sed *Arruntio* imitatori tribuit.

Saguntium. *Carifius.*

Tota autem insula modica, et cultoribus inanis est. *Martianus.*

Immodicus animi. *Arufianus.*

Pugnam illam pro omine belli futuram. *Servius.*

Tantum antiquitatis, curæque maioribus pro Italica gente fuit. *Idem.*

Maximis ducibus, fortibus strenuisque ministris. *Diomedes* l. II.

Non repugnantibus modo, sed ne deditis quidem A. B. C. M. *Donatus.*

In silva Sila fuerunt. *Servius.*

In nuda iniecta corpora. *Diomedes.*

Apolinis filia et Cyrenes. *Probus.*

Ne simplici quidem morte moriebantur. *Servius.*

Cum prædixero positum insulæ. *Donatus.*

Cuius adversa voluntate, colloquio militibus permissa, corruptio facta paucorum, et exercitus Sullæ datus est. *Idem.*

A Graccho seditiones ortæ. *Augustinus.*

M. Atilus Palicanus humi loco, Picens, loquax magis, quam facundus. *Quintilianus* l. IV. c. II. *Hieron. adverb. Helvid. et Gell.* l. IV. c. XV.

Insolens vera accipiendi. *Donatus.*

Quæ pecunia ad Hispaniense bellum Metello facta erat. *Phorm.* l. I. ad. 4. (*refer ad* l. II. hist.)

Corubis. *Probus.*

Tharros. *Idem.*

Camifos. *Idem.*

Luces. *Sergius.*

Primum modo Iapidiam ingressus. *Servius.*

Carbo turpi formidine Italiam, atque exercitum deseruit. *Idem.* (*refer ad* l. II. hist.)

Quæ pacta in conventionem non præstitissent. *Don.*

Crebritate fluctuum in Aquilo solet. *Servius.*

Mithridates corpore ingenti perinde armatus.

Quintil. l. VIII. c. III.

Tyrannumque, et Cinnam appellantes. *Victorius, Servius.*

Nomenque Danubium habet. *Acron.*

Cui nisi pariter obviam iretur. *Donatus.*

Septimium, neque animo, neque lingua satis compotem. *Idem.*

Vulgus amat fieri. *Quintilianus* l. IX. c. III.

Non pœniturum. *Quintilianus* l. c. pro non acturum pœnitentiam.

Pompeius cum alacribus saltu, cum velocibus cursu, cum validis vecte certabat. Neque enim ille aliter potuisset par esse Sertorio, nisi se et milites frequentibus exercitiis præparavisset ad præliâ. *Vegetius* l. I. c. IX. *Ioh. Saresbur.* (refer ad l. II. hist.)

Cicero caninam facundiam, ut Appius inquit, exercuit. *Lactantius* l. VI. c. XVIII.

Primus Græcorum Achilles. *Servius.*

Cupientissimus legis. *Diomedes.*

Magna gloria 1) tribunus militum in Hispania T. Didio imperante, magno usu bello Marfico, paratu militum, et armorum fuit. Multaque tum ductu eius curata, primo per ignobilitatem, deinde per invidiam scriptorum 2) celata sunt. Cominus faciem suam ostentabat, aliquot adversis cicatricibus, et effosso oculo. quo ille dehonestamento corporis maxime lætabatur: neque illis anxius, quia reliqua gloriosus retinebat. *Gellius* II. c. XXVII.

Curetes, quia principes intelligendi divina fuerunt, vetustatem uti cetera in maius componentem altores Iovis celebravisse. *Lactantius* l. I. c. XXI.

Italiam coniunctam Siciliae constat fuisse: sed medium spatium aut per humilitatem obrutum est aquis, aut propter angustiam scissum. Inde Rhegium nominatum. *Isidorus.*

Pompeius devictis Hispanis tropæa in Pyrenæis iugis constituit. *Servius.*

Atque edita undique tribus tamen cum muris, et magnis turribus. *Donatus.*

Et in præliis actu promptus. *Idem.*

a) Int. Sertorius dux.

b) Vulg. male celebrata.

Omnis Italia coacta in angustias scinditur in duo promontoria, Bruttium, et Salentinum. *Idem.*

Italia plana ac mollis. *Idem.*

Qua tempestate ex Ponto vis piscium erupit. 1) *Idem et Scholiastes Iuvenalis.*

Introrsus prima Asiæ Bythinia est, multis antea nominibus appellata. 2) ipsa enim est et maior Phrygia. *Servius.*

Sed Mithridates extrema pueritia regnum ingressus, matre veneno interfecta. *Idem.*

Exercitum vertere. *Idem.*

Creta altior est, qua parte spectat Orientem. *Idem.*

Se regibus devovent, et post eos vitam refutant: adeo illis ingentia est sanctitas regii nominis. *Idem, et Philargyrius.*

Dum inferior omni via grassaretur. *Iohannes Gramm.*

Narbone consilia Gallorum. *Pompeius in artem Donati.*

Post defectionem sociorum et Latii. *Donatus Adolph. III. 4.*

Ad Iovis (int. templum) mandem nostra *Id. IV. 2.*

Morbi graves ob inediam insolita vescentibus. *Idem ad Hecyr. III. 2. ψ. 2.*

Atque ea cogentes non coactos, scelestos magis quam miseros distringi. *Idem. Ibidem IV. i.*

Graviori bello, quo prohibitori venerant socii, frigere. *Idem V. 1.*

Nam quidem Pyrrho, Hannibali, æquor et terra. *Id. Phor. I. 1.*

Nam Sullæ dominationem audebat. *Idem II, 81 ψ. 25.*

Neque est 3) offensus dominationem Sullæ. *Id. ibid.*

Neu quis miles, neve pro milite. *Servius.*

Ex insolentia avidus malefaciundi. *Idem.*

1) cf. Tac. Ann. XII, 63.

2) Corrupta sunt seqq. Ex Servio conicias varia, prisca nomina Bithyniæ, quæ antea dicta fuerat Bithycia.

3) Vulgo mendose defensus.

Tergis vinciebant. *Idem.*

Charybdis quæ forte illata naufragia, sorbens gurgitibus occultis millia sexaginta. Tauromentiana ad litora trahit. *Idem.*

Saguntini, fide atque ærumnis incluti, per mortalium studium maiores quam opibus; quippe quis etiam tum semirutæ mœnia, domus intactæ, parietesque templorum ambusii manus Punicas ostentabant. *Hieron. in Habacuc. c. II.*

Apud Corduennos, 2) amomum, et alii leves odores gignuntur. *Philarg. in IV. Georg. Virgil.*

Quem trans stagnum omnis usque ad flumen. *Id.*

Repete incautos agros invasit. *Idem.*

Belli sane sciens. *Acron.*

Namque omnium ferocissimi et hoc tempus Achæi atque Tauri 2) sunt, quod, quantum conicio, locorum egestate raptò vivere coacti. *Glossæ Juvenalis.*

Atque ipse cultus rei. *Acron.*

Triplici fluctu. *Servius Fuldanus.*

Charybdi mare vorticosum. *Idem.*

Sed ubi tempore anni mare classibus patefactum est. *Idem.*

Sane bonus ea tempestate contra pericula et ambitionem. *Idem.*

Simul immanis hominum vis ex locis invasere patentes, cum et pacis modo effusas. *Idem.*

Genua patrum advolvuntur. *Idem.*

Perexere in Hispaniam et Sardiniam. *Idem.*

Quæ mapalia sunt circumiecta civitati, suburbana ædificia. *Id. (ad l. VI. hist.)*

Et onere turrium incertis navibus. *Idem.*

Traditur fugam in longinqua Oceani agitavisse. *Id. (ad l. VI. hist.)*

Ad mutandum modo in melius servitium. *Servius ad I. Aeneidos.*

1) Populum circa mare Hyrcanum.

2) a quibus Chersonesus Taurica nomen habet.

Magna vis hominum convenerat agris pulsa aut civitate eiecta. *Idem ibid.*

Cum murum hostium successisset, pœnas dederat. *Idem ad Eclogam quintam.*

Quippe vasta Italia rapinis, fuga, cœdibus. *Id.*

Hi sunt qui secundum pocula et aliã res aureas diis sacrata instrumenta convivio mereantur. * *Idem ad IX.*

Insecunda festinas cohortes composuerat. *Id. ad IX.*

Iam repente visus lævire Taguns. *Idem ad X.*

Exant armis equisque. *Idem.*

Solas festinare. *Idem.*

Lusitaniæ gravem civitatem.

Ex parte cohortium præcipere instructa, et stationes locatæ pro castris. *Idem.*

Bellum, quibus posset conditionibus, desineret. *Id.*

In quibus longissimo ævo plura de bonis falsa in deterrius composuit.

Cultu corporis ornata egregio. *Idem.*

At Sertorius vacuus hieme augere copias. *Acro in Horat.*

Sin vis obsistat, ferro quam fame æquius periturus. *Servius.*

Confedit in valle virgulta nemorosaque. *Idem.*

Paululum quietis militibus. *Idem.*

Qui nullo certo exilio vagabantur. *Idem.*

Nubes fœdare lumen. *Idem.*

Sanctus alia. *Idem.*

Geronis. *Idem.*

Quæ causa fuerat novandis rebus.

Radicem montis excessit. *Statii interpret.*

Ut res magis quam verba gererentur, liberos parentesque in muris locaverant. *Idem.*

Incerta est fortitudo dum pendet. *Idem.*

In quibus plaustra sedes sunt. *Acro ad Horat.*

Luxo 1) pede. *Probus.*

Maurique vanum genus, ut alia Africae, contendebant Antipodas ultra Aethiopiam cultu Perlarum iustos et egregios agere. *Piscianus.*

1) *Luxus* ab antiq. *luo*, unde *eluo*, *diluo*, idem quid *luxatus*.

Et Perpennam forte cognoscit mulio redemptoris
Arco ad Horat.

Omnium fluminum, quæ in maria, qua imperium Romanum est, fluunt, quam Græci *ἡ θάλασσα ἡ μεγάλη* appellant, maximum esse Nilum consentitur; proxima magnitudine esse Histrum scripsit Sallustius.
Gell. l. X. c. VII.

Ex omnibus quæ tractavimus, Aebutii Liberalis, potest videri nihil tam necessarium, aut magis, ut ait Sallustius, cum cura dicendum, quam quod in manibus est. *Seneca Benef.*

Turbinum motus vagus est, et disiectus, et uti Sallustii verbis utar, vorticosus; cometarum autem compositus, et certum iter carpens. *Idem Nat. Qu. VII. §.*

Sallustius, auctor certissimus, asserit, Tigrim et Euphratem uno fonte manare in Armenia, qui per diversa euntes longius dividantur, spatio medio relicto multorum millium; quæ tamen terra, quæ ab ipsis ambitur, Mesopotamia dicitur. *Idem et Isidor. XIII. Vrb. Sequest. et Hieron. de loc. Heb.*

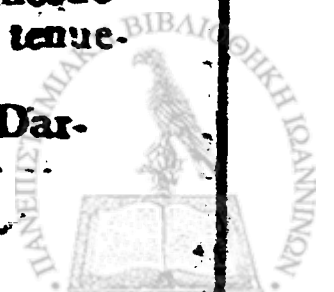
Pelorum promontorium Siciliæ respiciens aquilonem iuxta Sallustium dictum a gubernatore Hannibalis illic sepulto, qui fuerat occisus per ignorantiam regis, cum se eius dolo crederet esse deceptum. *Serrius et Isidorus.*

Aristæus, uti Sallustius docet, post laniatum a canibus Actæonem filium matris instinctu Thebas reliquit, et Cæam insulam tenuit, primo adhuc hominibus vacuam: postea ea relicta cum Dædalo in Sardiniam transiit, post delatus est Cumas. *Serrius.*

Sallustius duces laudat, qui victoriam incruento exercitu deportarunt. *Idem (cf. Jug. c. 92.)*

Cares insulani populi fuerant, practicam exercentes, famosi, victi a Minoe, uti Sallustius et Thucydides tradunt. *Idem.*

A Troia Capys Campaniam, Helenus Macedoniam, alii Sardiniam, secundam Sallustium tenuerunt. *Idem.*

Dardania, a Dardano Iovis et Electro filio, aut secundum Sallustium, a Mida Dardanorum rege, qui Phrygiam tenuit. *Idem.*

Sallustius Scyllam saxum esse dicit, simile formæ celebratæ procul visentibus. *Idem.*

In Sicilia est Enceladus, Othus in Creta, secundum Sallustium. *Idem.*

Sallustius ait, Hispanorum morem fuisse, ut in bella euntibus iuvenibus parentium facta memorentur a matribus. *Idem.*

Orion, iuxta Sallustium, oritur iuxta solis æstivi pulsus. *Idem.*

In Flaminia est civitas, quæ Cale dicitur, et in Gallia hoc nomine, quam Sallustius a Perpenna captam commemorat. *Idem.*

Getæ sunt Mysii, quos Sallustius a Lucullo dicit esse superatos. *Idem.*

Troianorum tempore invadendarum terrarum causa fuerat navigatio, uti Sallustius meminit. *Idem.*

Curribus falcatis usos esse antiquos, Livius et Sallustius docent. *Idem.*

Vices significant pugnam, quia per vicissitudinem pugnantur, ut inquit Sallustius. *Idem.*

Creta medio iacet insula ponto, id est, secundum Sallustium, procul a continenti. *Idem.*

Primo mense veris dicitur novum ver, secundo ver adultum, tertio præceps: sicut etiam Sallustius dicit, ubique, nova æstas, adulta, præceps. *Idem.*

Sallustius in Historia tradit, Sertorium victum voluisse fugere ad insulas Fortunatas. *Acron.*

Insulas Fortunatas Sallustius inclutas esse ait Homeri Carminibus. *Servius.*

Proximum dicubant veteres, non solum adhærens, et adiunctum, verum etiam longe remotum, si tamen inter duo discreta nihil medium extitisset. *Virg. Aeneid. l. V.*

Proximus huic; longo sed proximus intervallo, Insequitur Sallius.

Ita et Sallustius in situ Ponti, de promontoriis Paphlagonum, et quod Κερα. μεταξι, appellavit, posuit. Nonius.

Interrogasti, si tenes, Mœotici

Situs quis esset œquoris. Sallustium

Notam id dedisse, dictam et eius omnibus.

Praeiudicata, auctoritatis ducier,

Non abnuebam. Festa Avienus.

Portus ab Eoo fluctu curvatus in arcum. in arcus similitudinem. Sic de Ponto Sallustius, unde hic tulit colorem. Nam speciem efficit Scythici arcus. Servius ad III. Aeneid.

— — Freta lata relucent.

Lata autem ideo, quia se angustiae Pontici oris illic dilatant, ut dicit Sallustius. Servius.

Teia autem est a Teio Anacreontis Poetae Lyrici oppido, quod in Paphlagonia esse Sallustius indicat, cum de situ Pontico loquitur. Comment. in Horat.

Porro Sallustius auctor certissimus asserit, tam Tygris, quam Euphratis in Armenia fontes demonstrari. Hieron. de locis Heb.

Cum multi evaserint Troianum periculum, uti Capys, qui Campaniam tenuit; ut Helenus, qui ut alii, Sardiniam, secundum Sallustium. Servius.

Sallustianus Calpurnius. Hieronym. ad Ruf.

Calpurniani discipuli. Idem ibidem.

Tamen vulgata iam res est gentium proprietatum. Comici Phrygas timidos illudunt. Sallustius vanos Mauros, et feroces Dalmatas pulsat. Tertull. de anima.

Sarcasmus, Chlevasmo proxima est, et similis figura, qua adversariorum facta, cum exacerbatione admissi, lacessimus. ut apud Sallustium de Sullae crudelitate. Ut in M. Mario cum fracta prius cura per artus expiraret. Jul. Rufinianus de schematis lexeos.

Mesopotameni homines effrenatae lubricitatis sunt, ut Sallustius meminit in utroque sexu. Glossae in Juvenalem.

Antonius, ille trium Antoniorum corruptos, illic Sallustius, qui oræ maritimæ quæ Romanum esset imperium contrarius piratis. Si omnes socios et vicine Græcos, Asiaticos ac Siculos fortunis omnibus spoliaverunt. *Eadem Glossæ.*

Σαλλουστίου δε θαυμαζώ, ἵνα πρῶτον ὠρῶσαι Ρωμαίοις καμηλοῦς. λεγοντος, εἰ μὴτε πρῶτον τοὺς μετὰ Σκιπιωνος νικησαντας Ἀντιοχὸν ὠρῶσαι, ἴμῃτε τοὺς εὐαγγέλους πρὸς Ὀρχομένω, καὶ περὶ Χαίρωνειαν Ἀρχελαῶ μεμαχημένους ἐγνωκεναι καμηλοῦς. *Id est, Sallustium demitor, qui autumat, tum primum viros Romanis Camelos, quod neque olim illos qui duce Scipione Antiochum devicerunt, neque hos qui ad Orchomenum et Chaeroneiam certaverunt cum Archelao, nosse putaverit Camelum. Plutarchus.*

Σαλλουστίος μὲν οὖν φησι, χαλεπούς διατεθῆναι τοὺς στρατιώτας πρὸς αὐτὸν εὐδὺς ἐν ἀρχῇ τοῦ πολέμου πρὸς Κουζίκω, καὶ πάλιν πρὸς Ἀμισῶ δύο χειμῶνας ἐξῆς ἐν χαλεπῇ διαγωγῇ ἀναγκασθέντας. *Id est, At Sallustius quidem fuisse milites iam inde a principio male ait in eam (Lucillum) animatos, quod ad Cyzicum, et iterum ad Amisum duas hiemes eos in caltris continuavit, Idem.*

L E C T O R I.

Haec tenus Fragmenta florentissimi Rerum Romanarum scriptoris, quae extare putamus. Cetera quae sequuntur, in MSS. Servio legi auctor est F. Cl. Andreas Schottus: in optima tamen illa Hona Editione a Petro Daniele IC. procurata non continentur.

* mor Trequii præter se ciem necessariam haud multo secus quam ferro noceri poterat. At Varinius, dum hæc aguntur a fugitivis, ægra parte militum autumnii gravitate, neque ex postrema fuga, cum se vero edicto iuberentur, ullis ad signa redeuntibus, et qui reliqui erant per lumina flagitia detectantibus militiam, Quæstorem suum C. Thoranium, es

quo praesente vera facillime noscerent. *** commiserant, et tamen interim quum volentibus numero quatuor.

* ingre, tante setui debacritur, nefandum in modum perverso vulnere et interdum lacerum corpus semianimum omittentes, alii in tecta iaciebant ignes, multique ex loco servi, quos ingenium socios dabat, abdita a dominis, aut ipsos trahebant ex occulto, neque sanctum aut nefandum quicquam fuit irae barbarorum, et servili ingenio: quae Spartacus nequiens prohibere, multis precibus cum oraret, celeritate *** nuntios.

Aliquot dies contra morem fiducia augeri nostris coepit, et promi lingua. Qua Varinius contra spectatam rem incaute motus novos incognitosque et aliorum casibus periculosos milites, ducit tamen ad castra fugitivorum. Presso gradu silentes iam, neque tam magnifice fumentes praedium, quam postulaverant. Atque illi certamini conscii inter se iuxta seditionem erant. Crixo et gentis eiusdem Gallis atque Germanis obviam ire et ultro offerre pugnam cupientibus contra Spartacum.

EPISTOLAE 1) DUAE

AD

C. CAESAREM.

DE REP. ORDINANDA.

EPISTOLA I.

2) **P**ro vero antea obtinebat, regna, atque imperia
 Fortunam dono dare, item alia, quæ per mortales
 avide cupiuntur: quia et apud indignos sæpe erant,
 quasi per lubricum data; neque cuiquam incorrupta

1) Quas olim perperam dixere orationes, nunc episto-
 las nominant; ut ipse auctor literas. Eas vero Sallustii
 esse, Lipsius dubitavit; L. Carrionus potius a Tacito,
 (quo certe indignæ hoc magis habendæ sunt, quod ad men-
 tem Taciti, ingenium Sallustii haud comparandum pu-
 temus) aliore eius ætatis scriptore, assimilatas coniecit; Cor-
 tius Sallustio indignas maxime ex scribendi genere, sæ-
 pe satis improbe, æstimat, sed a docto tamen imitatore
 scriptus concedit. Contra ea Douza, Crispinus
 cum Sanctio Perizonius, Clericus auctorem Sal-
 lustium agnoscunt, quibus novissime accessit vir illustris,
 Sallustii interpret Gallus, eiusque ingenio plenus, de
 Brosse. Clericus etiam (in vita Sall. p. XII et XIII)
 hanc quæ vulgo prior editur, posterius scriptam esse vult;
 allatis rationibus, quas vide apud ipsum. Nobis quidem
 prior hæc epistola orationem Sallustianam præferre om-
 nino videtur; sed quod ad res attinet, ieiunior est; ex alte-
 ra, quamvis plura habeat, quæ in illa non sunt, redolet
 magis quædam declamatio juvenilis, et imitatio dictionis
 Sallustianæ, quam ipsa Sallustii vis, brevis dican-
 di et velocitas. Atque ea fuit ingenii Sallustiani et
 maxime orationis ratio, ut quemadmodum ipse Græcos in
 historiis scribendis imitatus erat, vetustum et accuratum di-
 cendi genus quaesierat, ita multos inveniret imitatores, in
 quibus fuit ille Arruntius, vel etiam simias.

2) Vulg. Populus Rom. antea obtinebat. Sed edd.
 priscae Pop. Rom. vero antea illud Pop. Rom. na-
 tum erat ex PRO.

permanferant, sed res docuit, id verum esse, quod in carminibus Appius ait, fabrum esse quemque fortunæ: atque in te maxime, qui tantum alios prægressus es, uti prius defessi sunt homines laudando facta tua, quam tu laude digna faciundo. Ceterum uti fabricata, sic virtute parta, quam magna industria haberi decet; ne incuria deformentur, aut corrumpant infirmata. nemo enim alteri imperium volens concedit: et quamvis bonus atque clemens sit, qui plus potest; tamen, quia malo esse licet, formidatur. id evenit, quia plerique rerum potentes perverse consulunt, et eo se munitiores putant, quo illi, quibus imperitant, nequiores fuere. At contra id eniti decet, cum ipse bonus, atque strenuus sis, uti quam optimis imperites. nam pessumus quisque asperrime rectorem patitur. Sed tibi hoc gravius est, quam ante te omnibus, armis parta componere. bellum aliorum pace mollius gessisti; ad hoc victores prædam petunt, victi cives sunt. Inter has difficultates evadendum est tibi; atque in posterum firmanda respublica, non armis modo, neque adversum hostes, sed, quod multo maius multoque asperius est, bonis pacis artibus. Ergo omnes magna mediocri que sapientia res huc vocat, quæ quisque optuma potest, uti dicant. Ac mihi sic videtur: qualicumque modo tu victoriam composueris, ita alia omnia futura. Sed iam, quo melius faciliusque constituas, paucis, quæ me animus monet, accipe. Bellum tibi fuit, Imperator, cum homine claro, magnis opibus, avido potentia, maiore fortuna, quam sapientia: quem selecti sunt pauci, per suam iniuriam tibi inimici: item quos affinitas, aut alia necessitudo, traxit. nam particeps dominationis neque fuit quisquam; neque, si pati potuisset, orbis terrarum bello concussis foret: cetera multitudo, vulgi more 1) magis, quam iudi-

1) Sic est vulgus; ex veritate pauca; ex opinione multa assimat. Cic. pro Rosc. Com. c. 10. Adde quod est cupiens rerum novarum. Vulgo autem male illa intercisa leguntur. Curtius ad h. l. absurdus est.

cio; post alius alium, quasi prudentiorem, secuti. Per idem tempus, maledictis iniquorum occupandæ reip. in spem adducti homines, quibus omnia probro ac luxuria polluta erant, concurrere in castra tua; et aperte quietis mortem, rapinas, postremo omnia, quæ corrupto animo lubebat, minitari. ex quis magna pars, ubi, neque creditum condonare, neque te civibus, sicuti hostibus, uti vident, defluxere: pauci resistere; quibus maius otium in castris, quam Romæ, futurum erat: tanta vis creditorum impendebat. sed ob eandem causas immane dictu est, quanti et quam multi mortales postea ad Pompeium discesserint: eoque per omne tempus belli, quasi sacro atque inspoliato fano debitores usi. Igitur, quoniam 3 tibi victori de bello atque pace agitandum est, hoc uti civiliter deponas, illa ut quam iustissima, et diuturna sit: de te ipso primum, qui ea compositurus es, quod optimum factu est, existima. Equidem ego cuncta imperia crudelia, magis acerba, quam diuturna, arbitror; neque quemquam multis metuendum esse, quin ad eum ex multis formido recidat. eam vitam bellum æternum atque anceps gerere: quoniam neque adversus, neque ab tergo, aut lateribus tutus sis, semper in periculo, aut metu agites. Contra qui benignitate et clementia imperium temperavere, his læta et candida omnia visa; etiam hostes æquiores, quam aliis cives. An qui me his dictis corruptorem victoriæ tuæ, nimisque in victos bona voluntate, prædicent? Scilicet quod ea, quæ externis nationibus, natura nobis hostibus, nosque maioresque nostri sæpe tribuere, ea civibus danda arbitror; neque barbarico ritu cæde cædem, et sanguine sanguinem expianda. An 4 illa, quæ paulo ante hoc bellum in Cn. Pompeium victoriamque Syllanam increpabantur, oblivio interceptit? Domitium, Carbonem, Brutum, alios item non armatos, neque in prælio, belli iure, sed postea supplices per summum scelus interfectos: plebem Romanam in villa publica, pecoris modo, conscissam. Heu quam illa occulta civium funera et repentinæ cædes, in parentum aut liberorum sinum fuga mulie-

rum et puerorum, vastatio domuum, ante partam a te victoriam 1) omnia, sæva atque crudelia erant! Ad quæ te illi iidem hortantur: 2) scilicet id certatum esse. 3) utrius vestrum arbitrio iniuriæ fierent: neque receptam, sed captam a te rempublicam et ea causa exercitus, stipendiis confectis, optimos et veterrimos omnium adversum fratres parentesque, alii liberos armis contendere; ut ex alienis malis deterrumi mortales 4) veniri atque profundæ lubrici sumtus quærent, atque essent opprobria victoriæ; quorum flagitiis commacularetur bonorum laus. neque enim te præterire puto, quali quisque eorum more aut modestia, etiam tum dubia victoria, sese gesserit; quoque modo in belli administratione scorta aut convivia exercuerint 5) nonnulli; quorum ætas ne per otium quidem tales voluptates sine dedecore attigerit. de bello satis dictum. De pace firmanda quoniam tuque et omnes tui agitis: primum id, quæso, considera, quale id sit, de quo consultas: ita, bonis malisque dimotis, patenti via ad verum perges. Ego sic existimo; quoniam orta omnia intereunt, qua tempestate urbi Romanæ fatum excidii adventarit, cives cum civibus manus conferturos; ita 6) desectos et exsangues regi aut nationi prædæ futuros. aliter non orbis terrarum, neque cunctæ gentes conglobatæ, movere aut contunderere queunt hoc imperium. Firmanda igitur sunt et concordie bona, et discordie mala expellenda. id ita eveniet, si sumptum et rapinarum licen-

1) Curtius male omittit omnia.

2) Expungimus et, quod h. l. male fingitur. Ist. vero dicentes.

3) Sic Carrio et Corte recte pro vulg. utriusque.

4) Scil. illi iidem qui hortantur.

5) Curtius verbum nec aptum putat rebus. Sed exercetur ap. Plaut. I, I, 132 scorta zp. Catull. l. XX, 3 amores, zp. Suet. Aug. 60 adulteria. Tum convivia agitantur, quidam et exercantur. Ceterum de castrorum Pompeii hoc dedecore Plut. et ipse Caesar loquantur.

6) h. l. inde.

tiam demiseris: non ad vetera instituta revocans, quæ iam pridem, corruptis moribus, ludibrio sunt; sed si suam cuique rem familiarem finem sumtuum statueris: quoniam is incessit mos, ut homines adolescentuli, sua atque aliena consumere, nihil lubidini, atque aliis rogantibus denegare, pulcerrimum putent; eam virtutem et magnitudinem animi, pudorem, atque modestiam pro socordia, æstument. Ergo animus ferox, prava via ingressus, ubi consuetudo non suppetunt, fertur accensus in socios modo, modo in cives: movet composita, et res novas veteribus acquirit. 1) Quare tollendus foenerator in posterum, uti suas quisque res curemus. ea vera atque simplex via est, magistratum populo, non creditori, genere; et magnitudinem animi in addendo, non demendo reip. ostendere. Atque ego scio, quam aspera hæc res in principio futura sit, præsertim iis, qui se in victoria licentius liberiusque, quam artius, futuros credebant. quorum si saluti potius, quam lubidini consules; illosque nosque et socios in pace firma constitues. In eadem illudia, artesque iuventuti erunt; ne illa egregia tua fama simul cum urbe Roma brevi concidet. Postremo sapientes pacis causa bellum gerunt, laborem spe otii sustentant. nisi illam firmam efficis; vinci, an vicisse, quid retulit? Quare capesse, per deos, rempublicam, et omnia aspera, uti soles, pervade. namque aut tu mederi potes, aut ommitenda est cura omnibus. Neque quisquam te ad crudeles pœnas, aut accerba iudicia, invocat, quibus civitas vastatur magis quam corrigitur; sed uti pravas artes malasque lubidines ab iuventute prohibeas. Ea vera clementia erit, consuluisse, ne immerito cives patria expellerentur; retinuisse ab stultitia et falsis voluptatibus; pacem, concordiam stabilivisse:

1) h. e. res veteres scil. suas familiares ære alieno attritas novis rebus s. novo ære magis perturbant. Acquirere h. l. est adiungere, ita ut accessio fiat cf. Cic. Tusc. I, c. 45. Res vero omnis horum hominum ironice dicitur esse in ære alieno. Alii aliter in his sibi sapiunt; sed Curtius, in epistolis has dicens, certe desipit.

non, si, flagitiis obsecutus, delicta perpessus, præ-
 7 sens gaudium cum mox futuro malo concesseris. Ac
 mihi animus, quibus rebus alii timent, maxime fre-
 tus est. negotii magnitudine, et quia tibi terræ et
 maria simul omnia componenda sunt. quippe res
 parvas tantum ingenium attingere nequit: magnæ cu-
 ræ magna merces est. Igitur provideas oportet, uti
 plebes, largitionibus et publico frumento corrupta,
 habeat negotia sua, quibus ab malo publico detineatur:
 iuventus probitati et industria, non sumptibus, neque di-
 vitiis, studeat. id ita eveniet, si pecuniæ, quæ maxima
 omnium pernicies est, usum atque decus 1) demseris.
 Nam sæpe ego cum animo meo reputans, quibus
 quisque rebus clari viri magnitudinem invenissent;
 quæ res populos nationesve magnis auctoribus auxil-
 sent; ac deinde quibus causis amplissima regna et im-
 peria corruissent: eadem semper bona atque mala re-
 periebam; omnesque victores divitias contempsisse, et
 victos cupivisse. neque aliter quisquam extollere se-
 se, et divina mortalis attingere potest, nisi omissis
 pecuniæ et corporis gaudiis; animo indulgens 2) non
 assentando, neque concupita, præbendo perversam
 gratiam gratificans; sed in labore; patientia, bonif-
 8 que præceptis, et factis fortibus exercitando. Nam
 domum aut villam exstruere, eamque signis, aulæis,
 aliisque operibus exornare, et omnia potius, quam
 semet, vilendum efficere; id est, non divitias decori
 habere, sed ipsum illis flagitio esse, porro ii, quibus bis
 die ventrem onerare, nullam noctem sine scorto quiesce-
 re, mos est, ubi animum, quem dominari decebat, ser-
 vitio opprèssere; nequaquam eo postea hebeti atque
 claudo, 3) pro exercito 4) uti volunt. nam impru-
 dentia pleraque et se præcipitant. verum hæc et om-

1) scil. quo virtus subicitur, postponitur, honores sunt vena-
 les, et ditiores pro melioribus habentur.

2) h. e. servire. Animi enim imperio uti decet.

3) Et Lucretio dicitur ingenium claudicare; va-
 cillare.

4) h. e. prompto, valido.

nia mala pariter cum honore pecuniæ desinent, si neque magistratus, neque alia vulgo cupienda, venalia erunt. Ad hoc providendum est, quoniam modo Italia, atque provinciæ tutiores sint: id quod factu haud obscurum est. nam iidem omnia vastant, suas deferendo domos, et per iniuriam alienas occupando. item ne, ut adhuc, militia iniusta, aut inæqualis sit; cum alii triginta, pars nullum stipendium faciet. et frumentum id, quod antea præmium ignaviæ fuit, per municipia et colonias illis dare conveniet, cum stipendiis emeritis domos reverterint. Quæ reipublicæ necessaria, tibi que gloriosa ratus sum, quam paucissimis absolvi. Non peius videtur, pauca nunc de facto meo differere. Plerique mortales ad iudicandum satis ingenii habent, aut simulant: verum enim ad reprehendenda aliena facta, aut dicta, ardet omnibus animus; vix satis apertum os, aut lingua prompta videtur, quæ meditata pectore evolvat. quibus me subiectum haut pœnitet, magis reticuisse pigeret. nam sive hac, seu meliore alia via perges; a me quidem pro virili parte dictum et adiutum fuerit. reliquum est optare, uti, quæ tibi placuerint, ea dii immortales approbent, beneque evenire sinant.

EPISTOLA II.

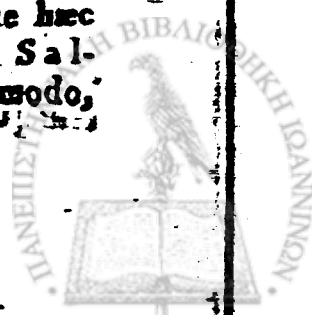
Scio ego, quam difficile atque asperum factu sit, consilium dare regi, aut imperatori, postremo cuiquam mortali, cuius opes in excelsis sunt: quippe cum et illis consultorum copiæ adsint, neque de futuro quisquam satis callidus, satisque prudens sit, quin etiam sæpe prava magis, quam bona consilia prospere eveniunt: quia pleræque res fortuna ex lubricine sua agitat. Sed mihi studium fuit adolescentulo rempublicam capessere: atque in ea cognoscenda multam, magnamque curam habui: non ita, uti magistratum modo caperem, quem multi malis artibus adepti erant: sed etiam, uti rempublicam domi militiæque, quantumque armis, viris, opulentia posset,

cognitam haberem. Itaque mihi multa cum animo
 agitati consilium fuit, famam modestiamque meam
 post tuam dignitatem habere, et cuius rei lubet peri-
 culum facere, dum quid tibi ex eo gloriæ acciderit.
 idque non temere, aut ex fortuna tua decrevi; sed
 quia in te, præter ceteras, artem unam egregie mi-
 rabilem comperi, semper tibi maiorem in adversis,
 quam in secundis rebus animum esse. Sed per cete-
 ros mortales illa res clarior est, quod et prius defessi
 sint homines laudando atque mirando munificen-
 tiam tuam, quam tu faciendo, quæ gloria digna es-
 sent. 1) Equidem mihi decretum est, nihil tam ex
 alto reperiri posse, quod non cogitanti tibi in promptu
 sit. neque ego, quæ visa sunt, de rep. tibi scripsi,
 quia mihi consilium atque ingenium meum amplius
 æquo probaretur; sed inter labores militiæ, interque
 prælia, victorias, imperium, statui admonendum te
 de negotiis urbanis. namque tibi si id modo in pec-
 tore consilii est, uti te ab inimicorum impetu vindi-
 ces, quoque modo contra adversum consulem 2) be-
 neficia populi retineas: indigna virtute tua cogites.
 fin in te ille animus est, qui iam a principio nobili-
 tatis factionem disturbavit, plebem Rom. ex gravi
 servitute in libertatem restituit, in prætura inimico-
 rum arma inermis disiecit, domi militiæque tanta et
 tam præclara facinora fecit, uti ne inimici quidem
 fari quidquam audeant, nisi de magnitudine tua: quin
 accipe tu ea, quæ dicam de summa republica. quæ
 profecto aut tu vera invenies, aut certe haud procul
 a vero. Sed quoniam Cn. Pompeius aut animi pra-
 vitate, aut quia nihil maluit, quam quod sibi obes-
 set, ita lapsus est, ut hostibus tela in manus iaceret:
 quibus ille rebus rep. conturbavit, eisdem tibi re-
 stituendum est. Primum omnium summam potestatem
 moderandi de vectigalibus, sumtibus, iudiciis, sena-

1) Parum apte hæc transtulit scriptor ex epist. Init.

2) int. L. Lentulum cf. Cæs. B. C. l. 1 et 2. Itaque hæc
 ante acta erant, quam moneret serus scriptor, male Sal-
 lustii ingenium et orationem simulans, immodestum modo,
 modo adulatorem agens.

toribus paucis tradidit; plebem Romanam, cuius antea summa potestas erat, nosque his quidem legibus in servitute reliquit. iudicia tamen, sicut antea, tribus ordinibus tradita sunt: tamen iidem illi factionis regunt, dant, adimunt, quæ lubet; innocentes circumveniunt, suos ad honorem extollunt. non facinus, non probrum, non flagitium obstat, quo minus magistratus capiant: quod commodum est, trahunt, rapiunt: postremo tanquam urbe capta, lubricine ac licentia sua pro legibus utuntur. Ac me quidem mediocris dolor angeret, si virtute partam victoriam, more suo, per servitium exercerent. sed homines inertissimi, quorum omnis vis virtusque in lingua sita est, forte atque alterius socordia dominationem oblatam insolentes agitant. nam, quæ seditio ac dissensio civilis tot unquam illustres familias ab stirpe evertit? aut quorum unquam victoria animus tam præceps tamque immoderatus fuit? L. Sulla, cui omnia ⁴ in victoria lege belle licuerunt, tamen supplicio hostium partes suas muniri intelligebat: tamen, paucis interfectis, ceteros beneficio, quam metu, retinere maluit. At hercule nunc cum Catone, L. Domitio, ceterisque eiusdem factionis, quadraginta senatores, multi præterea cum spe bona adolescentes, sicuti hostiæ, mactati sunt: cum interea importunissima genera hominum, tot miserorum civium sanguine satiari nequiverit: non orbi liberi, non parentes exacta ætate, non gemitus virorum, luctus mulierum, immanem eorum animum inflexit: quin, acerbius in dies malefaciendo, ac dicundo, dignitate alios, alios civitate eversum irent. Nam, quid ego de te dicam, cuius contumeliam homines ignavissimi vita sua commutare ¹⁾ volunt? scilicet neque illis tantæ voluptati est (tamen insperantibus accidit) dominatio, quanto mærori tua dignitas: qui optatius habent, ex tua calamitate periculum libertatis facere,

1) Sed priscae edd. Ven. teste Cortio, et MSS. Vatic. legunt nolunt. quod sic expone: qui ab iniuria desistere nolunt, ut per te vita fruuntur. Sic Lucret. V, 1105 Vitam priorem novis rebus commutare.

quam per te populi R. imperium maxumum ex magno fieri. quo magis tibi etiam atque etiam animo prospiciendum est, quonam modo rem stabilities communiasque. mihi quidem quæ mens suppetit, eloqui non dubitabo. ceterum tui erit ingenii

5 probare, quæ vera atque utilia factu putes. In duas partes ego civitatem divisam arbitror, sicut a maioribus accepi, in patres, et plebem. Antea in patribus summa auctoritas erat, vis inulto maxuma in plebe. itaque sæpius in civitate secessio fuit: semperque nobilitatis opes deminutæ sunt, et ius populi amplificatum. sed plebes eo libere agitabat: quia nullius potentia super leges erat; neque divitiis, aut superbia, sed bona fama factisque fortibus nobilis ignobilem; anteibat: humillimus quisque in armis, aut militia, nullius honestæ rei egens, satis sibi, satisque patriæ erat. Sed ubi eos paulatim expullos agris, inertia atque inopia incertas domos habere subegit: cœpere alienas opes petere, libertatem suam cum republica venalem habere. ita paulatim populus, qui dominus erat, et cunctis gentibus imperitabat, dilapsus est: et pro communi imperio, privatim sibi quisque servitutem peperit. Hæc igitur multitudo primum malis moribus imbuta, deinde in artes, vitalque varias dispalata, nullo modo inter se congruens, parum mihi quidem idonea videtur ad capeendam rempubl. ceterum, additis novis civibus, magna me spes tenet, fore, ut omnes expergiscantur ad libertatem: quippe cum illis libertatis retinendæ, tum his servitutis amittendæ cura oriretur. Hos, ego cenleo, permixtos cum veteribus novos, in coloniis constituas: ita et res militaris opulentior erit, et plebes bonis negotiis impedita malum publicum facere desinet.

6 Sed non incius, neque imprudens sum; cum ea res agetur, quæ scvitia, quæque tempestates hominum nobilium futuræ sint, cum indignabuntur, omnia funditus misceri, antiquis civibus hanc servitutem imponi, regium denique ex libera civitate futurum, ubi unius munere multitudo ingens in civitatem pervenerit. Equidem ego sic apud animum meum

statuo: malum facinus in se committere, qui incommodo reip. gratiam sibi conciliet. ubi bonum publicum etiam privatim usui est: id vero dubitare aggredi 1) *for* cordiæ atque ignaviæ duco. M. Livio Druso 2) semper consilium fuit, in tribunatu summa ope niti pro nobilitate: neque ullam rem in principio agere intendit, nisi illi auctores fierent. Sed homines factiosi, quibus dolus atque malitia fide cariora erant, ubi intellexerunt, per unum hominem maximum beneficium multis mortalibus dari; videlicet et sibi quisque conscius, malo atque insido animo esse, de M. Livio Druso iuxta, ac de se, existimaverunt. itaque metu, ne per tantam gratiam solus rerum potiretur, contra eum nisi, sua et ipsius consilia disturbaverunt. Quo tibi, Imperator, maiore cura fideque amici, et multa præsidia paranda sunt. Hostem adversum opprimere, strenuo homini haud difficile est: occulta pericula neque facere, neque vitare bonis in promptu est. Igitur, ubi eos in civitatem adduxeris; quoniam quidem revocata plebes erit, in ea re maxime animum exercitato, uti colantur boni mores, concordia inter veteres et novos coalescat. sed multo maximum bonum patriæ, civibus, tibi, liberis, postremo humanæ genti pepereris, si studium pecuniæ aut sustuleris, aut, quod res feret, minueris. aliter, neque privata res, neque publica, neque domi, neque militiæ regi potest. nam ubi cupidus divitiarum invasit; neque disciplina, neque artes bonæ, neque ingenium ullum satis pollet: quin animus magis, aut minus mature, postremo tamen succumbit. Sæpe iam audivi, qui reges, quæ civitates et nationes, per opulentiam magna imperia amiserint, quæ per virtutem inopes ceperant: id adeo haud mirandum est. nam ubi bonus deteriores divitiis magis clarum, magisque acceptum videt; primo æstuat, multaque in pectore volvit: sed ubi gloria honorem magis in dies, virtutem opulentia vincit; animus ad

1) h. l. suscipere.

2) de quo cf. Vellei II. 13. sq.

volutatē a vero deficit, quippe gloria industriā alitur; ubi eam demseris, ipsa per se virtus amara atque aspera est. postremo ubi divitiæ claræ habentur; ibi omnia bona vilia sunt, fides; probitas, pudor, pudicitia. nam ad virtutem una et ardua via est: ad pecuniam, qua cuique lubet, vititur; et malis et bonis rebus ea creatur. Ergo in primis auctoritatem pecuniæ demito: neque de capite, neque de honore ex copiis quisquam magis aut minus iudicaverit; si neque prætor, neque consul ex opulentia, verum ex dignitate creetur. Sed de magistratu facie populi iudicium fit. iudices a paucis probari, regnum est; ex pecunia legi, inhonestum. 1) Quare omnes primæ classis iudicare placet, sed numero plures, quam iudicant. (neque Rhodios; neque alias civitates umquam suorum iudiciorum pœnituit, ubi promiscue dives, et pauper, ut cuique fors tulit, de maximis rebus iuxta, ac de minimis disceptat. Sed de magistratibus creandis haud mihi quidem absurde placet lex, quam C. Gracchus in tribunatu promulgaverat; ut ex confusis, quinque classibus sorte centuriæ vocarentur). Ita coæquati dignitate, pecunia, virtute, anteire alius alium properabit. Nec ego magna remedia contra divitias statuo. nam perinde omnes res laudantur, atque appetuntur, ut earum rerum usus est: malitia præmiis exercetur, ubi ea dem-

1) Seqq. Quare omnes ad finem cap. usque l. corrupta l. permixta suspicari licet, nescimus an per ea, quæ uncinis inclusimus, male interrupta. An legendum? Quare omnes P. Rom. (populi Romani) classes iudicare placet, sed numero plures coæquati dignitate (magis) quam pecunia iudicant. Ita virtute anteire alius alium properabit. Quæ vero uncinis inclusa leguntur l. his præmittenda l. his postponenda, l. ita dividenda videntur; — inhonestum. Sed de mag. — vocarentur. Quare neque omnes P. Rom. cl. properabit. neque Rhodus — disceptat. Sed nihil audeamus in his, quæ nemo emendare aut exponere ausus est. cf. infra c. 12.

demferis, nemo omnium gratuito malus est. Ceterum avaritia, bellua fera, immanis, intoleranda est: quo intendit, oppida, agros, fana atque domos vastat: divina cum humanis permiscet: neque exercitus, neque mœnia obstant, quo minus vi sua penetret: fama, pudicita, liberis, patria, atque parentibus cunctos mortales spoliat. Verum, si pecuniæ decus ademeris, magna illa vis avaritiæ facile bonis moribus vincetur. Atque hæc ita sese habere, tametsi omnes æqui atque iniqui memorent: tamen tibi cum factione nobilitatis haud mediocriter certandum est; cuius si dolum caveris, alia omnia in proclivi erunt: nam hi, si virtute satis valerent, magis æmuli bonorum, quam invidi, essent. quia desidia, et inertia, et stupor eos, atque torpedo, invasit; strepuit, obtrectant, alienam famam bonam suam dedecus æstuant. Sed, quid ego plura, quasi de ignotis memorem? M. Bibuli 1) fortitudo, atque animi vis, in consulatum erupit: hebes lingua, magis malus, quam callidus ingenio, quid ille audeat, cui consulatus, maxumum imperium, maximo dedecori fuit. An L. Domitii magna vis est? 2) cuius nullum membrum a flagitio aut facinore vacat: lingua vana, manus cruentæ, pedes fugaces, quæ honeste nominari nequeant, inhonestissima. Unius tamen M. Catonis ingenium verutum, loquax, callidum haud contemno. parantur hæc disciplina Græcorum: sed virtus, vigilantia, labos, apud Græcos nulla sunt. quippe, cum domi libertatem suam per inertiam amiserint; censeant eorum præceptis imperium haberi posse? Reliqui de factione sunt inertissimi nobiles: in quibus, sicut in statua, præter nomen nihil est additamenti. L. Postumius, et M. Favonius, mihi videntur quasi magnæ navis supervacua onera esse. ubi salvi pervenere, usui sunt: si quid adversi coortum est, de illis potis-

1) Qui Cæsaris Collega ipsi semper adversus, maxime legi agrariæ repugnabat.

2) Sqq. Verba cuius — inhonestissima paululum immutata redeunt in Decl. in Cicero.

10 sumum iactura fit, quia pretii minimi sunt. Quoniam nunc, uti mihi videor, de plebe renovanda corrigendaque differui: de Senatu, quæ tibi agenda videntur, dicam. Postquam mihi ætas ingeniumque adolevit; haud ferme armis atque equis corpus exercui, sed animum in literis agitavi: quod natura firmitus erat, id in laboribus habui. atque ego in ea vita, multa legendo, atque audiendo, ita comperi, omnia regna, item civitates, nationes, usque eo prosperum imperium habuisse, dum apud eos vera consilia valuerunt: ubicumque gratia, timor, voluptas ea corrupere; post paulo imminutæ opes, deinde ademptum imperium, postremo servitus imposita est. Equidem ego sic apud animum meum statuo: cuicumque in sua civitate amplior illustriorque locus, quam aliis est, ei magnam curam esse reip. nam ceteris, salva urbe, tantummodo libertas tuta est 1); qui per virtutem sibi divitias, decus, honorem, pepererunt. ubi paulum inclinata resp. agitare cœpit; multipliciter animus curis, atque laboribus fatigatur, aut gloriam, aut libertatem, aut rem familiarem, defendat: omnibus locis adest, festinat: quanto in secundis rebus florentior fuit, tanto in adversis asperius magisque anxie agitat. Igitur ubi plebes senatui, sicut corpus animo, obedit, eiusque consulta exequitur; patres consilio valere decet, populo supervacanea est calliditas. Itaque maiores nostri, cum bellis asperrimis premerentur, equis, viris, pecunia amissa, nunquam defessi sunt, armati de imperio certare. non inopia ærarii, non vis hostium, non adversa res, ingentem eorum animum subegit, quin, quæ virtute ceperant, simul cum anima retinerent. Atque ea magis fortibus consiliis, quam bonis præliis, patrata sunt. quippe apud illos una resp. erat, ei consulebant: factio contra hostes parabatur; corpus atque ingenium, patriæ, non suæ quisque potentiæ, exercitabat. At hoc tempore contra ea homines nobiles, quorum animos socordia atque ignavia invasit, ignari laboris,

1) b. c. tuenda. videtur. an legas curæ e a?

hostium, militiae, domi factione instructi, per superbiam cunctis gentibus moderantur. Itaque patres, 11 quorum consilio antea dubia resp. stabiliebatur, oppressi, ex aliena libidine huc atque illuc fluctuantes agitantur: interdum alia, deinde alia, decernunt. ut eorum, qui dominantur, simulas ac arrogantia fert: ita bonum malumque publicum existimant. Quod si aut libertas æqua omnium, aut sententia obscurior 1) esset; maioribus opibus resp. et minus potens nobilitas esset. Sed quoniam coæquari gratiam omnium difficile est; quippe cum illis maiorum virtus partem reliquerit gloriam, dignitatem, clientelas; cetera multitudo, pleraque infortitia sit: sententias eorum a metu libera. ita occulte sibi quisque alterius potentia carior erit. Libertas iuxta bonis, et malis, strenuis, et ignavis, optabilis est. verum eam plerique metu deserunt: stultissimi mortales, quod in certamine dubium est, quorum accidat, id per inertiam in se, quasi victi, recipiunt. Igitur duabus rebus confirmari posse Senatum puto: si numero auctus per tabellam sententiam feret. tabella obtentui erit, quo magis animo libero facere audeat: in multitudine, et præsidii plus, et usus amplior est. nam fere, his tempestatibus, alii iudiciis publicis, alii privatis suis atque amicorum negotiis implicati, haud saepe reip. consiliis adfuerunt: neque eos magis occupatio, quam superba imperia distinuere. homines nobiles cum paucis senatoriis, quos additamenta factionis habent, quæcumque libuit, probare, reprehendere, decernere; ea, uti libido tulit, facere. verum ubi, numero senatorum aucto, per tabellam sententiæ dicentur; næ illi superbiam suam dimittent, ubi iis obediendum erit, quibus antea crudelissime imperitabant. Forsitan, imperator, perlectis litteris, deside- 12 res, quem numerum senatorum fieri placeat: quo-

S 2

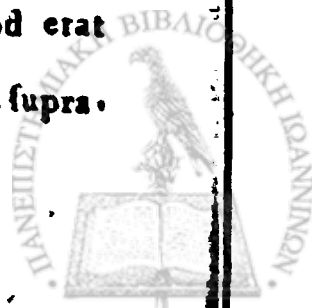
1) scil. per tabellam ferenda: quod mox dicit.

que modo in multa et varia officia distribuatur; 1) iudicia quoniam primæ classis mittenda putem, quæ descriptio, qui numerus in quoque genere futurus sit. Ea mihi omnia generatim describere, haud difficile factu fuit; sed prius laborandum visum est de summa consilii, idque tibi probandum, verum esse. si hoc itinere uti decreveris, cetera in promptu erunt. Volo ego consilium meum prudens, maxumeque usui esse. nam ubicumque tibi res prospere cedit, ibi mihi bona fama eveniet. Sed me illa magis cupido exercet, uti quocumque modo, et quamprimum resp. adiuvetur. Libertatem gloria cariorem habeo, atque ego te oro hortorque, ne clarissimus imperator, Gallica gente subacta, populi R. summum atque invictum imperium tabescere vetustate, ac per summam discordiam dilabi, patiaris. profecto, si id accidat, neque tibi nox, neque dies curam animi sedaverit: quin insomniis exercitus, furibundus atque amens alienata mente feraris. namque mihi pro vero constat, omnium mortalium vitam divino numine invisi: neque bonum neque malum facinus cuiusquam pro nihilo haberi: sed, ex natura, diversa præmia bonos malosque sequi 2), interea forte ea tardius procedunt: suus cuique animus ex conscientia spem præbet. Quod si tecum patria atque parentes possent loqui, scilicet hæc tibi dicerent: *O Cæsar, nos te genuimus fortissimi viri, in optuma urbe, decus praesidiumque nobis, hostibus terrorem! quæ multis laboribus et periculis ceperamus, ea tibi nascenti cum anima simul tradidimus, patriam maximam in terris; domum familiamque in patria clarissimam; præterea bonas artes, honestas divitias; postremo omnia*

1) Sqq. iudicia p. c. m. putem ex iis, quæ supra c. 8. dicta sunt, haud plane colligat; unde etiam Liphus voluit primæ classis committenda putem. quod Curtius probat, nos improbamus. Ita turbata sunt omnia. Cæsar certe iudicia ad duo tantum genera iudicum reducit, equestres et senatorios; sed tribunos ærarii, quod erat tertium, sustulit. cf. Suet. Cæs., c. 41.

2) Sed alios sensus prodidit ipse Cæsar in Catil., c. 51. supra.

honestamenta pacis, et praemia belli. Pro his amplissimis beneficiis non flagitium a te, neque malum facinus, petimus; sed uti libertatem eversam restituas. qua re patrata, profecto per gentes omnes fama virtutis tuae volitabit. namque hac tempestate, tametsi domi militiaeque praeclara facinora egisti, tamen gloria tua cum multis viris fortibus aequalis est: si vero urbem, amplissimo nomine et maximo imperio, prope iam ab occasu restitueris; quis te clarior, quis maior, in terris fuerit? Quippe si morbo iam, aut fato huic imperio secus accidat; cui dubium est, quin per orbem terrarum vastitas, bella, caedes oriantur? quod si tibi bona lubido fuerit, patriae, parentibus gratificandi, postero tempore, rep. restituta, super omnes mortales gloria agnita, tuaque unius mors vita clarior erit. nam vivos interdum fortuna, saepe invidia, fatigat: ubi anima naturae cessit, demtis obtreclationibus, ipsa se virtus magis magisque extollit.

Quæ mihi utilia factu visa sunt, quæque tibi usui fore credidi, quam paucissimis potui, perscripsi. Ceterum deos immortales obtestor, uti, quocumque modo ages, ea res tibi, reique publicæ prospere eveniat

IN

M. TULL. CICERONEM

DECLAMATIO

FALSO SALLUSTIO ADSCRIPTA 1).

1 **G**raviter et iniquo animo maledicta tua paterer, M. Tulli, si te scirem iudicio magis, quam morbo animi, petulantia ista uti. Sed cum in te neque modum, neque modestiam ullam animadverto, respondebo tibi: uti, si quam maledicendo voluptatem cepisti, eam male audiendo amittas. Ubi querar? quos implorem? P. C. diripi remp. atque audacissimo cuique esse perfidiæ? apud populum Romanum, qui ita largitionibus corruptus est, uti sese, ac fortunas suas venales habeat: an apud vos, Patres conscripti, quorum auctoritas turpissimo cuique et sceleratissimo ludibrio est. ubi M. Tullius leges, iudicia populi R. defendit, atque in hoc ordine ita moderatur. quasi unus reliquus ex familia viri clarissimi, Scipionis Africani, ac non repetitus, ac citus, ac paulo ante insitus huic orbi civis. An vero; M. Tulli, facta, ac dicta tua obscura sunt? an non ita a pueritia vixisti, uti nihil flagitiosum corpori tuo putares, quod alteri collibuisse? scilicet, istam

1) Sed tamen alii eam Crispo vindicant, Quintiliani testimonio nixi. Is enim IV, 2. 68. laudat principium declamationis iisdem verbis Graviter — Tulli; et IX, 3. 89. Romulæ Arpinas, quod infra c. 4. legitur. Itaque Gesnerus tandem autumat, declamatorem aliquem iuniorum ab his apud Fabium fragmentis occasionem formanda huius, quæ hodie legitur, declamationis sumisse. Sed alii maluerunt hæc intrusa esse in Codd. Quintiliani, quæ a Cod. Almeloven. abesse testatur Burmannus. A Rhetore aliquo antiquo confectam, hodie nemo dubitat. cf. Clericus in vita p. XV.

DECLAMATIO IN M. CICERONEM. 279

immoderatam elequentiam apud M. Pisonem non pudicitiae jactura perdidicisti? itaque minime mirandum est, quod eam flagitiose venditas, quam turpissime parasti. Verum, ut opinor, splendor domesticus tibi animos attollit; uxor sacrilega, ac per iuriis delibuta; filia matris pellex, tibi iucundior atque obsequentior, quam parenti par est. Domum ipsam tuam vi, et rapinis, funestam tibi ac tuis, comparasti: videlicet uti nos commonescias, quam conversa sit resp. cum in ea domo habitares, homo flagitiosissime, quae P. Crassi, viri consularis, fuit. Atque haec cum ita sint: tamen Cicero se dicit in consilio deorum immortalium fuisse; inde missum huic urbi civibusque custodem, absque carnificis nomine, qui civitatis incommodum in gloriam suam ponit: quasi vero non illius coniurationis causa fuerit consulatus tuus; et idcirco resp. disiecta eo tempore, quo te custodem habeat. Sed, ut opinor, illa te magis extollunt, quae post consulatum cum Terentia uxore de rep. consuluisti, cum legis Plautiae iudicia domi faciebatis; ex coniuratis alios morte, alios pecunia condemnabas; cum tibi alius Tusculanam, alius Pompeianam villam aedificabat, alius domum emebat; qui vero nihil poterat, is erat calumniae proximus, is aut domum tuam oppugnatum venerat, aut insidias senatui fecerat, denique de eo tibi compertum erat. Quae si tibi falsa obiectio; redde rationem, quantum patrimonii acceperis, quid tibi litibus accreverit, qua ex pecunia domum paraveris, Tusculanum et Pompeianum infinito sumtu aedificaveris? aut, si retices; cui dubium potest esse, quin opolentiam istam ex sanguine et miseriis civium paraveris? Verum, ut opinor, homo novus Arpinas, ex C. Marii familia, eius virtutem imitatur, contemnit similitatem hominum nobilium, remp. caram habet, neque terrore, neque gratia commovetur: illud vero amicitiae tantum, ac virtutis est animi. Immo vero homo levissimus, supplex inimicis, amicis contumeliosus, modo harum,

modo illarum partium, fidus nemini, levissimus senator, mercenarius patronus, cuius nulla pars corporis a turpitudine vacat: lingua vacca, manus rapacissimæ, gula immanis, pedes fugaces, quæ honeste nominari non possunt, inhonestissima 1). Atque is, cum eiusmodi sit, tamen audent dicere 2): *O fortunatam natam me consule Romam!* Te console fortunatam, Cicero? immo vero infelicem, et miseram, quæ crudelissimam proscriptionem civium perpessa est; cum tu, perturbata rep. metu perculsos omnes bonos parere crudelitati tuæ cogebas; cum omnia iudicia, omnes leges, in tua lubricitate erant, cum tu, sublata lege Porcia, erepta libertate, omnium nostrum vitæ necisque potestatum ad te unum revocaveras. Atque parum est, quod impune fecisti: veram etiam commemorando exprobras; neque licet oblivisci servitutis suæ. Egeris, oro te, Cicero, perfecteris, quod libet: laus est, perpessus esse: etiamne aures nostras odio tuo onerabis? etiamne molestissimis verbis insectabere? *Cedant arma togæ, concedat laurea linguæ.* quasi vero togatus, et non armatus, ea quæ gloriaris, confeceris, atque inter te, Sullamque dictatorem, præter nomen imperii, quidquam interfuerit. Sed quid ego plura de tua insolentia commemorem? quem Minerva omnes artes edocuit, Iupiter optimus maxime in concilio deorum admisit, Italia exulem humeris suis reportavit. Oro te, Romule Arpinas, qui egregia tua virtute omnes Paulios, Fabios, Scipiones, superasti; quem tantam locum in hac civitate obtines? quæ tibi partes reip. placent? quem amicum, quem inimicum habes? cui in civitate fecisti invidias. ancillaris. Quo iure, cum de exilio tuo Dyrrachio redisti, eum sequeris? quos tyrannos appellabas, eorum

1) Eadem convicia in L. Domitium iacta vide in ep. 2. ad Cæc. de rep. ordin. c. 9.

2) Quintil. XI, 1, 24. la carminibus atinam percussit, quæ non deservens carere maligni. Cedant arma etc. et o. fort. natam etc.

potentiæ faves: qui tibi ante optimates videbantur, eosdem dementes ac furiosos vocas. Vatini causam agis, de Sextio male exitumas: Bibulum petulantissimis verbis lædis, laudas Cæsarem: quem maxime odisti, ei maxime obsequeris: aliud stans, aliud sedens, de rep. sentis: his maledicis, illos odisti: levissime transfuga! neque in hac, neque in illa parte fidem habes.

I N
S A L L U S T I U M
D E C L A M A T I O
Q U A E
C I C E R O N I F A L S O T R I B U I T U R. 1)

1 **E**a demum magna voluntas est, Crispe Sallustii, æqualem ac parem verbis vitam agere, neque quidquam tam obscenum dicere, cui non ab initio pueritiæ omni genere facinoris ætas tua respondeat, ut omnis oratio moribus consonet. neque enim, qui ita vivit, uti tu, aliter, ac tu, loqui potest: neque, qui tam illoto sermone utitur, vita honestior est. Quo me vertam, P. C.? unde initium sumam? maius enim mihi dicendi onus imponitur, quo notior est uterque nostrum. Quod si aut de mea vita, atque actibus, huic conviciatori respondero, invidia gloriam consequetur: aut, si huius facta, mores, omnem ætatem nudavero, in idem vitium incidam procacitatis, quod huic obiicio. id vos, si forte offendimini, iustius huic, quam mihi succensere debitis, qui initium introduxit. Ego dabo operam, ut et pro me minimo cum fastidio respondeam, et in hunc minime mentitus esse videar, scio me, P. C. in respondendo non habere magnam expectationem, quod nullum vos sciatis novum crimen in Sallustium audituros; sed omnia vetera recognituros, quis et meæ, et vestræ iam, et ipsius aures calent. Verum eo magis odisse debetis hominem, qui ne incipiens quidem peccare minimis rebus posuit rudimentum; sed ita ingressus est, uti neque ab alio vinci possit, neque ipse

1) Et hanc, quam olim magni viri tribuebant Ciceroni rectius alii Cicerone indignam a declamatore aliquo iuniore scriptam iudicarunt.

se omnino reliqua ætate præterire. Itaque nihil aliud studet, nisi, ut luculentius sus, cum quovis 1) volutari. longe vero fallitur opinione. non enim procacitate linguæ vitæ sortes eluuntur: sed est quædam calumnia, quam unusquisque nostrum testante animo suo fert, de eo, qui falsum crimen bonis obiectat. Quod si vita istius memoriam vicerit: illam P. C. non ex oratione, sed ex moribus suis spectare debetis iam dabo operam, quam maxume potero, brevi ut faciam. neque hæc altercatio nostra vobis inutilis erit, P. C. plerumque enim resp. privatis crescit inimicitias; ubi nemo civis, qualis sit vir, potest latere. Primum igitur, quoniam omnium maiores Crispus Sallustius ad unum exemplum et regulam quærit; velim mihi respondeat, numquid, quos protulit Scipiones et Metellos, vel Fabios, ante fuerint aut opinionis, aut gloriæ, quam eos res gestæ suæ, et vita innocentissime acta commendavit? quod si hoc fuit illis initium nominis et dignitatis, cur non æque de nobis existimetur? cuius et res gestæ illustres sunt, et vita integerrime acta. Quasi vero tu sis ab illis viris, Sallusti, ortus. quod si esses; nonnullos iam tuæ turpitudinis pigeret. Ego meis maioribus virtute mea præluxi; tui, si prius noti non fuerint, a me accipiant initium memoriæ suæ: tu tuis vita, quam turpiter egisti, magnas offudisti tenebras; ut etiam, si fuerint egregii cives, certe venerint in oblivionem. Quare noli mihi antiquos viros obiectare. satius est enim, me meis rebus gestis florere, quam maiorum opinione niti; et ita vivere, ut ego sim posteris meis nobilitatis initium, et virtutis exemplum. neque me cum iis conferri decet, P. C. qui iam decesserunt, omnique odio carent, et invidia; sed cum iis, qui mecum una in republica versati sunt. Sed si fuerim aut in honoribus petendis nimis ambitiosus; (non hanc dico popularem ambitionem, cuius me principem confiteor, sed illam perniciosam contra leges, cuius primos ordines Sallustius duxit) aut ingeren-

1) Ita Codd. Alii velitari.

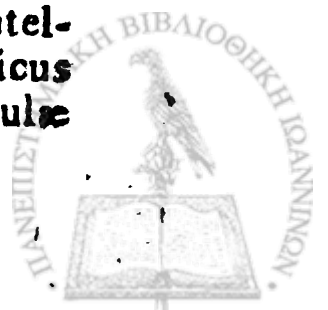
dis magistratibus, aut in vindicandis maleficiis tam severus; aut in tuenda republica tam vigilans; quam tu 1) proscriptionem vocas: credo, quod non omnes tui similes incolumes in hac urbe vixissent. At quanto meliore loco respublica staret, si tu par ac similis scelerum civium, una cum illis adnumeratus esses! an ego tunc falso scripsi, *Cedant arma togæ*, qui togatus armatos, et pace bellum oppressi, an illud mentitus sum, *Fortunatam natam me consule Romam*, qui tantum intestinum bellum; et domesticum urbis incendium exstinxit? Neque te tui piget, homo levissime, cum ea cuipias, quæ in historiis mihi gloriæ ducis? An turpius est, P. C. scribentem mentiri, quam illum palam hoc ordine dicentem? nam, quod in ætatem 2) increpuisti, tantum me abesse puto ab impudicitia, quantum tu a pudicitia. Sed quid ego de te plura querar? quid enim mentiri turpe duces, qui mihi ausus sis eloquentiam, uti vitium, obiicere, cuius semper nocens eguisti patrocínio? an ullum existumas posse fieri civem egregium, qui non his artibus et disciplinis sis eruditus? an ulla alia putas esse rudimenta et incunabula virtutis, quibus animi ad gloriæ cupiditatem aluntur? Sed minime mirum est, P. C. si homo, qui desidiæ ac luxuriæ plenus sit, hæc ut nova atque inusitata, miratur. nam quod ista inusitata rabie petulanter in uxorem, et in filiam meam invasisti, quæ facilius se mulieres a viris abstinerunt, quam tu vir a viris; satis docte ac perite fecisti. non enim me sperasti mutuam tibi gratiam relaturum, ut vicissim tuas compellarem. unus enim satis es materiæ habens: neque quidquam turpius est domi tuæ, quam tu. Multum te vero opinio fallit, qui mihi putasti parare invidiam ex mea re familiari: quæ multo mihi minor est, quam habere dignus sum. Atque utinam ne tanta quidem esset, quanta est; uti potius amici mei viverent, quam ego testamentis eorum locupletior essem! Ego fugax, Crispe Sallustii? Furori tribuni pl. cessi: utilius duxi,

1) pro quod.

2) h. l. iuventutem.

quamvis fortunam unus experiri, quam universo populo R. civilis essem dissensionis causa: qui posteaquam ille suum annum in rep. perbacchatus est, omniaque quæ commoverat, pace et otio resederunt; hoc ordine revocante, atque ipsa Rep. manu retrahente me, reverti. qui mihi dies, si cum omni reliqua vita conferatur, animo quidem meo superet, cum universi vos, populusque R. frequens adventu meo gratulatus est. Tanti me fugacem, mercenarium patronum hi æstimaverunt. Neque hercule mirum est, si ego semper iustas omnium amicitias existimavi. non enim uni privatim ancillatus sum, neque me addixi: sed quantum quisque reip. studuit, tantum mihi fuit aut amicus aut inimicus. Ego nihil plus volui valere, quam pacem; multi privatorum audacias nutriverunt. ego nihil timui, nisi leges: multi arma sua timere voluerunt. ego nunquam volui quidquam posse, nisi pro vobis: multi ex vobis potentia freti, in vos suis viribus abusi sunt. Itaque non est mirum, si nullius amicitia usus sum, qui non perpetuo reip. amicus fuit: neque me pœnitet, si aut petenti Vatinio reo patrocinium pollicitus sum, aut Sexti insolentiam repressi, aut Bibuli patientiam culpavi, aut virtutibus Cæsaris favi. hæ enim laudes egregii civis, et unice sunt. quæ si tu mihi, uti vitia, obiicis, temeritas tua reprehenditur, non mea vitia culpabuntur. Plura dicerem, si apud alios mihi esset differendum, P. C. non apud vos, quos habui omnium actionum mearum monitores. sed, ubi rerum testimonia adsunt, quid opus est verbis? Nunc ad te uti revertar, Sallusti, patremque tuum præteream: qui si numquam in vita sua peccavit, tamen maiorem iniuriam reip. facere non potuit, quam quod te talem filium genuit. Neque, tu si qua in pueritia peccasti, exsequar ne parentem tuum videar accusare, qui eo tempore summam tui potestatem habuit; sed qualem adolescentiam egeris. hæc enim demonstrata, facile intelligetur, quam petulanti pueritia, quam impudicus et procax, adoleveris. Posteaquam immentæ gulæ

impudicissimi corporis quæstus sufficere non potuit, et ætas tua iam ad ea patienda, quæ alteri facere collibuisse, exoleverat; cupiditatibus infinitis efferebaris, ut, quæ ipse corpori tuo turpia non duxisses, in aliis experireris. ita non est facile exputare P. C. utrum inhonestioribus corporis partibus rem quæsierit, an amiserit, domum paternam vivo patre turpissime venalem habuit, vendidit. et cui dubium potest esse, quin mori coegerit eum, quo hic nondum mortuo pro herede gesserit omnia? Neque pudet a me eum quærere, quis in P. Crassi domo habitet; cum ipse respondere non queat, quis in ipsius habitet paterna domo. At hercule! lapsus ætatis tirocinio, postea sese correxit. non ita est: sed abiit in sodalitium sacrilegi Nigidiani: bis iudiciis ad subsellia attractus, extrema fortuna sietit: et ita discessit, uti non hic innocens esse, sed iudices peierasse, existimarentur. Primum honorem in quæstura adeptus, hunc locum et hunc ordinem despexit: cuius aditus sibi quoque sordidissimo homini patuisset. itaque timens, ne facinora eius clam vos essent, cum omnibus matrum familiarum viris opprobrio esset, confessus est, vobis audientibus, adulterium; neque erubuit ora vestra. Vixeris, uti libet, Sallusti; egeris, quæ volueris; satis sit, unum te tuorum scelerum conscium esse! noli nobis languorem, et soporem nimium exprobrare. Sumus diligentes in tuenda pudicitia uxorum nostrarum: sed ita experecti non sumus, ut a te cavere possimus. audacia tua vincit studia nostra: Ecquod hunc movere possit, P. C. factum ac dictum turpe, quem non pudet palam vobis audientibus, adulterium confiteri? Quod si nihil pro me tibi respondere voluissem; sed illud censorium elogium Ap. Claudii, et L. Pisonis, integerrimorum virorum, quo usus est quisque eorum, pro lege palam univèrsis recitarem: nonne tibi viderer æternas innuere maculas, quas reliqua vita tua eluere non possit? Neque post illum delectum Senatus te umquam vidimus. nisi forte in ea te castra coniecisti, quo omnis æntina reip. confluxerat. At idem

Sallustius, qui in pace ne senator quidem manserat, postea quam reip. armis oppressa est, et idem victor, qui exules reduxit, in Senatum post quaesturam reductus est. quem honorem ita gessit, ut nihil in eo non venale habuerit, cuius aliquis emptor fuerit. Ita igitur egit, ut nihil non æquum ac verum duxerit, quod ipsi facere collibuisse: neque aliter vexavit, ac debuit, si quis prædæ loco accepisset magistratum. Peracta quaestura, posteaquam magna pignora eis dederat, cum quibus similitudine vitæ se coniunxerat, unus iam ex illo grege videbatur. eius enim partis exemplar erat Sallustius, quo tanquam in imam voraginem cætus omnium vitiorum excesserat: quidquid impudicorum, cillonum, paricidarum, sacrilegorum, debitorum fuit in urbe, municipiis, coloniis, Italia tota, sicut in fretis, subfederant, nominis perdit, ac notissimi, nulla in parte castris apti, nisi licentia vitiorum, et cupiditate rerum novarum. At postea quam prætor factus est. modeste se gessit et abstinenter. Nonne ita provinciam vastavit, ut nihil neque passi sint, neque expectarint gravius socii nostri in bello, quam experti sunt in pace, hoc Africam interiorem obtinente? unde tantum hic exhaustit, quantum potuit aut fide nominum transiici, aut in naves contrudi. tantum, inquam, P. C. exhaustit, quantum voluit: ne causam disceret, sestertio duodecies cum Cæsari pacificatur. Quod si quidpiam eorum falsum est; hic palam refelle, unde tu, qui modo ne paternam quidem domum redimere potueris, repente tanquam somnio beatus, hortos pretiosissimos, villam Tiburti C. Cæsaris, reliquas possessiones paraveris? Neque piguit quærere, cur ego P. Cralli domum emissem: cum tu veteris villæ dominus sis, cuius paulo ante fuerat Cæsar? modo, inquam, patrimonio non comesto devorato, quibus rationibus repente factus es tam affluens, et tam beatus? nam quis te faceret heredem, quem ne amicum quidem suum satis honestum quisquam, sibi ducit, nisi similis, ac tuus? At hercule egregia facta maiorum tuorum te extol-

7.

8.

lunt: quorum siue tu es similis, siue illi tui, nihil ad omnium scelus, ac nequitiam addi potest. Verum, ut opinor, honores tui te faciunt insolentem. Tu, Crispe Sallusti, tantidem putas esse bis senatorem, et bis quæsiorem fieri, quanti bis consularem, et bis triumphalem? Carere debet omni vitio, qui in alterum paratus est dicere. is ceterum maledicit, qui non potest verum ab altero audire. Sed tu omnium mensarum assecla, omnium cubiculorum in ætate pellex, et idem postea aduiter, omnis ordinis turpido es, et ciuiliis belli memoria. Quid enim hoc grauius pati possumus, quam quod te incolumem in hoc ordine videamus? Desine bonos petulantissima consuetari lingua: desine morbo procacitatis isto uti: desine unumquemque moribus tuis æsumare: his moribus amicum tibi facere non potes, videris velle inimicum habere. Finem dicendi faciam P. C. Sæpe enim vidi grauius offendere animos auditorum eos, qui aliena flagitia aperte dixerunt, quam eos, qui commiserunt. mihi quidem ratio habenda est, non quid Sallustius merito debeat audire, sed ut ea dicant, si qua honeste effari possum.

